

অভ্যর্থনাসমিতিৰ সন্তোষণ

[শ্ৰীযাদবেন্দনাথ ঠাকুৰ, বি এ ।]

সভাপতিৰ সন্তোষণ।

ৰায় চাহাব শ্ৰীযুত পদ্মনাথ বৰুৱা ।]

অভ্যর্থনাসমিতিৰ অভিভাষণ ।

সভাপতি ডাঙৰীয়া, আৰু সমজুৱা বন্ধুসকল—

আজি শাৰদীয় মহাপূৰ্ণিমা তিথিত মহান্ উদ্দেশ্য হৃদয়ত ধৰি ছাত্ৰজীৱনৰ কৰ্ত্তব্য নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি জ্ঞান-চৰ্চ্চাকৰূপ মহাত্ৰতেৰে তৃতী আৰু মহামিলনমুহূৰ্ত্তেৰে দীক্ষিত হৈ আপোনাসকল বহুবেকৰ মূৰত আকৌ এবাৰ মিলিত হৈছেহি—মিলিত হৈছেহি আজি বহুবেকলৈ আপোনাসকলৰ কৰ্ত্তব্যৰ গতি নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিবৰ কাৰণে আৰু যোৱা বছৰটোত আপোনাসকলে নানা বাধা বিধিনি অতিক্ৰম কৰি কৰ্ত্তব্যৰ বাটত কিমান আগ বাঢ়িলে তাক নিৰূপন কৰিবৰ কাৰণে। মহা-মিলনৰ উদ্দেশ্য মনত ৰাখি এই সন্মিলনত যোগদান দি আপোনাসকলে যি সহদয়তা আৰু সপ্ৰীতিৰ চিনাকী দিছে তাৰ বাবে ডিব্ৰুগড়ৰ ছাত্ৰ সমূহৰ হৈ আপোনাসকলক পৰম শ্ৰদ্ধা আৰু প্ৰীতি-সম্ভাষণ জনাইছোঁ। অনাভিজ্ঞতা আৰু অদূৰদৰ্শিতাৰ বাবে হোৱা সকলো ক্ৰটি মৰ্জ্জনা কৰি আমাৰ ভক্তি সম্ভাষণ সাদৰে গ্ৰহণ কৰি যেন আমাক চিৰকৃতজ্ঞতা জৰিৰে বান্ধি ৰাখে।

ছাত্ৰসন্মিলনৰ কথা উঠিলে বহুতে প্ৰশ্ন কৰে যে ছাত্ৰসন্মিলনৰ উদ্দেশ্যই বা কি ; আৱশ্যকতাই বা কি ? ছাত্ৰৰ কাম হৈছে পঢ়া শুনা কৰা—সভা সমিতি পতা নহয়, ইত্যাদি—বৰ শোকৰ আৰু পৰিতাপৰ বিষয় যে যদিও ছাত্ৰসন্মিলনে আজি তৃতীয় বছৰত ভৰি দিছেহি তথাপি এনেবিধৰ মন্তব্য আমাৰ কাণত এতিয়াও পৰে— এতিয়াও বহুতে ইয়াৰ উদ্দেশ্য সম্বন্ধে ল'খাৰণাভূ কৰিলৈ নানা ৰকমৰ

সম্মিলনপ্ৰবন্ধাৱলী ।

আসোঁৱাহজনক কথা উলিয়ায়, তেওঁবিলাকৰ মতে ছাত্ৰৰ কৰ্ত্তব্য, স্কুল কলেজৰ নিৰ্দ্ধাৰিত কিতাপ কিখন মুখস্থ কৰি পৰীক্ষা পাছ (pass) কৰাতে সীমাবদ্ধ। কিন্তু ছাত্ৰৰ জীৱন কেৱল এই সীমাতে আৱদ্ধ নহয়। এই জীৱন অভ্যাসৰ জীৱন। ইয়াতে ছাত্ৰৰ সকলো নিজৰ ভবিষ্যৎ নিৰ্দ্ধাৰণ কৰি সেই মতে কাম কৰিবলৈ অভ্যাস কৰিব লাগে। সাধনা নহলে কোনো মহৎ উদ্দেশ্য সাধিত নহয় সেই কাৰণে ছাত্ৰাৱস্থাতে সৰ্বসিদ্ধিৰ মূলমন্ত্ৰ সাধনা কৰিবলৈ শিকিব লাগে। মুঠতে ছাত্ৰৰ উদ্দেশ্য “শিক্ষা” কৰা, “মানুহ” হোৱা। মানবজীৱনৰ চৰম লক্ষ্য কি তাক শিক্ষা কৰি কেনেকৈ সেই লক্ষ্য পাব পাৰি তাক শিক্ষা কৰা ছাত্ৰৰ কৰ্ত্তব্য। এই উদ্দেশ্য সিদ্ধিৰ কাৰণে ছাত্ৰবিলাকৰ মাজত সম্মিলিত কামৰ একান্ত আৱশ্যক হৈছে। সম্মিলিত কাম (Organised action) উন্নতিৰ মূল ভেটি। ইয়াৰ অভাৱত বা কেনেকৈ কৰিব লাগে নজনাত আজিৰ আসাম ভাৰতৰ আন আন প্ৰদেশতকৈ শিক্ষা, বাণিজ্য, ব্যৱসায় আদি সকলো বিষয়ত বহুত পাচ। সেই সম্মিলিত কাম কেনেকৈ কৰিব পাৰি তাৰ শিক্ষা দিয়াই ছাত্ৰসম্মিলনৰ এটি উদ্দেশ্য, ছাত্ৰ সকলো নিজৰ কক্ষত (Sphere) কাম কৰি কেনেকৈ মহান উদ্দেশ্যে মিলিত হৈ ভবিষ্যতলৈ জাতীয় জীৱনৰ উপযোগী হৈ উঠিব পাৰে সেই শিক্ষা দিয়াই ছাত্ৰ সম্মিলনৰ লক্ষ্য।

ছাত্ৰসকলে সাধাৰণ মনুষ্যশক্তিৰ বিকাশৰ লগে লগে আত্মোন্নতিৰ সাধনা কৰিব লাগে। আত্মোন্নতি সাধিবৰ হলে আত্মজ্ঞান লাভ কৰা একান্ত আৱশ্যক। পাবলৌকিক আৰু ঐহিক জীৱনৰ সামঞ্জস্য কৰিবলৈ শিকিব লাগে। কেৱল পাবলৌকিক বা ঐহিক জীৱনকে ধৰি থাকিলে নৈশ্চল্য শক্তিৰ সম্পূৰ্ণ বিকাশ নহয়। এসময়ত ভাৰতবাসীয়ে ঐহিক জীৱনলৈ শিথিল ধাৰ্মিক জীৱনকে মোৰ বুলি ধৰিলে এখন বেলেগ স্বৰ্গ ৰাজ্য পাবলৈ আৰু ঈশ্বৰত

লাভ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল। সেই চেষ্টাৰ ফলত যদিও আজি আমি গীতা উপনিষদৰ নিচিনা গধুৰ দাৰ্শনিক তথোৰে পৰিপূৰ্ণ শাস্ত্ৰবোৰ পাইছোঁ, নানান প্ৰকাৰ ধৰ্মমত পাইছোঁ—আনফালে অৰ্থাৎ দৈহিক ফালে আমি বহুত পাচ পৰিলোঁহঁক। ভাৰতৰ যেতিয়া এনে মুমূৰু অৱস্থা তেতিয়া ইউৰোপে সূকীয়া সভ্যতাৰ বিজয় ছন্দুতি বজাই ভাৰত সোমাই ভাৰত-বন্দীক দেখুৱাই দিলে কেনেকৈ সাংসাৰিক স্বৰ্গলাভ কৰিব লাগে। নতুন সভ্যতাৰ ন-পোহৰত ভাৰত চকুখাই উঠিল। ইউৰোপক অনুকৰণ কৰি সকলোৱে সাংসাৰিক সুখ-স্বচ্ছন্দতা লাভৰ বাবে বলিয়া হৈ উঠিল। এই কণা-মুণাকৈ ইউৰোপক পাচধৰাৰ ফলত ভাৰতবাসীয়ে নিজস্ব হেৰুৱাবলৈ ধৰিলে। নিজৰ জীৱনৰ প্ৰতি স্তৰে স্তৰে বাজি থকা তথ্যবোৰ বুজিবৰ নিমিত্তে ইউৰোপৰ শৰণাপন্ন হ'ব লগা হল। এইদৰে ভাৰতে যেতিয়া নিজৰাট হেৰুৱাই পৰবৰ্তিও নাপাই ঘৰচিৰিকাৰ অৱস্থা পায়গৈ—এনে সময়তে ভাৰতবাসীৰ আত্মবোধ হয়। কেনেকৈ দুইটাৰে সামঞ্জস্য কৰিব লাগে তাৰ চেষ্টা কৰিবলৈ ধৰে গীতাৰ “অচ্ছেদোহয়ম্ অভেত্বোহয়ম্ অশ্চাচ্য এবচ” পৰমাত্মাৰ ধাৰণাৰ লগত শাস্ত্ৰ ত্ৰিগুণ বিশিষ্ট জীৱাত্মক একে লগে সাধনা কৰিব লাগে তাৰ বাট বিচাৰিবলৈ ধৰে। এই চেষ্টাৰ ফলত আজিৰ ভাৰত কৰ্মযোগৰ যোগী। “কামেই জীৱন, কামেই ধৰম” এই মহামন্ত্ৰেৰে দীক্ষিত হৈ উন্নতিৰ পথত আগ বাঢ়িবলৈ শিকে। নৱ-যুগৰ নতুন শিক্ষাৰে অনুপ্ৰাণিত কৰি আসামৰ ছাত্ৰৰ সকলক কৰ্তব্যৰ বাটত আগ বাঢ়িবলৈ শিক্ষা দিয়াটোও ছাত্ৰ-সম্মিলনৰ আন এটা উদ্দেশ্য।

সাহিত্যসেৱা ছাত্ৰজীৱনৰ এটি প্ৰধান অঙ্গ। কোন জাতি কিমান উন্নত জানিবলৈ হলে সেই জাতিৰ সাহিত্য ভৰাললৈ চকু দিলেই হয়। ছাত্ৰ জীৱনত সাহিত্য চৰ্চা যেনে সুবিধা, জীৱনৰ আন কোনো ভাগতেই তেনে সুবিধা পোৱা টান হৈ পৰে। ছাত্ৰসকলে নিয়ম-মতে

অভ্যাস কৰি Critically আৰু Creatively বেলেগ বেলেগ ভাষাৰ উন্নত সাহিত্য চৰ্চা কৰি সেই ভাষাবোৰে নিজ ভাষাৰ সাহিত্যৰ ভৰাল চহকী কৰিবলৈ যত্ন কৰিব লাগে। যদিও অসমীয়া সাহিত্য পুৰণি পুথিৰে চহকী তাত বৰ্ত্তমান কালৰ উপযোগী ভাষাৰ বৰ অভাৱ। আজিকালিৰ বিজ্ঞানৰ নতুন আবিষ্কাৰবিলাক, দৰ্শনৰ গভীৰ তত্ত্ববোৰ অৰ্থনীতি আৰু সমাজনীতিৰ তথ্যৰ জাতীয় ভাষাত লিখি প্ৰকাশ কৰা একান্ত আবশ্যক। জীৱনযুদ্ধত যেনেকৈ “Survival of the fittest” বোলা কথাটি খাটে সেইদৰে ভাষা আৰু সাহিত্য জীৱনটো সম্পূৰ্ণৰূপে খাটে। উপযুক্ত নোহোৱাত বাবে জীৱনযুদ্ধত টিকিব নোৱাৰি অনেক প্ৰাণী যিদৰে প্ৰাণীজগতৰ পৰা লোপ পাইছে সেই দৰেই ভাষাজগততো তিষ্ঠিব নোৱাৰি অনেক ভাষা লোপ পোৱা প্ৰমাণ পোৱা যায়। অসমীয়া ভাষা আৰু সাহিত্যৰ ভেটি টনকিয়াল কৰিবলৈ হলে পুৰণি সাহিত্যৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰ কৰি থাকিলে নহয়। তাক উচ্চ ধৰণৰ কাব্য উপন্যাস নাটক আদি লাগে। গভীৰ ভাব পূৰ্ণ ৰচনা লাগে। বিজ্ঞানৰ নতুন আবিষ্কাৰবোৰ সকলো অসমীয়াই ঢুকি পোৱা হব লাগে, নহলে সাহিত্যৰ উন্নতি সম্পূৰ্ণৰূপে কেতিয়াও নহয়। সকলো ছাত্ৰেই, সকলো অসমীয়াই দেশৰ এই অভাৱবোৰ ভালকৈ বুজি দূৰ কৰিবলৈ যত্ন কৰিব লাগে। জননী জন্ম-ভূমিয়ে নতুন তেজৰে উঠি অহা সম্ভাৱন সকললৈ চাই আছে। আহক সকলোৱে দেশৰ অভাৱ দূৰ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক।

এটা জাতিক এটা মাহুৰৰ শৰীৰৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি। যেনেকৈ মানব শৰীৰৰ কোনো ভাগৰ ভালকৈ পুষ্টি সাধন কৰি আন এটা ভাগ পেলাই থলে শাৰীৰিক উন্নতি সম্পূৰ্ণ নহয় সেইদৰে জাতীয় জীৱনৰো কোনো এটা ভাগক আওহেলা কৰি আন এটা ভাগে উন্নতি কৰিব নোৱাৰে, যি যি বস্তুৰ সমষ্টিৰে এটা জাতি গঠিত হৈছে সেই সকলোবোৰৰ

প্ৰত্যেকৰে উন্নতিৰ নিমিত্তে যত্ন কৰিব লাগে, এই নিমিত্তে স্ত্ৰী পুৰুষ দুয়োৰে উন্নতিৰ কাৰণে চকু বাধি, স্ত্ৰী-শিক্ষা অৰ্থাৎ মাতৃৰ শিক্ষা অৱহেলা কৰিলে উন্নতি সম্পূৰ্ণাঙ্গ নহয়। স্ত্ৰী জাতিৰ হাতত ভবিষ্যত সম্ভাৱনৰ শিক্ষাৰ ভাৰ স্তম্ভ। এই নিমিত্তে “মিছেছ্ সৰ্বোজিনী নাইডুয়ে” এটি বক্তৃতা কৈছিল যে “Educate your mothers.” আজি এই মিলনমন্দিৰত কেবল জাতীয় জীৱনৰ এভাগৰ উৎকৰ্ষ সাধনৰ উদ্দেশ্য মনত ৰাখি আন ভাগক বাদ দিলে নিজৰ প্ৰতি আৰু জগন্মুখিৰ প্ৰতি ঘোৰ অত্যাচাৰ কৰা হব। ভাই-ভনী সকলোৱেই এই মিলন-মন্দিৰত মিলিত হৈ নিজ নিজ কৰ্তব্যৰ পথ অনুশীলন কৰি জগন্মুখিৰ উন্নতি কামনা কৰা একান্ত কৰ্তব্য। এই নিমিত্তে সকলোৱে দেশত পুৰুষৰ শিক্ষাৰ বিস্তৃতিৰ লগে লগে যেন স্ত্ৰী শিক্ষাৰ বিস্তৃতি হয় তালৈ চকু দিয়া আৰু প্ৰত্যেক ছাত্ৰই নিজা উন্নতিৰ লগে লগে যেন ভনীহঁতৰো মানসিক বৃত্তি-বোৰৰ উৎকৰ্ষ সাধিত হয় তাৰ নিমিত্তে যত্ন কৰা উচিত।

কাৰ্য্যকাৰিকা শক্তি সৰ্বতোগুখী কৰিব নোৱাৰিলে জাতীয় জীৱনৰ পূৰ্ণবিকাশ অসম্ভৱ। এই শক্তিৰ উন্নয়নৰ নিমিত্তে শিক্ষাৰ প্ৰয়োজন। দেশজুৰি যাতে সাধাৰণ শিক্ষা বিস্তৃত হয় তাৰ কাৰণে আন্দোলন কৰা একান্ত প্ৰয়োজন। সাধাৰণ-শিক্ষা (General Education) ৰ বিস্তৃতি হলে মানুহৰ অন্তৰ্নিহিত শক্তি জাগি উঠিব। তাৰ লগে লগে প্ৰত্যেকে নিজৰ মানসিক বৃত্তিৰ গতি বুজি বেলেগ বেলেগ বিষয়ৰ বিশেষ জ্ঞান-লাভৰ নিমিত্তে চেষ্টা কৰিব। এই দৰে দেশত আমি যে অকল কিছুমান শিক্ষিত মানুহ পাম তেনে নহয়। লগে লগে আমি চিত্ৰকৰ, শিল্পী, বাঁঢ়ে আৰ্হি সমাজৰ লাগভিন্নাল অঙ্গবোৰো পাম। এই নিমিত্তে আম্ৰাক Technical Education আৰু Technical School লাগে। ইয়াৰ অত্যাৱ আজি বহুত দিনৰ পৰাই সকলোৱে বুজি আহিছে। কাৰণ

সাধাৰণ—শিক্ষাই (General Education) যি শক্তিৰ উন্মেষ কৰে Technical Educationএ সেই শক্তি বিশেষ ভাবে প্ৰফুল্লিত কৰে । সমাজৰ লাগতিয়াল বেলেগ বেলেগ অঙ্গপ্ৰত্যঙ্গবোৰ ইয়াৰ দ্বাৰাই সম্পূৰ্ণ-ৰূপে পূৰ্ণ হয় । সমাজৰ উন্নতিৰ নিমিত্তে এই শিক্ষাৰ সম্পূৰ্ণ আৱশ্যক । ছাত্ৰসভাই কেৱল সাহিত্যচৰ্চাত সীমাবদ্ধ নাথাকি দেশৰ অভাৱবোৰ বুজি তাৰ নিবাৰণৰ কাৰণে যত্ন কৰাও উচিত । এই কাৰণে ছাত্ৰ সম্মিলনে ছাত্ৰসকলক চিত্ৰ অঁকা আদি কামত সদায় উৎসাহ দিব লাগিছে ।

জন্মভূমিৰ উঠি অহা সন্তান আপোনাসকলে আজি স্বদেশ-সেৱাৰূপ ব্ৰতেৰে ব্ৰতী হৈ এই মিলনমন্দিৰত গোটখাইছেহি । ভাবি চাব আপোনাৰ জন্মভূমিৰ অতীত গোৰবৰ কথা । যি দেশ এ সময়ত জ্ঞান চৰ্চাৰ কেন্দ্ৰ আছিল শৌৰ্য্য-বীৰ্য্যেৰে মণ্ডিত আছিল, যি দেশৰ প্ৰতি মন্দিৰ, প্ৰতি পৰ্ব্বত, প্ৰতি ধূলি কনাই অতীতৰ গোৰৱকাহিনী আজিও বিড়িয়াই কব লাগিছে । ভাবি চাওক, সেই দেশ আজি অজ্ঞানতাৰ গভীৰ গহ্বৰত কলাজৰ মেলেৰীয়াৰ আবাসভূমি । দেশৰ এই দুৰ্গতি দূৰ কৰা ভাৰ আপোনাসকলৰ ওপৰত, কৰ্ত্তব্যৰ এই গভীৰ আহ্বান, সম্মিলনৰ এই মহানদায়িত্ব মনত ৰাখি আপোনাসকলৰ কাম আৰম্ভ কৰক ।

সভাপতিৰ সম্ভাষণ ।

প্ৰিয় ছাত্ৰ-বন্ধু সকল আৰু লগৰীয়া বাইজ—

ঈশ্বৰৰ ইচ্ছাত, এটি সমজুৱা মহান্ ভাবত আজি আমি এই ঠাইত সন্মিলিত হৈছোঁ। এই সন্মিলনৰ উদ্দেশ্য অতি মহৎ। এই মহৎ মানে সততে আমি যেনে ধাৰণা কৰোঁক, ঠিক তেনে নহয় ;—এই মহৎ মানে অতি গভীৰ, অতি উচ্চ, অতি প্ৰশস্ত। ইয়াৰ গভীৰতাই পাতাল ভেদিছে, উচ্চতাই স্বৰগ ছুইছে, প্ৰশস্ততাই জগত জুৰিছে। এনে এটি মহৎ উদ্দেশ্যে আজি শুভক্ষণত এই মহাসন্মিলন ঘটাইছে, যাৰ মহা আকৰ্ষণে এই অতি ক্ষুদ্ৰ ছিগা বেজীৰ মামৰে ধৰা আগ এটিকো টানি আনি আপোনাসকলৰ মাজত পেলাইছেহি। ক্ষুদ্ৰক মহৎ সাজি আত্ম-মহত্ব দেখুৱাৰ মহান্ ভাবেৰে আজি আপোনাসকলে এই অভাজনক এই মহাসন্মিলনৰ সভাপতি পাতি যি কৰুণভাৱে তেওঁক সন্মানিত কৰিছে, সেই বাবে তেওঁ হিয়াৰ সমল উৰুৰিয়াই দোনমূৰীয়াটক থাপি এখনি শলাগৰ শৰাই বিনীত ভাৱে আপোনা সকললৈ আগ বঢ়াইছে ; তাক নিজগুণে গ্ৰহণ কৰি যেন তেওঁক চৰিতাৰ্থ কৰে, তেওঁৰ এই বাঞ্ছা। এই সন্মান দানত আপোনা সকলে যি দয়া দেখুৱাইছে, সি নিশ্চয় নিঃস্বার্থ ভাবৰ ; কিন্তু শলাগৰ শৰাই আগবঢ়াওঁতাৰ উদ্দেশ্য তেনে নিৰ্মল নহয়, তাত এফেৰি স্বার্থৰ চেকু আছে,—সেই স্বার্থ কমালাভ। কাৰণ, আজি এই অপাত্ৰই সভাপতিৰ পাত্ৰ হুৱলৈ গৈ যে হাঁহিয়াতৰ পাত্ৰ হব, তাত লেশমানো সন্দেহ নাই। তাৰ প্ৰমাণ অলপ পাচৰ পৰাই আপোনাসকলে ক্ৰমাৎ পাই যাব।

এতেকে, ইমানৰে পৰা ক্ৰমাভিক্ৰমলৈ আঁজলি পাতি আমনি কৰাৰ বাবেও যেন তেঁও ক্ৰমা পায়। তথাপি আপোনাসকলে নিজ গুণে মানিছে যেতিয়া, তেও পটান হৈয়ো ধানৰ কাম দিবলৈ সাহ কৰি এই আসন লবলৈ আগ বাঢ়িছে। এতিয়া আহক, সকলোটিয়ে একেচিতিয়া হৈ জয়-জয়তে সিদ্ধিদাতা ভগৱন্তৰ চৰণত গোহাৰি কৰোঁহঁক, সেই ইচ্ছা-ময়ৰ ইচ্ছাত আমাৰ আজিৰ মহং উদ্দেশ্যৰ আগত লোৱা শুভকাৰ্য্য সূকলমে সম্পাদিত হয় যেন।

বক্তৃত্যৰ পাতনি মেলাটো আজিকালি আমাৰ দেশ-দন্তৰ, যত্ৰপি ইংৰাজী দন্তৰ ধৰ্মোতাসকলে তাক চমু কৰিবলৈ শিকিছে। আমি সৰহভাগে কিন্তু সেই সাময়িক শিক্ষাৰ এতিয়াও ভাল গুণ ধৰাৰ পৰা নাই। গতিকে, আমাৰ পাতনিৰ দীঘ আগৰ সমানেই আছে, আৰু সেই সমানেই আৰু কিছুকাললৈ থাকিব। সেই পাতনিৰ পাতৰ আঁৰ লৈয়ে এই অশান্তই তেওঁৰ উপস্থিত অসুবিধাৰ বিষয়ে আভাস দি থবলৈ এই ষিনিতে ছেগ বিচাৰিছে, যাতে ইয়াৰ গুণত পাচত ক্ৰমালাভ এফেৰি উজু হৈ পৰে। কোৱা বাহুলা মাথোন যে, এই মিংকিনৰ শক্তিতকৈ বিক্ৰি উদ্দেশীয়া ভক্তিৰ বাব তালেমান গুণে চৰা হৈ উঠিছে। যি সময়ত আজিৰ এই সম্মিলনৰ সভাপতিৰ বাব তেওঁৰ শিৰলৈ টোৱাই আগবঢ়োৱা হয়, সেই সময়ত আন এটা তেনে গুৰুতৰ বাবৰ ভৰত তেওঁৰ মূৰ নোঁ থাই আছিল,—তেতিয়া আহোম কেন্দ্ৰ-সভাৰ কৰ্ত্তব্যই তেঁওক তলনিয়াই থৈছিল। সেই একে সময়তে, আসাম এচোচিয়েচনৰ অহা বছেৰেকীয়া অধিবেশনৰ সভাপতিৰ বাবলৈকো মূৰ পাতিব লাগে বুলিও আদেশ অনুৰোধ আহি উপস্থিত। তদুপৰি, বণসংক্ৰান্ত কিছুমান বজাবতীয়া কাৰ্য্যৰ ভাবে তেওঁক ভিৰখুৱাই থৈছে। এনে অৱস্থাত এই সম্মিলনৰ সভাপতিৰ দায়িত্ব ভাৰ লবলৈ আগ বঢ়াটো পোনেই অসম্ভৱ যেন লাগি-

ছিল; পিচে, ছাত্ৰৰ লগত সততে বৈ-বৈ থকা এই জীৱনৰ সৰল সহানু-
ভূতিয়ে ওপৰত কোৱা ভাবনা ততালিকে উল পেলালে,—এই নিশকতী-
য়াই এক আচৰিত শক্তিৰ বলত উত্তেজিত হৈ আজিৰ গধুৰ কৰ্তব্যৰ ভাৰ
মূৰ-পাতি ধৰিলে। এতিয়া, শক্তিৰ নাটনি পৰিলেও যেম ভক্তিৰ নাটনি
নপৰে, জীৱনৰ চৰণত এই প্ৰাৰ্থনা।

“আসাম ছাত্ৰ-সন্মিলনৰ”ৰ উৎপত্তিৰ বিষয়ে সবিশেষ আমি নাজানো-
ইঁক। এই মহৎ অনুষ্ঠানৰ বিষয়ে কাৰ মূৰত কেতিয়া কি ভাৱে খেলাই-
ছিল তাৰ সন্দেশো আমি নাপাওঁ। মাথোন, এই সন্মিলনৰ পোন-প্ৰথম
অধিবেশন গুৱাহাটীত যেতিয়া হয়, তেতিয়া আমাৰ এই বিশ্বাস হৈছিল
যে, সেইখন “অসমীয়া সাহিত্য সন্মিলনী”, তাত নবীন আৰু প্ৰবীণ সকলো
সাহিত্যিকৰ যোগ থাকিব, তাক সত্ততে “আসাম এচোচিয়েচন”ৰ গঢ়িলা
লৈ বহুবি পতা হব, ইত্যাদি। বাস্তৱতে পোনেই এনে ভাৱেই আমি
ইয়াৰ সন্তোষ পাওঁইঁক, আৰু সেই ভাৱেই নিমন্ত্ৰণ পোৱাও
মনত পৰে। চৰ্ভাগ্য ক্ৰমে উপস্থিত হবগৈ পৰা নহল যদিও, সেই
অধিবেশনৰ পাচত আচল তথ্য পোৱা হয় যে, সেই সন্মিলন সূকীয়াতকৈ
ছাত্ৰ সকলৰ হে, তাত অতিভাবক বা ছাত্ৰ শ্ৰেণীৰপৰা বাদ পৰা বা
বাক হোৱা নলৰ ভাগ নাই, তাত ইবিলাকৰ সহানুভূতি মাথোন
থাকিব; আৰু তাত সাহিত্য চৰ্চাৰ এদনীয়া দাও নাই, মাথোন
“ছাত্ৰ সকলৰ সাহিত্যিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতি সাধন কৰা উদ্দেশ্যৰ যোগ
থাকিব;”—আন কি, “ইয়াত অসমীয়া অভিধান, ব্যাকৰণ, বা ভাষাৰ
বিভিন্ন গঢ় লৈ বাদ প্ৰতিবাদও হব নোৱাৰে”। কিন্তু, এই সন্মিলনৰ
জন্মক পূৰ্বেই ইয়াৰ পোন প্ৰথম অধিবেশনৰ আগৰ বহুৰূপে ডিব্ৰু
গড়ত বহা “আসাম এচোচিয়েচন”ৰ বহুৰূপীয়া অধিবেশনৰ সংসৰ্গত
“অসমীয়া সাহিত্য সন্মিলনী”ৰ গুটী পচোৱা হৈছিল। পিচে, এই

ছাত্ৰসম্মিলন সেই গুটী পচোৱাৰ গছ নহয় বুলি চিন্ ওলোৱাত, ছাত্ৰ শ্ৰেণীৰ বাজ সাহিত্যিক সকলে সাহিত্য সম্মিলনী এখন সুকীয়াটোক পাতিবলৈ আয়োজন কৰে। তাৰ ফলত আজি “আসাম ছাত্ৰসম্মিলন” আৰু “অসমীয়া সাহিত্য সম্মিলনী” নামে দুখন সুকীয়া সম্মিলনী আমাৰ লাভ হৈছে। ই আমালৈ বৰ সন্তোষ আৰু সৌভাগ্যৰ বিষয়। দুয়োখনি সম্মিলনীৰ উদ্দেশ্য একে জাতৰ, আৰু দুইবো গঢ় একে বান্ধৰ। দুয়োখন সম্মিলনীৰ পৰা যে আমাৰ দেশৰ অশেষ উপকাৰ হব, তাক কোৱাৰ সকাম নাই। কিন্তু, এই দুইৰ ভিতৰত ছাত্ৰ সম্মিলনৰ সৃষ্টি নতুন আৰু ইয়াৰ উদ্দেশ্য যুটীয়া কণাধাৰী। গতিকে, ইয়াৰ উদ্ভাৱক, প্ৰস্তাৱক আৰু প্ৰবৰ্ত্তক বেচি প্ৰশংসাৰ পাত্ৰ। বয়সতো ই সাহিত্য সম্মিলনীতকৈ এবছৰৰ আগ হৈছে, কাৰ্য্যতো সেই অনু-ক্ৰমে আগ হব বুলি আশা কৰোঁহঁক। এই থিনিতে কাৰোবাৰ মনত এনে আন্দোৱাহ বাজি উঠিব পাৰে যে, ছাত্ৰই অভিভাবকতকৈ বয়সত আগ হয় কেনেকৈ! কিন্তু, আচৰিত মানিবলগীয়া কথা নহয়, অলপ টং কৰি চালৈই বুজা যায় যে, ই নিচেই স্বাভাৱিক কথা। কাৰণ, ছাত্ৰ হৈ হৈ অভিভাবক হয় গৈ; এতেকে সেই পাকত, ছাত্ৰ বয়সত অভিভাবকতকৈ আগ নহল জানো? সি যি হওক, আকবেলি শিৱ-সাগৰত পতা “অসমীয়া সাহিত্য সম্মিলনী”ৰ পোন্ প্ৰথম অধিবেশনত সভাপতিৰ সভাপত্ৰত এই দুই সম্মিলনীৰ যুটীয়া উদ্দেশ্যৰ বিষয়ে যি উল্লেখ-কিউৱা হৈছে, তাক সম্পূৰ্ণৰূপে বহুলাই কাৰ্য্যত লগাবলৈ যেন দুয়ো সম্মিলনীৰ লক্ষ্য থাকে, এই বাঞ্ছা।

এতিয়া, সুকীয়াটোক ছাত্ৰসম্মিলনৰ উদ্দেশ্যৰ উদ্দেশ্যে দু-আবাক-কব লাগে। “আসাম ছাত্ৰ সম্মিলন”ৰ নিয়মাবলীয়ে কয় যে, “সেই উদ্দেশ্য বাইতকৈ তিনি খাপি। যেনে,—

(১) “সমূহ অসমীয়া ছাত্ৰৰ উন্নতিৰ অৰ্থে তেওঁবিলাকক যথা সম্ভৱ সুবিধা দি, গুটীয়া কাৰ্য্যত সহায়তা কৰা।”

(২) “তেওঁবিলাকৰ সাহিত্যিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতি সাধন কৰা।”

(৩) “স্কুল কলেজৰ শিক্ষাৰ ওপৰঞ্চি স্বৰূপে তেওঁবিলাকৰ মান-সিক, আধ্যাত্মিক শাৰীৰিক শক্তিৰ পৰিচালনাত সহায়তা কৰা।”

প্ৰথম খাপি উদ্দেশ্যক উদ্দেশ্য বোলাৰ উপৰি, ছাত্ৰ-জীৱনৰ জীৱনী-মন্ত্ৰ বা সঞ্জীবনী শক্তি বুলিলে অতুক্তি নহব। কাৰণ, তাৰ বিহনে ছাত্ৰজীৱন স্বৰূপাৰ্থত টিকিব নোৱাৰে। সেই মন্ত্ৰ মুখস্থ নাথাকিলে ছাত্ৰজীৱনত খোজেপতি অপৰাধ হুগুচে। সেই শক্তি সবল নাথাকিলে ছাত্ৰজীৱন বাঢ়িবৰ সম্ভাৱনা নাই। “গুটীয়া কাৰ্য্যত সহায়তা কৰা” প্ৰত্যেক ছাত্ৰৰে স্বকীয়া লক্ষ্য; আন কি, “সমূহ ছাত্ৰৰ উন্নতিৰ অৰ্থে সুবিধা দিয়া” কাৰ্য্যও পাকলাগি সেই গুটীয়া কাৰ্য্যতে সহায়তা কৰে। এই কাৰ্য্যৰ আৰ্হি সাংসাৰিক জীৱনত ঠিক এই দৰে পোৱা যায়;—যেনে, পৰিয়ালক পালিবলৈ কৰা যত্নতে নিজেও প্ৰতিপালিত হোৱা যায়; জ্ঞানীৰ উপকাৰ চিন্তোঁতে নিজৰো উপকাৰ চিন্তা কৰা হয়; জাতীয় উন্নতি সাধন কৰোঁতে নিজৰো উন্নতি সাধিত হয়। এই কথা ইয়াতকৈ উজু কৰিবৰ অৰ্থে ইয়াৰ ব্যাখ্যা বহলাবৰ সকাম নেদেখোঁ; কিয়নো ছাত্ৰ সকলে যোৱা দ্ৰবছৰত এই কথাৰ কাৰ্য্যতঃ প্ৰমাণ পাই আহিছে। তথাপি কব লাগিলে, সমূহ ছাত্ৰৰ উন্নতিৰ অৰ্থে যি সুবিধালৈ সন্মিলনৰ উদ্দেশ্যই ঠাই থৈছে, সেই সম্পৰ্কত আৰু একেযাৰ দুহাৰি কবলৈ এই আছে যে, সাধাৰণতে সন্মিলনৰ ধৰ্ম্মই হৈছে সেই। অৰ্থাৎ, সমূহক সুবিধাদি তাৰ লাটতে গুটীয়াৰ উপকাৰ কৰাটোৱেই সন্মিলনৰ ধৰ্ম্ম, আৰু তাক পালন কৰাই ইয়াৰ কৰ্ম্ম। ছাত্ৰ-সন্মিলন হৈ নালাগে আন সকলো সন্মিলনেই সেই একে জাতৰ আৰু সেই একে ৰান্ধৰ। সামাজিক,

ৰাজনৈতিক, ধৰ্ম্মবিষয়ক সকলো সম্মিলনৰেই মুখ্য উদ্দেশ্য হৈছে, সমূহক সুবিধা দি সমূহ আৰু গুটীয়া জীৱনৰ উন্নতি সাধন কৰা। আজিকালি সকলো উন্নত সমাজৰ ধৰণী হৈছে সম্মিলন, সকলো ওখথাপৰ ৰাজনীতিৰ ভেঁটী হৈছে সম্মিলন, সকলো সত্য আৰু পৱিত্ৰ ধৰ্ম্মৰ গঢ়িলা হৈছে সম্মিলন। সভা আৰু শিক্ষিত জাতিৰ কথা কবই নালাগে, 'অসভা' আৰু অশিক্ষিত জাতিৰ মাজতো সম্মিলনৰ আবিৰ্ভাৱ আৰু প্ৰাচুৰ্য্যৰ চিৰকাল চলি আহিছে। আপোনা সকলৰ ভিতৰত যি সকলৰ পৰ্ব্বতীয়া আৰু গাৱলীয়া মানুহৰ জাতীয় জীৱনৰ বিষয়ে অভিজ্ঞতা আছে সেই সকলে এই ঠোৰতে কোৱা কথা বহুলাই বুজিবলৈ টান পোৱা নাই চাগৈ। গৰ্ব্ব-ভীয়া জাতিৰ মেল-ছোৱান, গাৱলীয়া সমাজৰ চালিচ-পঞ্চায়ত, শিক্ষিত নগৰীয়াৰ সভা-সমিতি এই বিলাক সম্মিলনৰ সৰু আৰ্হি নহয় যে কি? কোৱা বাক্যলৈ মাথোন যে, শাসনপদ্ধতিৰ গাতো সম্মিলনৰ আৰ্হি বৰ্ত্তমান; এতেকে, "আসাম ছাত্ৰ-সম্মিলনৰপৰা সমূহ অসমীয়া ছাত্ৰৰ উন্নতিৰ অৰ্থে সুবিধা লৈ গুটীয়া কাৰ্য্যত সহায়তা আশা কৰাটো অসমীয়া ছাত্ৰৰ পক্ষে যে সম্ভৱ হাবিয়া, তাক হুঁহাৰি কোৱাত বাজে তাৰ দাত বঢ়োৱাৰ সৰু নাই।

সম্মিলনৰ শক্তি যেনে প্ৰবল, তাৰ কাৰ্য্যও তেনে প্ৰখৰ; আৰু তাৰ বিফলতাও বিৰল। "বাইজে নথ জোকাবিলে নৈ বয়," "সৰহীয়াৰ ছাল-শিকীয়াই হওক" এই দুই নীতি বাক্যই পাকলাগি তাকেই হে সমৰ্থন কৰে। আন কথাৰে কবলৈ গলে, এই সম্মিলিত শক্তিয়েই একতাৰ বল, যি বলৰ বিষয়ে আপোনা সকলে অনেক গ্ৰন্থ অনেক প্ৰবন্ধ লিখিছে আৰু পঢ়িছে; আৰু যি বিষয়টো আজি ইমান পুৰণি, ইমান চিনাকী আৰু ইমান ধৰুৱা হৈ পৰিছে 'যে, তাৰ সম্পৰ্কে পঢ়াশলীয়া সৰু সৰু ছাত্ৰৰেও হুঁ-আধাৰ কব জনা হৈছে। শক্তিৰ সম্মিলন বা একতা যি একাগ্ৰতাৰ

প্ৰয়োজন, সেই একাগ্ৰতা ছাত্ৰজীৱনত ভৰপূৰ । এই বিষয়ে যথা ঠাইত আঁকৌ উনকিউৱা হব । এতেকে, ছাত্ৰশক্তিৰ সম্মিলনত যে অনেক অসাধাৰণ কাৰ্য্য সাধিত হব পাৰে, আৰু তাৰ বিকলতাও যে বিৰল তাক পাণ্ডুলিখৰ সকাম নাই । ছাত্ৰৰ সম্মিলিত শক্তিৰ দ্বাৰা পৃথিৱীত যিবিলাক মহৎ কাৰ্য্য সম্পাদিত হৈছে, তাৰ অলেখ পটন্তৰ আপোনাৰসকলে গ্ৰহণাদিত অন্বেষণে পাইছে ।

এই ধিনিতে ছেগ বুজি এই সম্মিলনৰ ছাত্ৰমণ্ডলীক সিবিলাকৰ এটি বৰ লাগতিয়াল সঙ্কল্পলৈ সোৱঁৰাই দি, একেৰাৰ কোৱা যায় যে, “Social Service League” বা “সমাজ সেৱক সমিতি” বুলি সম্মিলিত ছাত্ৰশক্তিৰ এটি স্ৰুতী বোৱাই অসমীয়া সমাজ ক্ষেত্ৰৰ ক্ৰমোন্নতি সাধিবলৈ যি স্প্ৰেস্তাৱ চলিছে তাক সোনকালে কাৰ্য্যত লগাবলৈ যুগুত দিহা হয় যেন । ৬মহাত্মা গান্ধীজীৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত “Servants of India Society” ইয়াৰ আৰ্হি হোৱা বাঞ্ছনীয় । এই শক্তিস্ৰুতীৰ আগত ছাত্ৰৰ কৰ্ত্তব্য ভালেমান জিলিকি আছে । তাৰ ভিতৰৰ ঘাই ঘাই গোটাচেৰেকলৈ আঙুলিয়াই মাইথোন দিয়া যায় ; যেনে, (১) গাৱলীয়া স্বাস্থ্যৰ উন্নতি বিধানৰ অৰ্থে ছেগ বুজি উপদেশ আৰু কাৰ্য্যৰ পটন্তৰে সৈতে সহায়তা কৰা ; (২) খেতি পথাৰ, কেহাবেপাৰ, শ্ৰমশিল্প ইত্যাদিৰ উন্নতিৰ সাধিবলৈ অশিক্ষিত গাৱলীয়া সমাজক চল পালেই সাৰুৱা উপদেশেৰে উদগনি দিয়া ; (৩) অসম দেশৰ এৰি, মুগা, পাট, মেজাঙ্কৰি আদি অতি উত্তম আৰু বহু মূল্যীয়া সূতা আৰু তাৰ দ্বাৰা যুগুত কৰা বিচক্ষণীয়া কাপোৰ কানিৰ বেহাবেপাৰ আৰু ব্যবহাৰৰ পৰি-যোৱা কাৰবাৰ আকৌ তুলিবলৈ বৰ্ত্তমানৰ বিজ্ঞতৰীয়া (degenerated) অসমীয়া সমাজক বুদ্ধি পৰামৰ্শ দিয়া ; (৪) অসমীয়া ভিৰোতাৰ হাতৰ কাম, অসমীয়া গৃহিণীৰ সবাতোভাল গুণ, অসমীয়া জীৱাবীৰ সৰ্ব্বোচ্চ সাংসাৰিক মহলাৰ বিষয় অসমীয়া শিপীন

কাৰ্য্যৰ ত্ৰিবিধিৰ অৰ্থে বাৰে পৰে উৎসাহ আৰু উপদেশ দিবলৈ ছেগ লোৱা ; (৫) অসমীয়া সমাজত অন্ধবিশ্বাস বা কুসংস্কাৰে ঘটোৱা অপায় অমঙ্গল আদি ধণ্ডাবলৈ অনিশ্চিত মানুহক জ্ঞানৰ পোহৰেৰে প্ৰকৃত তথ্য দেখুৱাই দি সমাজ-সংস্কাৰ সাধিবলৈ সুযোগ বিচৰা ; (৬) গাৱঁলীয়া মানুহৰ মাজত পাঠক সমাজ (Reading Public) গঠন কৰাই তাত দেশৰ আৰু সমাজৰ উপকাৰী সজ্জা গ্ৰন্থ, সজ্জা প্ৰবন্ধ, কাকত আদি পঢ়াৰ বাপ বহুৱাবলৈ পাৰ্গামানে চেষ্টা কৰা ; (৭) গাৱঁলীয়া লৰা আৰু অভিভাবকৰ মনত ধৰাবন্ধা শিক্ষাৰ (Compulsory education) বাগি বহুৱাবলৈ যত্ন কৰা ; ইত্যাদি । ইয়াত বাজেও, এনে অনেক কৰ্ত্তব্য আছে, যিবোৰ আপোনাআপুনি কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত আপোনাসকলৰ চকুত পৰি গৈ থাকিব । এনেবিলাক উদ্দেশ্য “Social Service League” নামে যি সেৱক-সমিতি “আসাম ছাত্ৰসম্মিলন” গঠিত কৰিবলৈ পাজিছে, সি যে দেশ হিতকৰ এটি মহৎ গল্পটান তাত অলপো সন্দেহ নাই । বৰ সুখৰ বিষয়, এই সম্মিলনৰ নিৰ্দ্ধাৰিত কাৰ্য্যৰ সামৰণিৰ পাচত, এই মণ্ডপতে সেই সমিতি গঠনৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা যাব বুলি ছাত্ৰনেতা এভাগৰপৰা আগমৰি জানিবলৈ পোৱা গৈছে ; আশা কৰোঁ, ইয়াৰ নিয়ম প্ৰণালী বাস্তৱত উপস্থিত সমস্যাৰ বিজ্ঞলোক সকলৰ পৰা ছাত্ৰসকলে সহায়ভূতি আৰু সজ্ঞা পৰামৰ্শ লাভ কৰিব ।

কিন্তু, এইখিনিতে এফেৰি সতৰ্ক হবলগীয়া যে, সমূহৰ কৰ্ত্তব্য পালন কৰোঁতে যেন গুটীয়াৰ কৰ্ত্তব্যলৈ পিঠি দিয়াটো কেতিয়াও নহয় । কিয়নো, যি গুটীয়াটো গা কৰিব নোৱাৰে, তাৰ সহযোগিতাই সমূহৰ ত্ৰিবিধিত ভাল গুণ দিব নোৱাৰে । ছাত্ৰৰ গাত এই কথা বিশেষকৈ ফলিয়ায় । যি ছাত্ৰই সমূহৰ কামত উৰাত হৈ লাগি স্কুলীয়া শিক্ষালৈ স্নানোকাণ কৰে, সেই ছাত্ৰই প্ৰথমতে গুটীয়াটো আঙুৱাব নোৱাৰি পিচ পৰে ; শেহত

তেওঁ সমূহৰ লগত উধাবলৈকে অপাৰগ হয় । গতিকে, সেই ছাত্ৰৰ সেই ধাউতিৰ পৰা স্নহীয়া আৰু সমূহীয়া লাভতকৈ ক্ষতি বেচি হয় । বৰ সন্তোষৰ কথা যে, এতিয়ালৈকে “জাসাম ছাত্ৰসন্মিলন”ত এই আপত্ত্য কেবোপে ধৰা আনি দেখা নাইহঁক । যোৱা ছবছৰে এই সন্মিলনে গন্তব্য বাটে যি দৰে আগুৱাইছে, তাৰ আভাসৰ পোহৰেৰে চাই পঠিৱালে ইয়াৰ ভবিষ্যত বৰ পোহৰ দেখা যায় ।

দ্বিতীয় খাপি উদ্দেশ্যৰ সন্ধান হৈছে ছাত্ৰসকলৰ সাহিত্যিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতি সাধন কৰা । এইখাপি উদ্দেশ্য প্ৰথম খাপিৰ সবাতোভাল লক্ষ্যস্থল বুলিলে বঢ়াই কোৱা-নহব । গুটীয়াৰ উন্নতিৰে সমূহক আৰু সমূহৰ উন্নতিৰে গুটীয়াক সহায়তা কৰা এই দুয়োতে দ্বিতীয় উদ্দেশ্যৰ অধিকাৰ অধিক । ছাত্ৰজীৱনেই সাহিত্যিক জীৱনৰ গা-গজালি । এই গজালিৰ পৰাই গছ, আৰু সেই গছৰ-পৰাই গুটী । আন হাতে, গছ চাই হে গুটী, আৰু গজালি চাই হে গছ । গতিকে, গজালিৰ গঠনৰ ওপৰত হে গুটীৰ গুণাগুণে ঘাইকৈ নিৰ্ভৰ কৰে । এতেজক, জাতীয় সাহিত্য—গছৰ জীৱকি সাধি তাৰপৰা উন্নত আৰু পৈণত ফল পাবলৈ হলে, প্ৰথমে ছাত্ৰ-গজালিৰ শুৰিত সাহিত্যৰ সাৰশক্তি যতনেৰে যোগাব লাগে । গজালিৰ কুমলীয়া গাতৰাত্তে কেবোপে ধৰিবলৈ নাপায়, তাৰ নিমিত্তে সততে সতৰ্ক থাকিব লাগে । মুঠতে গছ হৈ চুঠালৈকে গজালিয়ে বৃক্ষত আগুড়াল পাব লাগে । পিচে, সেই সাৰশক্তি নো কি, আৰু তাক কি প্ৰণালীৰে যোগান দি, কিতালে গজালিৰ সাৰধান লোৱা বৃক্ষত ?—সেই সাৰ হৈছে সাহিত্য-চৰ্চ্চাৰ আভাস, তাক যোগান দিয়াৰ প্ৰণালী হৈছে ছাত্ৰৰ দৈনন্দিন অধ্যয়ণৰ লগবীয়াতকৈ তাৰ স্নহীয়া বঢ়োৱা, আৰু সতৰ্কতাৰ বিধিযতে সেই স্নহীয়া এনে বান্ধব হব লাগে, যাতে অধ্যয়ণৰ অপৰাপৰ অজলৈ পিঠি দি

ছাত্ৰই অকল সাহিত্যিক চৰ্চ্চাৰ বাটে হুঁকাটি নাযায়গৈ। অৱশ্যে, যি ছাত্ৰৰ স্বাভাৱিক ৰাপ্ এই বিষয়ত প্ৰৱল, তেওঁৰ খাউতি সেইকালে কোবাল নহৈ নোৱাৰে। তাৰ পৰা সেই ছাত্ৰৰ অনিষ্ট নহৈ কালত গুটীয়াৰ আৰু সমূহৰ ইষ্ট লাভ হবলৈহে আছে। বিশেষতঃ, যাৰ সেই ৰাপ্ আজন্ম, তেওঁৰ সেই খাউতিও অবাৰিত। তাত ভেটা দিবলৈ গলে, প্ৰবাহিত নৈৰ দৰে সি ওপচনি হৈ পাৰ-বাৰ্গিৰ কাষৰীয়া ক্ষেত্ৰ ক্ৰোৱাই ববলৈ ধৰিব। তাৰপৰা গুটীয়াৰ আৰু সমূহৰ লাভ হবলৈকো আছে, কৃতিৰ আশঙ্কাও হুগুচে। লাভ এই যে, আজন্ম প্ৰতিভাই প্ৰতিভাত হবলৈ অবাৰিত বাট পালে সি সংসাৰত অসাধাৰণ উদাহৰণ থিয় কৰাব পাৰে; কৃতি এই যে, সংসাৰৰ পাকত হুঘুৰা স্বভাবজ কোবাল সাহিত্যিক শক্তিয়ে খল বুজি ওখচাপৰ ভেঁটা চেৰাই ববলৈ নাপালে, অপৰিমিত বোৱনৰ ফলত সোনকালে মূলত সাৰ শক্তি শূন্য হৈ অকালত সি অস্তিত্ব হেৰোৱাৰো আশঙ্কা থাকে। দুয়োবিধৰ পটন্তৰৰ অভাৱ নাই; আৰু তেনে পটন্তৰ এই বক্তাতকৈ বোধকৰোঁ আপোনাসকলে সবহকৈ হে দিব পাৰিব। গতিকে, বক্তৃতাৰ দীৰ্ঘ বঢ়োৱাৰ ভয়ত তাৰ পৰা ক্ৰান্ত হোৱা গল। ছাত্ৰৰ সাহিত্যিক শক্তিয়ে যে সংবতভাৱে বাট পোৱা বিধেয়, সংসাৰৰ অভিজ্ঞতা থকা জ্ঞানীজনে তাত ভুল নাই বুলি কয়। এনে সংবতভাৱে বাট পোৱা ছাত্ৰৰ সাহিত্যিক শক্তিয়ে কালত দেশৰ অশেষ কল্যাণ সাধন কৰাৰ পটন্তৰ পৃথিবীৰ বুৰঞ্জীত বুৰি বুৰিকৈ পোৱা যায়। তাৰ ভিতৰৰ এটি মাথোন আপোনাসকলৰ নিজৰ দেশৰ নিজৰ ঘৰৰ সুপৰিচিত পটন্তৰ দাঙি ধৰোঁ,—তেওঁ অসমীয়া সাহিত্যৰ ওজা ৬ মহাত্মা হেমচন্দ্ৰ বৰুৱা। কাৰলতিৰ তলত লুকাই ইংৰাজী সাহিত্যৰ আদিপাঠ লৈ পাত্ৰী চাহাবৰ ওচৰত ইংৰাজী শিকি, আৰু সেই ছেগতে চাহাবক অসমীয়া শিকাই পণ্ডিত হোৱা হেমচন্দ্ৰই অসমীয়া আৰু ইংৰাজী

সাহিত্যত যি অসাধাৰণ ব্যুৎপত্তি লাভ কৰিছিল, তাক আপোনাৰকলে বেচকৈ জানে। সেই হেমচন্দ্ৰ বৰুৱাই স্কুল-কলেজ দেখা নাছিল যদিও তেওঁ ছাত্ৰ; কাৰণ ‘ছাত্ৰ’ শব্দৰ অৰ্থক আসাম ছাত্ৰ-সন্মিলনৰ নিয়মাবলীয়ে যি সীমাৰ ভিতৰত আটক কৰি ৰাখিছে, তাক এইখিনিতে এই বক্তাই সেই ঠেক টোলৰ ভিতৰত থৈ সেই বিষয়ে কোৱা নাই। এই খিনিত ছাত্ৰ-জীৱন মানে মানুহৰ অধ্যয়ন আৰু শিক্ষাৰ। গোটেই কালটো বুলিহে ধৰা হৈছে; সেই কাল কোনো কোনো জনৰ পক্ষে আজীৱনো হ'ব পাৰে।

ছাত্ৰ-সন্মিলনে ছাত্ৰৰ সাহিত্যিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতি কেনেকৈ সাধিব তাৰ অলপ আলচ পাতি চোৱা হওক। ছাত্ৰজীৱনত গুটীয়াকৈ যি সাহিত্যিক জ্ঞান লাভ হয়, সি নটচা বাঁহৰ নিচিনা (Raw materdial)। কামত লগোৱাৰ আগলৈকে বাঁহ যি দৰে বাঁহেই হৈ, বিষয়ত বিয়পি নপৰালৈকে সেই দৰে সেই জ্ঞান জ্ঞানেই হৈ। গোটা বাঁহ ফালি কাঠী কাঠী টাচি তাক সংসাৰৰ বিবিধ ব্যৱহাৰত লগালে হে তাৰ উপযোগিতা উপলব্ধি কৰা যায়; সেই দৰে গুটীয়া ছাত্ৰৰ সাহিত্যিক শক্তিও বিভিন্ন বিষয়ত লগালে হে তাৰ কাৰ্য্যকৰী গুণ বুজা যায়। বাঁহৰ উপযোগিতা কলিয়াবলৈ যেনেকৈ বৈবক্ষিক কাৰ্য্যক্ষেত্ৰ, সাহিত্যিক শক্তিৰ বিকাশলৈকে তেনেকৈ সাহিত্য-চৰ্চ্চাৰ সম্বন্ধযুক্ত বিবিধ উদ্দেশ্যবিশিষ্ট সন্মিলনী। “আসাম ছাত্ৰ-সন্মিলনত” সাহিত্য অত্ৰেবে টাচিব লগীয়া যিবিলাক বিষয় আগত লোৱা হৈছে, সেইবিলাক বিষয় চৰ্চ্চা আৰু আলোচনাত ধৰিবলৈ গ্ৰন্থ, প্ৰবন্ধ, কবিতা, সঙ্গীত ইত্যাদি ৰচনাৰ নিয়ম বন্ধা হৈছে; পাৰ্থ্যমানে পুৰণি সাহিত্য-সম্পদ সংগ্ৰহ কৰি তাৰ সংস্কাৰ সাধন কৰাও ছাত্ৰসন্মিলনৰ আন এটা নিয়ম; লোপ পাবলৈ ধৰা অসমীয়া সাধু কথা, ককৰা, বোজোনা, বিয়া-নাম, পূজা-প্ৰসঙ্গীয়া নাম, বিহুনাং, গৰবীয়া গীত এইবোৰ উদ্ধাৰ কৰি যতনেৰে ৰক্ষা কৰাও সন্মিলনৰ অত্যন্ত নিয়ম। এইবোৰ নিয়ম

পালন নকৰিলে আসাম ছাত্ৰসম্মিলনৰ মাজত টিকিবলৈ টান ; গতিকে সেই নিয়মেই পাকলগাই ছাত্ৰৰ সাহিত্যিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতিলৈ বাট চোকাই থৈছে। এনে পোণ, মুকুলি আৰু স্বৰূপ পথেদি যে ছাত্ৰৰ সাহিত্যিক শক্তিয়ে ক্ৰমাৎ উন্নতি লাভ কৰিব তাত সংশয় নাই।

সাহিত্য মাত্ৰেই সেৱনীয়। পৃথিবীৰ সমস্ত সাহিত্যত যাৰ অধিকাৰ তেওঁ পৃথিবীৰ প্ৰধান সন্তান ; তেওঁ মানৱৰ জনক জননীৰ স্থানীয়, যি যিমানবিলাক সাহিত্যত অধিকাৰ লাভ কৰে সি সিমান সেই আদৰ্শ সন্তানৰ ওচৰ চাপে। কিন্তু, সকলো সাহিত্যত সমান যদিও, চৰ্চাৰ স্থলত কাৰোবাৰ কচিদ্ভিত্তিয়ে কোনোবা সাহিত্য বেচিটকৈ ঢাল লয়, আৰু সেই ঋণ্যায়ী সেই জনৰ সুকীয়া সাহিত্যিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতি হবলৈ ধৰে। ইয়াৰ পটভূমিৰ লেখ বঢ়াই বজুতাৰ দীঘ নবঢ়াই আপোনাৰ সকলৰ দেশৰে আপোনাৰ সকলৰ ঘৰৰে এজন অসাধাৰণ পণ্ডিতৰ নাম লৈয়ে তাৰ অন্ত পেলাওঁ,—তেওঁ ৬মহাত্মা আনন্দৰাম বৰুৱা। ইংৰাজী সাহিত্যৰ সেৱক, ইংৰাজী সাহিত্যৰ সাজেৰে বিভূষিত আনন্দৰামৰ সংস্কৃত সাহিত্যিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতি কেনেকৈ হৈছিল, তাক আলচি চোৱাৰ বাবে আপোনাৰ সকলকে দিয়া গ'ল, এই বক্তৃতাত তালৈ ঠায়ে নাটব। একে ছেগতে আৰু এজন মহা সাহিত্যিকৰ নাম লব পাৰি,—তেওঁ ৬মহাত্মা মেয়নুল্লাহ। এই জন্মান ছাত্ৰজনৰ আকৌ সংস্কৃত সাহিত্যত কেনেকৈ সিমান ৰাপ্ বাঢ়িছিল, কেনেকৈ তেওঁ তাত অগাঢ় ব্যুৎপত্তি লাভ কৰি সংস্কৃত সাহিত্যিক শক্তিৰ প্ৰভাৱে জগতক চমকু লগাইছিল, সি কোঁতুহলৰ বিষয়। সেই বিষয়েও আপোনাৰ সকলে এই সম্মিলনৰ নিৰ্দ্ধাৰিত সময়ৰ পাচত আলচি চাবলৈ আগবঢ়াই দিয়া হ'ল।

তৃতীয় খাপি উদ্দেশ্য তিনিমূৰীয়া,—“মানসিক, আধ্যাত্মিক আৰু শাৰীৰিক শক্তিৰ পৰিচালনাত সহায়তা কৰা”। মানৱজীবনৰ যেনে

ঋণীত মানুহ তিনি মূৰীয়া হয়গৈ, ছাত্ৰ-সম্মিলনৰ তেনে ঋণীতে তাৰ উদ্দেশ্য উক্ত তিনি শক্তিত তিনি মূৰীয়া হৈছে। কিন্তু, এই বক্তৃতাত সেই তিনিৰ শাৰীৰিক শক্তিক আগত লৈ, মানসিকক মাজত থৈ, আধ্যাত্মিক শক্তিক শেহলৈ নি, “আসাম ছাত্ৰ-সম্মিলন”ৰ নিয়মাবলীত বন্ধা এই ঋণী উদ্দেশ্যৰ সূত্ৰত অলপ সাল-সলনি ঘটোৱা হব। কিয়নো, শৰীৰেই মন আৰু আত্মাৰ জিৰনিৰ স্থল; শৰীৰৰ বল বৃদ্ধিয়ে মনক সবল কৰে, আৰু সবল মনে আত্মাক বলী কৰে। শৰীৰ দুৰ্বল হলে মনো দুৰ্বল হয়, আৰু মনৰ দুৰ্বলতাই আত্মাকো দুৰ্বল কৰে। সেই কাৰণে, শাৰীৰিক শক্তিৰ ক্ৰমোন্নতি আটাইতকৈ আগ, মানসিকৰ মাজ আৰু আধ্যাত্মিক শক্তিৰ উন্নতি শেহ কৰি চলাটো বেচি স্বাভাৱিক যেন বোধ হয়। প্ৰাচাশিক্ষা-পদ্ধতিত ইয়াৰ বিপর্যয় ঘটিলেও, পাশ্চাত্য পদ্ধতিত এই নিয়ম নিয়াৰিকৈ পালন কৰা দেখা যায়। আৰু এই বিভিন্ন পদ্ধতিৰ গুণানুসাৰেই প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্য ছাত্ৰৰ জীৱন গঠনতো হীন-ডেটি ঘটে। মানসিকক মাজৰপৰা একলীয়াকৈ থৈ, যদি শাৰীৰিক আৰু আধ্যাত্মিক শক্তিৰ জোখত স্কীয়াটক জুখি যোৱা যায়, তেন্তে শাৰীৰিকত পাশ্চাত্য আৰু আধ্যাত্মিকত প্ৰাচ্য ছাত্ৰই গধুৰ বোলাব। তাৰ ফলস্বৰূপ, আজিকালি সততে দেখা যায় যে, পাশ্চাত্য ছাত্ৰ হঠপুঠ, আৰু প্ৰাচ্য ছাত্ৰ জীৰ্ণ-জীৰ্ণ। স্কুল-কলেজৰপৰা ওলি সংসাৰত সোমাবৰ সময়ত পাশ্চাত্য ছাত্ৰ সবল, আৰু প্ৰাচ্য ছাত্ৰ দুৰ্বল। সেই অল্পক্ৰমে সি-বিলাকৰ সাংসাৰিক জীৱনৰ প্ৰতিপত্তিতে হীন-ডেটি আছে। আগৰ দিনত অবশ্যে প্ৰাচ্য ছাত্ৰৰ পক্ষে এই ৰীতি অহিতকৰ নাছিল; বৰঞ্চ তাৰ গুণত তেতিয়া সিবিলাকে প্ৰতিপত্তি হে লাভ কৰিছিল। কিন্তু, এতিয়া সেই দিন নাই, পাশ্চাত্য শিক্ষা আৰু সভ্যতাৰ ইয়াত এক অসুৰৰ আধিপত্য চলিছে; গতিকে প্ৰাচ্য ছাত্ৰই আজিকালি সেই কালৰ ৰীতি সম্পূৰ্ণে এবাটো বিধেয়

নহয় যদিও, তাৰ সাময়িক সাল-সলনি ঘটাব লগা হৈছে,—প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্যৰ সামঞ্জস্য ঘটাই এটি অভিনয় পছা অবলম্বন কৰিবৰ দিন পৰিলেহ। সেই সামঞ্জস্যৰ কথা উলুৰুইয়া হৈ হল, তাৰ বহুল ব্যাখ্যা আন এটা ছেগত সুকীয়াৰ্কে আন এগৰাকী বিজ্ঞতম বক্তাৰ পৰা লাভ কৰিবলৈ আপোনাৰ মনত থাকে যেন ; কাৰণ আন কথা প্ৰসঙ্গত কৈ পাল মৰা বিষয়-ই নহয়। সেই বুলি যে সেই বিষয়ত নিশ্চেষ্ট হুবলৈ কোৱা গৈছে, এনে নাভাবিব; বৰঞ্চ তাৰ আভাসমাত্ৰ আগত লৈ চলিলেও সেই বান্ধিত সামঞ্জস্য স্বভাৱতে লাভ নহৈ নাথাকে। কিন্তু দেশ-কাল পাত্ৰভেদে অগা-পিচা হলেও, ওপৰত কোৱা তিনিও বিষয় শক্তিৰ পৰিচালনা হৈ ছাত্ৰজীৱনত হব লাগে, তাত সন্দেহ নাই, মাথোন আধ্যাত্মিক শক্তিৰ পৰিচালনা নিয়মীয়া কৰি, শাৰীৰিক আৰু মানসিক শক্তিৰ কাৰ্য্যক্ষেত্ৰ পাৰ্য্যমানে বহুলাবলৈ চাব লাগে। প্ৰকৃতপক্ষে আধ্যাত্মিক শক্তি বা চিন্তা যি, তাৰ কাৰ্য্যক্ষেত্ৰ ছাত্ৰজীৱন নহয়, সাংসাৰিক জীৱনৰো শেহছোৱা হৈ। ছাত্ৰজীৱনত আধ্যাত্মিক চৰ্চ্চা ইমানেই যথেষ্ট, যাৰ দ্বাৰা ছাত্ৰৰ চৰিত্ৰ সংগঠিত হব পাৰে। গতিকে, এই বক্তৃতাত সেই বিষয়ে বহুল ব্যাখ্যা গুনিবলৈ আশা নৰখাই ভাল, বিশেষতঃ, আধ্যাত্মিকত এই বক্তাৰ অধিকাৰ এতিয়াও বহুল নৌ হয় এথোন। এই প্ৰসঙ্গত তেওঁ ইমানকে মাথোন সন্তোষ দিব খোজে যে, “আসাম ছাত্ৰ-সম্মিলন”ৰ পোন প্ৰথম অধিবেশনত তাৰ সুবিজ্ঞ সভাপতিৰ সন্তোষ গত আধ্যাত্মিক তত্ত্ব আপোনা-সকলে যি পাই থৈছে, তাক নিজা কৰি লব পাৰি আৰু সেই বিষয়ক জ্ঞান ছাত্ৰজীৱনৰ আৱশ্যকতাতকৈও অধিক হৈ হব। কিন্তু, ছাত্ৰজীৱনত শাৰীৰিক আৰু মানসিক শক্তিৰ পৰিচালনা যে সমভাৱে হোৱা উচিত তাক চুহাৰি কোৱা যায়।” আন কি, এই সম্পৰ্কত প্ৰাচ্য আৰু পাশ্চাত্যৰ ভেদাভেদো নাই, দুয়োবিধ ছাত্ৰৰ পক্ষে এই নিয়ম অপৰিহাৰ্য্য। পিচে

পাঁচাত্য ছাত্ৰই তাক মানিছে দেখি আজিকালি সিবিলাক সভতে সবল আকৃদীৰ্ঘায়, আক প্ৰাচ্যছাত্ৰে তালৈ অৱজ্ঞা কৰে কাৰণে ইবিলাক সাধাৰণতে দুৰ্বল আক অল্লায়ু । দীৰ্ঘায়ুৰ পটন্তৰ দিবলৈ হেৰাথৰি খোৱাৰ সকাম নাই ; অল্লায়ুৰ উদাহৰণ আপোনা সকলৰ স্মৃতি-ভক্তিৰ অধিকাৰী ৮/আনন্দৰাম ঢেঁকিয়াল ফুকন, ৮/আনন্দৰাম বৰুৱা, আক গোপালকৃষ্ণ গোথেল এই তিনিজন অসাধাৰণ প্ৰতিভাশালী ভাৰত সন্তানৰ নাম ললেই যথেষ্ট হব । শাৰীৰিক আক মানসিক শক্তিৰ পৰিচালনা সমানে হবলৈ নোপোৱাৰ পৰাই যে প্ৰতিভাৰ সেই বস্তু তিনিটি অকালত হুমাল, তাত সন্দেহ নিচেই নাই । কিন্তু, এটা জটিল প্ৰশ্ন এই হব পাৰে যে, সেই সকলৰ নিচিনা-গুনী, জ্ঞানী আক প্ৰতিভাশালী পুৰুষে নোঁ সেই সাধাৰণ নীতি বুজিছিল নে ? বুজিছিল যদি কিয় তালৈ সিবিলাকৰ আওকান হৈছিল ? ইয়াৰ উত্তৰ অলপ পাচতে আপোনা আপুনি ওলাই পৰিব ।

আসাম ছাত্ৰসন্মিলনৰ “নিয়মতন্ত্ৰত ব্যবহৃত ‘ছাত্ৰ’ শব্দটোৱে কোনো বিদ্যালয়ৰ শিক্ষার্থী দলত নামভুক্ত জনক হৈ বুজায়” । আক তাৰ আগেয়ে আকন্ত্ৰণতে এইটোও সৈ লোৱা হৈছে যে, “এই সন্মিলনত কোনো ৰাজ-নৈতিক আলোচনা হব নোৱাৰে” । গতিকে, সেই মতে ছাত্ৰ-শিক্ষাত সংসাৰৰ কিছুমান শ্ৰেষ্ঠ আক লাগতিয়াল বিষয় বাদ পৰি যায়, যিবিলাক বিষয়ৰ অনুশীলন আক কাৰ্য্য ছাত্ৰ-জীৱন পাৰ হৈ ধৰিবলৈ খোৱা হৈছে । এই নিয়ম-তন্ত্ৰ আজিৰ নহয়, আসাম ছাত্ৰ-সন্মিলনে ইয়াৰ অৱতাৰণা নতুনকৈ কৰা নাই,—ই প্ৰাচ্য সমাজৰ পূৰ্বাণ কলীয়া নীতি । এই নীতি আজিৰ প্ৰাচ্য ছাত্ৰসমাজে যি ভাৱে আগত লৈছে, ইয়াৰ পূৰ্ব পুৰুষে ইয়াক সেই ভাৱেই বা তাতকৈও নিমজকৈ পালন কৰা হৈছিল । কিন্তু আজিৰ সংসাৰত এনে কিছুমান অতি লাগতিয়াল আক দায়িত্বপূৰ্ণ বহুল বিষয় আছে, যাক সহজে আক সোনকালে আৱত্ত কৰি উঠা টান । অথচ,

দেশৰ অভাৱ আৰু অৱস্থা চাই দেশ হিঁতৈবিতাৰ আলোচনা আৰু অধু-
 নীলনলৈ যথেষ্ট সময় আৰু সুবিধা দিবও নোৱাৰি, বা স্বদেশপ্ৰেমিকে সেই
 অভাৱ আৰু অৱস্থা চাই সময় আৰু সুবিধালৈ বাট চাবও নোৱাৰাত
 পৰে। গতিকে, ভোকত ভাতৰ গৰাহ ডাঙ্গৰ কৰি মুখ ফুলাব দৰে,
 অনেকে শক্তিৰ অতিবিক্ৰমকৈ দেশহিতকৰ কাৰ্য্যত ধৰি অকালত স্বাস্থ্য
 হেৰুৱাই মাৰ যাব লগাত পৰে। এই ৰীতিত প্ৰাচ্য সমাজৰ ৰাপূ বেচি
 কাৰণেই প্ৰাচ্য ছাত্ৰৰ অকাল পতনৰ লেখ সৰহ। অসমবন্ধ ৬ আনন্দ
 ৰাম টেকিয়াল ফুকন, ভাৰতবন্ধ ৬ গোপালকৃষ্ণ গোখল এই সকল তাৰ
 জ্ঞানপটন্তৰ। আপোনাসকলে জানে, ৬ টেকিয়াল ফুকনৰ জীৱন-কাল
 মুঠেই ২৯ বছৰ। ইয়াৰ ভিতৰতে তেওঁ মানৱ জীৱনৰ আটাই-কেইওখাপি
 (All the stages of human life) পাৰ হব লগা হৈছিল। ইয়াৰ
 ভিতৰতে তেওঁ ছাত্ৰ, গৃহস্থী আৰু দেশহিতৈষীৰ আদৰ্শ পুৰুষ হৈ জিলিকি
 ছিল। ইয়াৰ ভিতৰতে তেওঁ যিমানখিনি মহৎকাম কৰি উঠিছিল, সেই
 দৰৰ সিমানখিনি কাম এটা সুদীৰ্ঘ জীৱনতো কৰি উঠা অনেকৰ পক্ষে
 সম্ভৱপৰ নহয়। দুখৰ বিষয়, আমাৰ দেশত আমাৰ ভাষাত আমাৰ জাতীয়
 সম্পূৰ্ণ জীৱন-চৰিত নাই; থকা হলে, আপোনাসকলে ৬ আনন্দৰাম
 টেকিয়াল ফুকনৰ সামাজিক, সাহিত্যিক আৰু ৰাজনৈতিক জীৱনৰ অসাধা-
 ৰণ কাহিনী পঢ়ি আনন্দত বিশ্বয় মানিলে হেঁতেন। সামাজিক জীৱনত
 আনন্দৰাম গাৱলীয়াৰ লগত গাৱলীয়া, নগৰীয়াৰ সঙ্গত নগৰীয়া, চাহাবৰ
 মাজত চাহাবী ভাবৰ আছিল; এনে কি, এই স্কীয়া আচৰণৰ মানুহৰ
 লগত বহা-মেলাৰ ব্যৱস্থাও তেওঁৰ ঘৰত স্কীয়া আছিল,—গাৱলীয়া ভদ্ৰ-
 লোকক সোধোতে তেওঁ কঠ চৰা ব্যৱহাৰ কৰিছিল, নগৰীয়া বন্ধুৰে সৈতে
 বহোঁতে মুচা-মাচিয়া ব্যৱহাৰ কৰিছিল, চাহাবসকলক সুধিবলৈ চাহাবী
 ধৰণেৰে সজোৱা স্কীয়া কুঠৰী ৰাখিছিল। সাহিত্যিক জীৱনত আনন্দ-

‘বাম ফুকনে অসমীয়া আৰু ইংৰাজী সাহিত্যত তেওঁৰ অধিকাৰৰ যি চিন ধৈ গৈছে, তাক মন পাৰি চালেই আপোনাসকলে তেওঁৰ সাহিত্যিক প্ৰতিভাৰ বিষয়ে স্বৰূপ ভাব লব পাৰিব,—তেওঁৰ “লৰা-মিশ্ৰ” পুথি বৰ্ত্তমান যুগৰ অসমীয়া সাহিত্যৰ ভঁড়ালত লখিমী। ৰাজনৈতিক জীৱনতো ৮ চেংকিয়াল ফুকন অসাধাৰণ প্ৰতিভাৰ এটি উজ্জল বস্তু আছিল, যি কেইপৰ সেই বস্তু জলিছিল, সেই কেইপৰত চেঁচুকীয়া ভেঁকুৰা অসম তাৰ পোহৰত ভক্ৰকীয়াকৈ জলিছিল,—অসমত ব্ৰিটিছ শাসনপদ্ধতি সংঘটন কৰোঁতা বিখ্যাত ৰাজনৈতিক পণ্ডিত মিল চাৰ্ভাবৰ আসাম-শাসন-প্ৰণালী বিষয়ক ৰিপোৰ্টৰ এটি প্ৰধান অঙ্গ স্বৰূপে আনন্দৰাম চেংকিয়াল ফুকনৰ শাসন-নীতি জ্ঞানৰ নিদৰ্শন অভগণ হৈ জিলিকি আছে। কিন্তু, হয়, অসমৰ সেই উজ্জল বস্তু ছাত্ৰজীৱনৰ পাচত মুঠেই দহ বছৰমান হৈ জলিয়েই অকালতে জুমাৰলগীয়া হল! “সৰস্বতীৰ বৰপুত্ৰ” নাম পোৱা অসমৰ অগাঢ় পণ্ডিত ৮ আনন্দৰাম বৰুৱাৰ বিষয়েও সেই একে দশা। এই অসাধাৰণ জীৱনীৰ বিষয়ে চমুকৈ কৈও আপোনাসকলৰ সময় খৰচ কৰিবৰ মন নাই, কাৰণ এই জীৱনী ছাত্ৰসকলৰ উপস্থিত আলোচনাৰ বিষয় হৈ আছেই। ভাৰত-বন্ধ গোপালকৃষ্ণ গোখলৰো নাম ললেই তেওঁৰ অসাধাৰণ জীৱনীৰ বিষয়ে কোৱা হয়। কাৰণ, এই জনা-ৰুণজন্মা পুৰুষৰ অক্ষাল-বিয়োগ ঘটিবৰ সৰহ দিন হোৱা নাই, তেওঁৰ জীৱনীৰ সোৱঁৰনী আপোনাসকলৰ মনত তেজাল হৈয়ে আছে। আনন্দৰামৰ ৩৯ বছৰত আৰু গোখলৰ ৪৯ বছৰত বিয়োগ ঘটে;—ই অকাল বিয়োগ নহয় নে? পিচে, ইয়াৰ কাৰণ কি? ইয়াৰ কাৰণ বৰ্ত্তমান প্ৰাচ্য প্ৰথাৰ দোষ নহয় নে? কিন্তু, সেই বুলি যে প্ৰাচ্য প্ৰথা নিন্দা কৰা হৈছে, তেনে ধাৰণা যেন গ্ৰহণ কৰা নহয়। বৰঞ্চ, প্ৰাচীন প্ৰাচ্য প্ৰথা সৰ্ব্বাঙ্গীন পৰি পাটী আছিল। তেতিয়াৰ ব্ৰহ্মচৰ্য্য শিক্ষাৰ বলত শাৰীৰিক, মানসিক আৰু

আধ্যাত্মিক তিনিওৰো সমভাৱে উৎকৰ্ষ সাধিত হৈছিল। তেতিয়া ৰাজ-
যোগত শাৰীৰিক বিপুল উন্নতি লাভ হৈছিল। মানসিক উন্নতিয়েও
তেতিয়া চৰম সীমা চুইছিল। আধ্যাত্মিক উন্নতিৰ কথা কবই নালাগে,
সি প্ৰাচ্যপ্ৰথাৰ নিজস্ব গুণ। সেই কাৰণে প্ৰাচীন প্ৰাচ্য প্ৰথা অনুগামী
সকলৰ ভিতৰত দীৰ্ঘজীৱী বীৰপুৰুষৰ আটক নাছিল; সৃষ্টিতত্ত্বগ্ৰাহী মান-
সিক উন্নতিশীল মূনি-ঋষিৰ লেখ তাকৰ নাছিল; আধ্যাত্মিক উন্নতিত
শীৰ্ষস্থান লাভ কৰা সিদ্ধপুৰুষৰ অভাবো নাছিল। মাথোন আজিৰ বিকৃত
প্ৰাচ্য প্ৰথাই হে তাৰ অৱনতি ঘটাইছে; আৰু তাৰ প্ৰধান কাৰণ হৈছে
পাশ্চাত্য বিলাসিতা। এই বিলাসিতাৰ বাগীত মতলীয়া হৈ, পূবৰ ভাৰতে
গছিমৰ বিলাতী আঁৱ-ভাৱ, বাঁতি-নীতি, আচাৰ ব্যৱহাৰৰ সাজ সলাবলৈ
যাওঁতে, ঘনচিৰিকাই ৰাজহংসৰ খোজ ধৰিবলৈ গৈ নিজৰ খোজো পাহৰি
বি দশা পাইছিল, সেই দশা আজি প্ৰাচ্য সমাজৰ ভাগ্যত মিলিছে। পৰৰ
দোষ এৰি গুণ লব নজনা অনুকৰণপ্ৰিয় জাতি মাত্ৰেৰেই সেই দশা।
আজিৰ প্ৰাচ্য প্ৰথা মতে ছাত্ৰজীৱনত চাকৰি বা জীৱিকাৰ উপযোগী
সাধাৰণ বা বিশেষ বিষয়ক লিখা-পঢ়াত বাজে আন বিষয়ক শিক্ষা বা তথ্য
অনুশীলন বৰ্জিত। আজিৰ প্ৰাচ্য মন্ত্ৰ মতে, “পঢ়ে, পঢ়াই, ৰোৱে পান, এই
তিনি, নিশ্চিন্তে আন।” কিন্তু, ইয়াৰ ভাবাৰ্থ গ্ৰহণ কৰাত সেই নীতিৰ সেৱক
সকলে সততে ভ্ৰম প্ৰমাদত পৰে; সেই ভ্ৰান্তিৰ ফল স্বৰূপে আজিৰ প্ৰাচ্য
ছাত্ৰই জীৱিকা আৰ্জ্জোৱাৰ উপযোগী লিখা পঢ়াৰ বাজে আন লাগতিয়াল
বিষয়ক শিক্ষাত মন লগাবলৈ বাধা পায়,—ৰাজনৈতিক শিক্ষা তো চাৰি
চাপৰ ঞাজ! গতিকে, ছাত্ৰ জীৱন পাৰ হোৱা মাত্ৰকে সংসাৰৰ অপৰাপৰ
লাগতিয়াল অথচ জটীল বিষয়ত অনাভুৱাটক ধৰিব লগাত পৰে :—তাৰ
পৰিণাম অভাবনীয় ভ্ৰমপ্ৰমাদ আৰু অকাল নিৰ্বাণ।

নিৰম্ম অমান্ত কৰিব নোৱাৰি। আসাম ছাত্ৰ-সম্মিলনৰ নিম্নে দঢ়াই

কৈছে যে, সেই সমাজত ৰাজনৈতিক বিষয়ক আলোচনা কৰিব নাপায় । গতিকে, এই বিষয়ে দু-আধাৰমান কবলৈ এই বক্তাৰ প্ৰৱল ইচ্ছা থকা স্বলভো তাৰপৰা ক্ৰান্ত হোৱা গল । কিন্তু, ৰাজনৈতিক আলোচনা ছাত্ৰ সমাজত হ'ব নাপায় কিয়, সেই বিষয়ে এনে সমাজত দু-আধাৰ বুজনি দিবলৈ গলেও কিয় দায় লাগে, তাকেহে স্মৰিবলৈ মন যায় । "ছাত্ৰ জীৱনত ৰাজনৈতিক শিক্ষা লাভ নোহোৱাত, অন্ততঃ তাৰ আভাসগ্ৰাহী হ'ব নোৱাৰাত যে, পাচত বুঢ়া শালিকা দেশহিঁতৈষীয়ে ৰাজনৈতিক মাত ল'ব লগাত পৰে, আৰু তাৰ ফলত সেই গুৰুতৰ বিষয়ে কেৰতাজি কথা ক'ব নাজানি অনেক অনেক বিধৰ প্ৰমাদ ঘটায় এই কথা কোনে নাজানে ? পিচে, ৰাজনীতি শিক্ষা কৰিলে ছাত্ৰ-ধৰ্ম্য নষ্ট হোৱা নীতি প্ৰাচী নে পাশ্চাত্য ? পাশ্চাত্য ৰাজনৈতিক পুৰুষৰ জীৱনী আলোচনা কৰি চালে জনা যায় যে, সেইটো পাশ্চাত্য নীতি নহয় । হোৱা হলে, সবহ-ক'ব নালাগে, তাহানি ২৫ বছৰত মিঃ পীট চাহাবে ব্ৰিটিছৰাজৰ প্ৰধান মন্ত্ৰীৰ আসন লোৱা, আৰু আজি মিঃ মণ্টেগু চাহাবে ৩৭ বছৰত ভাৰতমন্ত্ৰীৰ বিষয় খোৱাটো সম্ভৱ পৰ নহল হেঁতেন ।" আপোনাসকলে অৱশ্যে ক'ব পাৰে যে, আপোনা সকলৰ প্ৰদেশতো ৬পূৰ্ণানন্দ বুঢ়াগোঁহাই ভাঙ্গবীয়াৰ নিচিনা অসাধাৰণ ৰাজনৈতিক পুৰুষ উপজিছিল, আৰু তেওঁৰো নিচেই ডেকা কালতে আহোৰ ৰাজৰ প্ৰধান মন্ত্ৰীৰ বাবলৈ ৰাজনীতিৰ অসামান্য প্ৰতিভা প্ৰকাশ কৰিছিল । সেইটো সঁচা, কিন্তু বুঢ়াগোঁহাই ভাঙ্গবীয়াৰ কথা স্মৰিয়া, তেওঁ স্কুল-কলেজ নেদেখা ছাত্ৰ, পুৰুষানুক্ৰমে ৰাজকীয় বিষয়-বাব ভোগ কৰা অসমদেশৰ ৰীতিয়ে ল'ৰাকালতে তেওঁক ৰাজনীতি শিক্ষিবলৈ সুবিধা দিছিল । "কিন্তু, "বিভালয়ৰ শিক্ষাৰ্থীদলত নামভুক্ত" মিঃ পীট চাহাবে স্কুল-কলেজত ৰাজনীতি শিকিছিল কাৰণেহে ছাত্ৰজীৱন পাৰ হোৱামাত্ৰকে ৰাজনৈতিক শিক্ষাৰ মহলাত যশস্তাবে সৈতে উত্তীৰ্ণ হৈ ততালিকে

জিলিকি উঠিব পাৰিছিল। মিঃ মণ্টেগুৰ সহপাঠী ভাৰতীয় ছাত্ৰৰ মূৰ্খে শুনা যায় যে, অণ্ডাৰগ্ৰেডুৱেট কালতে তেওঁ ৰাজনৈতিক কাৰ্য্যক্ষেত্ৰত নামি দোপত দোপে উধাবলৈ ধৰে।—আজি সেই মণ্টেগুৰ ভাৰত-শাসন-সংস্কাৰৰ প্ৰস্তাবনাই সভ্য জগতত, বিশেষকৈ ভাৰতবৰ্ষত এটি অপূৰ্ণ ৰাজনৈতিক আন্দোলনৰ অভ্যুদয় ঘটাইছে; আশা কৰা যায়, এই প্ৰস্তাবনা কাৰ্য্যত পৰিণত হোৱাৰ লগে লগে ভাৰতৰ বৰ্ত্তমান প্ৰাচ্য বীতিৰো পৰিবৰ্ত্তন ঘটিব, ভাৰতৰ স্কুল কলেজীয়া ছাত্ৰকো ৰাজনীতি শিক্ষা দিয়াৰ ব্যবস্থা দি এই দেশৰ ৰাজনৈতিক প্ৰমাদ গুছোৱা হব। কাৰণ, ছাত্ৰ জীৱন কঠোৰতালি; তাত ৰাজনীতিৰ সঁচ নিসিঁচিলে সংসাৰ-পথৰত কবলৈ সেই জ্ঞাতিৰ কঠোৰ কৰ পৰা হব? নহয় দেখিতো, পৰৰ পথৰৰ পৰা তাৰ লেচেৰী চপাই ভঁড়াল বান্ধোতা ভাৰত-সন্তানে ৰাজনৈতিক আন্দোলনত সততে প্ৰমাদ ঘটায়।

ছাত্ৰশক্তি প্ৰৱলশক্তি। আৰু, সেই প্ৰৱলতাৰ বল হৈছে বয়সৰ বল। সাধাৰণতে প্ৰাচ্যজীৱনত সেই বল ১৫ বছৰৰপৰা ২৫ বছৰলৈ, আৰু পাশ্চাত্যজীৱনত ২০ বছৰৰপৰা ৩০ বছৰলৈকে বুলি প্ৰাচ্য-পাশ্চাত্য তৰফিদি কোনো কোনো পণ্ডিতে ঠাৱৰাইছে। সেই বয়সত ছাত্ৰশক্তি অতিশয় প্ৰৱল। কাৰণ, সেই বয়সত মানুহৰ মানসিক প্ৰবৃত্তি আৰু শাৰীৰিক শক্তি স্বভাৱতে প্ৰথৰ থাকে; সেই কালত সেইশক্তি আৰু সেই প্ৰবৃত্তিয়ে সাংসাৰিক জীৱনৰ বাধাবিষয় আৰু অপায়-অমঙ্গল আদিত থুলা খাই ভোটা হোৱাৰ আশঙ্কা অধিক নাথাকে। গতিকে সেই অৱস্থাত মানৱ সন্তানে দুঃসাধ্যক সুসাধ্য কৰিবলৈ সম্ৰথ পায়, অসাধ্যক সাধ্য কৰিবলৈ পাৰ্গতালি লাভ কৰে। সেই কাৰণেই পৃথিৱীত যতবোৰ মহৎ কাৰ্য্য সম্পাদিত হৈছে, তাৰ সবহভাগৰ মূলত ছাত্ৰশক্তি; সবহভাগেই সম্মিলিত ছাত্ৰশক্তিৰ উদাসীন পৰিচালনাৰ ফল। পৃথিৱীৰ

বুজীয়ে ইয়াৰ বুৰি-বুৰি প্ৰমাণ দাঙি ধৰিছে। আপোনা সকলৰ স্বদেশৰ বুজীতো তাৰ অভাৱ নাই। সিদিনা মাথোন আপোনা সকলৰ দুখাপি-মানৰ আগৰ খাপি অসমীয়া ছাত্ৰৰ সম্মিলিত শক্তিয়ে আপোনা সকলৰ জাতীয় সাহিত্যিক শত্ৰুৰ গৰাহৰপৰা কেনেকৈ ৰক্ষা কৰিলে, তাৰ চমুকাহিনী “অসমীয়া সাহিত্য-সম্মিলনী”ৰ পোন-প্ৰথম অধিবেশনৰ সভা-পত্ৰ সম্বাষণত দিয়া আ.ছ। এতেকে, আজিৰ ছাত্ৰশক্তিয়েও যে ভালে-মান অসাধ্য সাধি জাতীয় উন্নতিৰ সোঁত প্ৰৱল কৰিব, তাত সংশয় নাই। বিশেষতঃ উপস্থিত অসমীয়া ছাত্ৰশক্তিৰ সঙ্কল আৰু কৰ্তব্য আগতকৈ ভালেমান গুণে শকত আৰু বহুল দেখা গৈছে। এই সম্মিলনেই সেই শকত অৱস্থাৰ সাক্ষী, আৰু বৰ্তমান ছাত্ৰসম্মিলনে আগত লোৱা বিবিধ কৰ্তব্যপুঞ্জই সেই বহুলতাৰ ভেঁটি। আসাম ছাত্ৰ-সম্মিলন কৰ্তব্য যিবোৰ ওপৰত উল্লেকিয়াই অহা হৈছে, তাৰ উপৰিও এটি বৰ ডান্ধৰ আৰু লাগ-তিয়াল বিষয় সেই কৰ্তব্যপুঞ্জত নতুনকৈ সোমাইছে,—সি আত্মৰক্ষক কৌজ (Defence Force) গঠনত যোগদান। ইয়াৰ দ্বাৰা অকল দেশৰ মঙ্গলই যে সাধিত হব এনে নহয়, ছাত্ৰজীৱনৰ শাৰীৰিক শক্তিৰ ক্ৰমো-ন্নতিত ই বিশেষকৈ সহায়তা কৰিব। গতিকে, আনামৰ ছাত্ৰশক্তিৰ সাৰ্থকতা সাধন কৰিবলৈ বৰ্তমানত বিবিধ ছেগ অঘাটিতে চাপিছেহি। এনে ছেগতে দেশৰ নেতাসকলেও যদি সিবিলাকৰ লগত সবল সহায়-ভূতি যোগ দিয়ে, তেন্তে আজিৰ ছাত্ৰশক্তিয়ে যে অচিৰে আসাম মাতৃৰ মুখ পোহৰাব পাৰিব সেইটো ডাঠি কব পৰা যায়। কিন্তু, এই খিনিতে এটি কথা মনত ৰাখিবলগীয়া যে, সংসাৰত সং আৰু অসং দুটা আট সমান্তৰালভাৱে সদায় আছে। প্ৰবল ছাত্ৰশক্তি সং বাটে নিয়মীয়াকৈ পৰিচালিত হলে যেনেকৈ তাৰপৰা সম্পদ লাভ আছে, সেই শক্তিৰ অসং বাটে বাট পালে সেই দৰে তাৰপৰা আপদ মিলিবলৈকো আছে। সেই

কাৰণে, এই প্ৰবল শক্তিৰ ওপৰত শাসনদণ্ডধাৰী এটি প্ৰতীলতৰ্হ বলৰ প্ৰভুত্ব থকাৰ প্ৰয়োজন। সেই বল হৈছে চৰিত্ৰবল। সেই বল নাথাকিলে সকলো মিছা। তাৰ অভাৱে প্ৰবল ছাত্ৰশক্তিয়ে সজগতি ধৰা অসম্ভৱ। এতেকে, ছাত্ৰজীৱন চৰিত্ৰৰ গাঁঠনীৰে সংগঠিত হ'ব লাগে, চৰিত্ৰৰ চালনেৰে পৰিচালিত হ'ব লাগে, আৰু চৰিত্ৰৰ লক্ষ্যত সন্মিলিত হ'বগৈ লাগে। সেই চৰিত্ৰ নো কি, আৰু সি কিহেৰে গঢ়ি উঠাৰ ব্যাখ্যাটো এই বক্তৃতাত ঠাই নহ'ব, তাক আপোনাসকলে বিবিধ নীতিগ্ৰন্থ আৰু সাধুজনৰ উপদেশৰপৰা সংগ্ৰহ কৰি লগেহে হ'ব।

যিবিলাক গুণেৰে চৰিত্ৰ সংগঠিত হয়, তাৰ ভিতৰত সংযম গুণ ছাত্ৰ-জীৱনত আটাইতকৈ বেচি লাগতিয়াল। কিয়নো, ছাত্ৰশক্তি যেনে গুণল, সংযতভাৱে পৰিচালিত নহলে সময়ত সি অসং বাটেদি ছুঁৱাকাটিগৈ মহা অনৰ্থ ঘটাবৰ আশঙ্কা থাকে। আন কি, সজ বাটে চাল খোৱা ছাত্ৰশক্তিও সততে সংযত ভাৱে হে পৰিচালিত হোৱা বাঞ্ছনীয়; সংযমৰ অভাৱ ঘটিলে সি তাতো হিতে-বিপৰীত ঘটোৱাৰ আশঙ্কা আছে। তাৰ প্ৰমাণ বঙ্গীয় স্কুল-কলেজৰ ছাত্ৰ এভাগৰ বিগত শোচনীয় কাৰ্য্য। সেই ভাগ ছাত্ৰশক্তিত সংযমৰ অভাৱ পৰাৰ হেতুকেই যে তাৰ দ্বাৰা ধাজদোহ, ডকাইতি আদি অতি গৰ্হিত পাপকাৰ্য্য সংঘটিত হৈছিল, তাক এতিয়া কোনে মুই কৰিব? সেই দেখিহে হুহাৰি ক'ব লগা হৈছে যে, চৰিত্ৰবলৰ শাসনত নথকা ছাত্ৰশক্তিয়ে সময়ত হিতে-বিপৰীত ঘটায় মঙ্গলতকৈ অমঙ্গলৰ মাত্ৰা অতিপাতকৈ চৰায়। চৰিত্ৰবলৰ ব্যাখ্যা দিয়াটো এই বক্তৃতাত ঠাইৰ নাটনি বুলি আগতে উৎকীৰ্ণাই অহা হৈছে। তথাপি, সেই বলৰ লক্ষণ কি, তাক কি উপায়েৰে লাভ কৰা যায়, আৰু তাক কি ব্যৱহাৰে সৈতে বক্ষা কৰিব পাৰি, তাৰ সঙ্কেত মাথোন দিয়াৰ প্ৰয়োজন হৈছে; মুঠতে, যি শুদ্ধ, সত্য, পৱিত্ৰ সেয়ে চৰিত্ৰ। য'ত পাপ নাই তাতে চৰিত্ৰৰ

খিতি । ঈশ্বৰ, দেৱ, পৰমেশ্বৰতাই যাক চুব নোৱাৰে চৰিত্ৰই তাকে আশ্ৰয় লয় । দয়া, ক্ষমা, পৰোপকাৰ যাৰ ধৰ্ম তাৰ গাতে চৰিত্ৰই জিৰণি লয় । বিনয়, নম্ৰতা, শিষ্টতা যাৰ স্বভাৱৰ গুণ তাৰ লগতে চৰিত্ৰৰ বনিষ্ঠ সম্বন্ধ । ভক্তি, শ্ৰদ্ধা, প্ৰীতি যাৰ আচৰণ তাৰ লগতে চৰিত্ৰৰ সৰ্বসংগতি । পিচে, সেই চৰিত্ৰবল লাভ কৰাৰ উজু উপায় কি ?—সেই বলৰ আধাৰ ঈশ্বৰত একান্ত ভক্তি । সেই বল সংৰক্ষণৰ সুব্যৱস্থা কি ?—সেই বলদাতা ভগৱন্তত অটল বিশ্বাস । পৰমেশ্বৰত ভক্তি থাকিলেই চৰিত্ৰ সংগঠিত হয়, আৰু পৰমেশ্বৰত বিশ্বাস থাকিলেই চৰিত্ৰ সংৰক্ষিত হয় । কাৰণ, সত্য, স্নেহ, পৱিত্ৰ ঈশ্বৰক ভক্তি কৰোঁতে তেওঁৰ ঐশ্বৰিক বল মানৱাত্মাত প্ৰতিভাত হয়, আৰু তেওঁত বিশ্বাস থাকিলেই সেই ঐশ্বৰিক বলৰ অপব্যৱহাৰ নোহোৱাকৈ সি ৰক্ষিত হয় । ঈশ্বৰৰ অপ্ৰিয়ভাজন হোৱাৰ ভৱতে পাপকাৰ্য্যৰ পৰা বিৰত হোৱা যায়, আৰু ঈশ্বৰৰ প্ৰিয়পাত্ৰ হোৱাৰ আকাঙ্ক্ষাতে পুণ্যকৰ্ম সাধনলৈ ধাউতি বাঢ়ে ।

এই গল চৰিত্ৰৰ ওপৰত অলৌকিক শাসন । সেই দৰেই তাৰ ওপৰত লৌকিক শাসনো আছে,—সি ৰাজভক্তি আৰু ৰজাত বিশ্বাস । ব্ৰহ্মাণ্ডৰ পতি বেনে ঈশ্বৰ, তেওঁৰ আৰ্হিৰেই তেওঁৰে সৃষ্ট ভূমণ্ডলৰ পতি ভূপতি । ঈশ্বৰভক্তি আৰু ঈশ্বৰ-বিশ্বাসত যি দৰে চৰিত্ৰ সংগঠিত আৰু সংৰক্ষিত হয়, ৰাজভক্তি আৰু ৰাজবিশ্বাসতো সেই দৰে চৰিত্ৰ গঠিত আৰু ৰক্ষিত হয় । এই ৰাজভক্তি অসমীয়া ছাত্ৰলৈ নতুন ভাব, নতুন কথা, নতুন ক্ৰিয়া নহয় ; অসমীয়া ছাত্ৰই আজন্ম সেই গুণৰ গৰাকী হৈ আহিছে । সৰহ নহয়, এটা শতাব্দীও পূৰ্বা হোৱা নাই, চাৰিহুজিমান বছৰৰ আগতে মাথোন অসমীয়া ছাত্ৰৰ পিতৃপুৰুষে ৰাজভক্তিৰ পৰাকাঠা গ্ৰহণ কৰি গৈছে । ‘ৰজাৰ হৈ জীৱন, আৰু ৰজাৰ হৈ মৰণ’ এনে ওখ ভাবৰ গৰাকী ৰাজভক্তি প্ৰজা পৃথিৱীত অসমীয়াৰ সমনীয়া নাছিল বুলিলে.

বঢ়াই কোৱা নহব। সেই অসমীয়া পিতৃপুৰুষৰ, সেই অসমীয়া ৰাজভক্ত প্ৰজাৰ সতিসন্তানৰ পক্ষে ৰাজভক্তি যে স্বভাৱত পৰিণত হোৱা এটা মহৎ গুণ, তাক কোৱা বাহুলা মাথোন। এতেকে, ছাত্ৰশক্তিয়ে, বিশেষকৈ অসমীয়া ছাত্ৰৰ সম্মিলিত শক্তিয়ে নেদেখা ভাগত ঈশ্বৰ আৰু দেখা ভাগত ৰজা এই দুই মহা শাসনশক্তিৰ অধীনে গন্তব্য বাটত সংঘতভাৱে বাট পালে সংসাৰৰ অপাৰ অমঙ্গললৈ যে ভয় নাথাকে তাত সন্দেহ নাই।

লগৰীয়া বাইজ আৰু ছাত্ৰবন্ধু সকল! কোৱাৰ সকাম নাই যে, বক্তাৰ ভাগ্যত চাবুকৰ চাটু আৰু লেকামৰ টান দুইটা সমানে সহিব লাগে। এই দুবিধ হুকুমৰ পিঠীয়াপিঠী লক্ষ্যৰ সামঞ্জস্যত ৰব পৰাটোৱেই সুবক্তাৰ চিন্। পিচে, এই বক্তাই কেনে বিধৰ চিন্ দেখুৱাইছে সেইটো তেওঁৰ বক্তব্যৰ অতীত, যদিও আপোনাসকলে অৱশ্যে ঠাৱৰাই উঠিছে; তেওঁৰ নিজৰ ধাৰণা হলে এই হে যে, লেকামৰ টানে কোৱাৰি ছিগা-লৈকো কটাহি নকৰি, চাবুকৰ চাটত ৰব নোৱাৰি তেওঁ নিৰ্দ্ধাৰিত সীমা চেৰাই আগ বাঢ়িছে, আৰু তাৰ দ্বাৰা তেওঁ আপোনাসকলৰ মূল্যবান সময়ৰ ভালেখিনি অপব্যয় কৰিছে। তহুপৰি তেওঁৰ নীৰস বক্তৃতাই যে আপোনাসকলক বিষমকৈ আমনি লগাইছে তাৰ আশঙ্কায়ো তেওঁক ভয় খুৱাইছে। কিন্তু, আপোনাসকলৰ কৰুণাৰ তেওঁ গম্ পায়; দায় লগালেও আপোনাসকলে তেওঁক দলিয়াই নেপেলায় বুলি তেওঁ জানে। সেই কাৰণে, পাতনিত ক্ৰমাভিকাৰ অৰ্থে তেওঁ যি আঁজলি পাতি আহিছে, সেই আঁজলি এতিয়া আচল সময়ত আকৌ বিনীতভাৱে আপোনাসকলৰ আগলৈ আগ বঢ়াইছে;

ভিক্ষাদান কিঞ্চিৎ হলেও যেন তাৰ পৰা তেওঁ বঞ্চিত নহব, এই আশা কৰি তেওঁ পুনঃ আসন লবলৈ আপোনাসকলৰ ওচৰত এতিয়া অনুমতি মাগিছে। কিন্তু এই বক্তৃতা নিজম পৰাৰ আগতে তেওঁ সদৌ আসাম

ছাত্ৰৰ হৈ আপোনা সকল উপস্থিত সমজুৱাক আৰু আপোনা সকলৰ জৰিয়তে সদৌ আসামৰ বাইজক একেধাৰ খাটনি ধৰিছে, যেন স্বদেশ আৰু স্বজাতিৰ হিতাৰ্থে কৰ্ত্তব্যপৰায়ণ এই “আসাম ছাত্ৰসন্মিলন”ক কাৰ্য্যস্থলত সৰ্ব্বতোভাৱে সহায়তা কৰি দেশহিতৈষিতাৰ পটন্তৰ দেখুৱাবলৈ আপোনা সকল পিচ নপৰিব। সমূহ বাইজৰ সহায়-সহানুভূতিয়েই হৈ যে স্কট্ৰসন্মিলনৰ বল তাক আৰু কব লাগিছে নে? এতেকে, এই বিষয়ত নিশ্চিত হবলৈ ছাত্ৰসকলক আপোনা সকলৰ হৈ আশ্বাস দিয়া হৈছে। এতিয়া, সামৰণিৰ শুভক্ষণত, এই সন্মিলনত উপস্থিত ছাত্ৰবৰ্গ আঁক লগবীয়া বাইজৰ হৈ মঙ্গলময় পৰমেশ্বৰৰ ওচৰত এই নিতুন বক্তাই গোহাৰি কৰিছে, সেই ভগৱন্তৰ অসীম কৃপাৰ বলত বহুগ্ৰন্থতী অসম জননীৰ ভৰসাৰ গজালি এই “আসাম ছাত্ৰসন্মিলন” কল্পতৰুৰূপে অচিৰে এজুপি ফুলে-কলে স্নশোভিত গছ হৈ বাঢ়ি উঠে যেন।

বিনীত,

ত্ৰিপদ্যনাথ বৰুৱা।

সাহিত্যৰ লগত আমাৰ জীৱনৰ সম্পৰ্ক ।

সাহিত্য অকল বহিঃপ্ৰকৃতি আৰু মানৱপ্ৰকৃতিৰ ব্যাখ্যা নহয়। মানৱজীৱনৰ অনন্ত সৌন্দৰ্য্যবাশি, চিন্তাজগতৰ নতুন আবিষ্কাৰ, অসীম আশা, অচিন্ত্য আহিৰ দৈববাণী, সাহিত্যই নিৰাশ বিষাদ বেদনাৰ কবলৰ পৰা মুক্ত কৰি চিন্তাজৰ্জৰিত মানৱ জীৱন অমৃতময় কৰি তোলে। সাহিত্যিকে অভেদ আত্মাৰ লুপ্ত হৈ থকা অশেষ বহুমূলীয়া তথ্য পোহৰলৈ আনে; তেওঁৰ অন্তৰৰ অভিনৱ অনুভৱ, তেওঁৰ চিন্তাপ্ৰবাহ, তেওঁৰ মনস্তাপ আৰু তেওঁৰ প্ৰতিভাৰ পৰা বিকসিত হোৱা জীৱনৰ সম্পূৰ্ণ নবীন ধাৰণাবোৰে পাঠকসকলক সৌন্দৰ্য্যৰ বিনন্দীয়া ৰাজ্যত বসতি দিয়ে। যি সুন্দৰ কল্পনাজগতত আমাৰ মনু বিচৰণ কৰে, যাৰ সুবিমল জ্যোৎস্নাই আমাৰ হৃদয়-আকাশ পোহৰাই থাকে বাস্তৱতে, সেয়ে চৰম সৃষ্টি। পাপতাপময় সংসাৰৰ প্ৰকৃত কাৰ্টিগ্ৰৰ সলনি দিবাচকুৰ সহায়েৰে চাই সাহিত্যিকে চাৰি ওফালে আশা, আনন্দ, জেউতি আৰু প্ৰেমৰ ছবি হে দেখে। সাহিত্যৰ পবিত্ৰ স্ৰবাসে অন্তৰত কত ভাব উদগায়, তাৰ স্তম্ভৰ ঝাড়াৰে জন্ম জন্মান্তৰৰ কত স্মৃতি মনত জগাই তোলে। যিবিলাক সদ্বৃত্তিৰ অভাৱত মানৱ হৃদয় জেউতিহীন নৰকত পৰিণত হয়, যিবিলাক স্বৰ্গীয়া ঈশ্বৰ প্ৰভাৱ নেপালে মাহুচে নিৰ্মম, স্বাৰ্থৰত, পশুসদৃশ জীৱন নিয়াই মৰুভূমিৰ অৱাবত হেৰুৱায়, সেই সুকোমল বৃত্তিবোৰ প্ৰবল কৰিবলৈ সাহিত্যৰ জীৱন। যিবিলাক অমৰ আহি আমাৰ মনুষ্যত্ব,

আমাৰ সমাজৰ আৰু আমাৰ সভ্যতাৰ ভেতি সেই বিলাকক সুন্দৰ আৰু স্বাভাৱিক বসন পিন্ধাই সাঁচি খোৱাটোৱেই সাহিত্যৰ কাৰ্য্য। সজ্জীৱন ঘাপন কৰিবলৈ কল্পনা শক্তি প্ৰবল কৰা উচিত : কাৰণ তেহে আমি আনৰ সুখ দুখ নিজৰ কৰি লব পাৰোঁ। সাহিত্য এই কল্পনা শক্তি সবল কৰি তোলে।

কবিতা ঘাইকৈ কল্পনাৰ সৃষ্টি। মানুহৰ অস্তিত্বৰ লগে লগে কবিতাৰো অস্তিত্ব। কবিতা বাস্তৱতে সকলো জ্ঞানৰ কেন্দ্ৰ; কাৰণ সংসাৰ আৰু মানৱ জীৱনৰ সৌন্দৰ্য্য বিচাৰি উলিয়াটোৱেই কবিতাৰ ঘাই কাম।

প্ৰকৃত কবিতা কি তাক দঠৈ গমি চোৱা উচিত। আমাৰ প্ৰত্যেকৰ জীৱনতে কোনো কোনো সময়ত এনেকুৱা ক্ষণস্থায়ী ভাব আৰু কল্পনাৰ উদয় হয়, যিবিলাকে আমাৰ জীৱন ওখ কৰে আৰু যিবিলাক ভাব সাধাৰণ গদ্যময় ভাষাৰে ব্যক্ত কৰাটো অসম্ভৱ। এনেকুৱা মধুৰ মুহূৰ্ত্তত ঐশ্বৰিক শক্তিয়ে আমাৰ কল্পনা আৰু হৃদয়ৰ দ্বাৰা পুলি মনক প্ৰেম-সাগৰত বুৰাই থয়; অন্তৰত আনন্দৰ সোঁত বৈ যায়। এইবিলাক ক্ষণেকতে উঠি ক্ষণেকতে মাৰ যোৱা চিন্তা আৰু অনুভৱৰ ঢৌ কোনোবা অজান সাগৰৰ পৰা উঠি আহি মানৱৰ মন আৰু হৃদয়-তটত থুন্দা খাই উভতি যায়। কবিয়ে সেই বোৰকে উপযোগী ভাষা দি জগতক বিলাই দিয়ে।

ৱাৰ্ড্‌ছৱাৰ্থ আৰু ছেলি ইংলণ্ডৰ উনবিংশ শতিকাৰ মহাকাব্য। ৱাৰ্ড্‌ছৱাৰ্থৰ ঘাই শিক্ষা এয়ে যে গোটেই খন বিশ্বটো কৰ্ত্তব্যবৃত্তত বান্ধ খাই অবিশ্ৰান্ত ভাবে কৰ্ম সাধিব লাগিছ। অথগুনীয় নিয়মৰ শাসন মানি প্ৰকৃতি আৰু মানৱ-জীৱনৰ সোঁত একেৰাহে বৈ যাব লাগিছে। তেওঁ প্ৰকৃতি ৰাজ্যৰ স্বৰ্গ। ছেলিৰ কবিতাত এটি ডাঙৰ তথ্য জিলিকি

আছে । বিবিলাকে নিজৰ জীৱন এটি উচ্চ কৰ্ত্তব্য-বজ্জত আহুতি দিয়ে, এটি ধ্বংসাব কাৰ্য্যত পৰিণত কৰিবৰ অভিপ্ৰায়েৰে লাজ অপমানকো তুচ্ছ জ্ঞান কৰি জীৱনভাৰ বহন কৰে, সিবিলাকে কি চৰ্ঘত কি বিবাদত সকলো অৱস্থাতে অনুপম স্মৃতি উপভোগ কৰে ।

মহাপুৰুষ শঙ্কৰদেৱ আৰু মাধৱদেৱৰ কবিতাই অসমীয়া নবনাৰীক মানৱ-স্বাধীনৰ কঠোৰ দায়িত্ব শিক্ষা দিছিল । তেওঁলোকৰ মুক্তিতো নিস্পৃহা ভকতিয়ে অসমীয়া জাতিক উচ্চতম ভক্তি শিকাইছিল, নিজৰ নম্ৰতাৰে অসমীয়াক অহংকাৰৰ আঁধাৰ গুহাৰ পৰা দাঙি তুলিছিল, সাধু সঙ্গৰ উপকাৰিতাৰ বিষয়ে দটাই দটাই কৈছিল ।

শঙ্কৰদেৱৰ বৰ্ণনা মাধুৰ্য্যৰ বিষয়ে কেই আঘাৰ মান নিলিখি নোৱাৰিলোঁ । তেওঁৰ মাৰ্কণ্ডেয় ঋষিৰ আশ্ৰম বৰ্ণনাৰ পৰা তলত কেই পদ মান তুলি দিলোঁ ।

“পুণ্য বৃক্ষ লতা তাৰ ফলে ফুলে জাতিদাৰ,
যেন কল্পতৰু স্বভাৱ ।
আছে যত সৰোবৰ নিম্নল পৱিত্ৰ জল,
পদ্মবনে হংসৰ আঁৰাৱ ॥

* * * *

অবসান ভৈল দিন, চক্ৰৰ উদয় দেখি
আনন্দে চাতকে কাঢ়ে ৰাৱ ॥
শীতল দীপ্তি অতি প্ৰকাশে পুষ্পিত বন,
তাৰ গন্ধে দশোদিশ বাসে ।
কৰে কান্তি তপোবন, কুসুম উৎপল যেন
সুহৃদ চক্ৰক চাই হাসে ॥”

এনেকুৱা বিনন্দীয়া ছবিৰে মন আৰু কল্পনা ৰাজ্য পূৰ্ণ হৈ থাকিলে তাত নীচ স্বার্থপৰ ভাব থাকিব নোৱাৰি পলাই পত্ৰ দিব।

প্ৰকৃতিৰ মনোহৰ বৰ্ণনা সাহিত্যৰ (বিশেষকৈ কবিতাৰ) এটি অতি লাগতিয়াল সৌন্দৰ্য্য। উনবিংশ শতিকাৰ ইংৰাজ কবি কেজনমানে প্ৰকৃতিৰ শ্ৰামল ক্ষেত্ৰত মহান নবীন তথ্য কিছুমান বুটলি লৈছিল। সেইবোৰ তথ্যপুস্তক সুৰভিমালা গাঁথি চিন্তাৰ প্ৰসীড়িত নবনাৰীৰ ডিঙি ৰূপিদ্ধাই দি তেওঁলোকে শৰীৰ, মন আৰু আত্মা সুশীতল কৰিছিল। বাস্তৱতে পৰমেশ্বৰৰ বিচিত্ৰ সংসাৰত প্ৰতিভাবানে নিভৃততম কোণতো পূৰ্ণমন্মথ্যৰ সহায়ক জ্ঞানবস্তু সংগ্ৰহ কৰিব পাৰে। অসাধাৰণ কল্পনা চকুৰ সাহায্যেৰে নিৰীক্ষণ কৰি ছেলিয়ে ফুলক প্ৰেম আৰু জেউতিৰ বিকাশ যেন দেখিলে। ৱাৰ্ড্‌ছৱাৰ্থে দেখিলে ফুল এটি জীৱ। জীৱমাত্ৰেই যি আধ্যাত্মিক জীৱন আৰু আনন্দৰ গৰাকী, ফুলও সেই আনন্দ আৰু সেই জীৱনৰে ভাগী।

প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্যকে আমাৰ জীৱনৰ নিশ্বাস কৰি লব পাৰিলে আমাৰ কুদ্ৰ জীৱন এটি অবিশ্ৰান্ত কৰ্ত্তব্য আৰু বিমল আনন্দৰ নিজৰা হৈ অবিৰল প্ৰেম গীত গাই গাই বৈ যাব।

বাস্তৱতে, প্ৰকৃতিৰ জীৱন কেনে মনোৰম। পখীয়ে আপোনমনে উদ্‌দগীত গাই গাই হৃদয় ঢালি দিয়ে, নিতৌ কৰ্ত্তব্যপৰায়ণ অকণে পূব গগনত উঠি নিৰ্মল জেউতিৰ ধাৰা বিকীৰ্ণ কৰে, আকৌ সন্ধ্যাদেবীয়ে ধীৰে ধীৰে প্ৰবেশ কৰি নিজ আৱৰণেৰে সংসাৰৰ মুখ ঢাকি পেলায়। আকাশ সিংহাসনত স্নিগ্ধকান্তি, প্ৰেমময়ী জোনবানীয়ে তৰা সখী সকলেৰে বেষ্টিত হৈ প্ৰেমকিৰণেৰে জগৎ উদ্ভাসিত কৰে। প্ৰকৃতিৰ সৌন্দৰ্য্য অধ্যয়ন কৰিলে কৰ্ত্তালৈ মনত ন পৰেনে? তেওঁ সৌন্দৰ্য্যময়, তেওঁ প্ৰেমময়; বিশ্বজগৎ তেওঁৰে অভিযুক্তি মাথোন। গতিকে প্ৰকৃতি-জীৱনৰ তত্ত্ব উপলব্ধি কৰিব পাৰিলে পৰমেশ্বৰৰ তত্ত্বও আমাৰ বহু পৰিমাণে বোধগম্য হব।

আগেয়ে কৈ আহিছে। বিশ্বজীৱন এটি কৰ্তব্য সূত্ৰত আবদ্ধ। প্ৰেমমূলক কৰ্তব্যই মানৱজীৱনৰো ধৰ্ম। প্ৰকৃতিৰ ৰাজ্যতো সেই প্ৰেমমূলক কৰ্তব্যৰে শাসন।

নাটকৰ অৰ্থ আমি মুঠতে কওঁ যে ই মানৱ কাৰ্য্যৰ দাপোন-চিত্ৰ। নাট্যকাৰে মানৱৰ কাৰ্য্যাবলী লক্ষ্য কৰি সেই বিলাকৰ সত্যছবি আমাৰ আগত সজাই ধৰে। কাৰ্য্য আৰু কথাবতৰাৰে মানুহৰ কাৰ্য্যবিলাকৰ পৰিণাম দেখুৱাটোৱেই নাটকৰ উদ্দেশ্য। মানুহৰ উন্নতি, অধোগতি, কিদৰে ঘটে নাটকে তাৰ জলন্ত পটভূমি দেখুৱায়। কোনটো বিপুল প্ৰচল হ'লে মানৱ চৰিত্ৰৰ কিদৰে ধ্বংস সাধন হয় তাৰ চিত্ৰ দেখুৱাই নাটকে সজবাতোদি খোজ কাঢ়ি নিৰাপদে জীৱনৰ সিপাৰত উপস্থিত হবলৈ সাৱধান কৰি দিয়ে। মিলনান্ত নাটকতকৈ বিয়োগান্ত নাটক বেচি উপকাৰী। বিয়োগান্ত নাটকৰ উদ্দেশ্য, ভীতি আৰু অনুকম্পাৰ সঞ্চাৰ কৰি হৃদয় পবিত্ৰ কৰাটো। চেক্‌স্পীয়েৰৰ tragedy বোৰে মানুহৰ আধ্যাত্মিক জীৱনৰ জয় পৰাজয়ৰ-চিত্ৰ দেখুৱাইছে। এইবোৰ নাটকে কি কি ৩খ্য শিক্ষা তাক কথাবে সীমাবদ্ধ কৰিব নোৱাৰি। কাৰণ, The play or 'the piece of music is not a code of precepts or a body of doctrines"—(Dowden.)

সতী ডেহডিমোনাই কুদ্ৰ জীৱন হেৰুৱাই বিশাল জীৱন পালে। কুচক্ৰী আগ্ৰেগোৰ অন্ধ জীৱনৰ পৰিণাম নিৰাশ, ভয়ঙ্কৰ! কৰ্ডেলিয়াৰ পৱিত্ৰ পিতৃস্নেহে লিয়েৰক উদ্ধাৰ কৰিলে। ৰোমিও জুলিয়েটে পৰস্পৰৰ বাবে জীৱন ত্যাগ কৰি জীৱনৰ সাৰ্থকতা লভিলে। এণ্টনি আৰু ক্লিওপেট্ৰাক প্ৰণয় মৰিচিকাই জ্বাটে নিধ্বংস কৰিলে। এইবোৰে আমাৰ মানস-দৃষ্টি বহল নকৰেনে?"

বঙালী নাট্যকাৰ দ্বিজেন্দ্ৰলালৰ নাটকবোৰৰ প্ৰভাৱ কেনে প্ৰবল

এবাৰ ভাবি চাওক । ছায়াৰ চক্ৰগুণ্টলৈ নিকাম নিঃস্বার্থ প্ৰেম, প্ৰতাপৰ স্বদেশপ্ৰেমৰ গাভীৰ্য্য আৰু মেহেৰৰ চৰিত্ৰৰ কোমলতাই কাৰ হৃদয়ত পৰিত্ৰ শোণিত-প্ৰবাহৰ সঞ্চাৰ নকৰাকৈ থাকে ? বাস্তৱতে, প্ৰকৃত নাটক আয়ত্ত কৰিলে সজ্জ তাববোৰে আপোনা আপুনি আমাৰ মন পোহুৱাই পেলায় ।

উপন্যাস প্ৰৱৰ্ত্তিৰ বশীভূত মানৱজীৱনৰ সূক্ষ্ম বৰ্ণনা । নাটক-মানৱ প্ৰৱৰ্ত্তিবোৰৰ সাময়িক সংগ্ৰাম দেখুৱায় । উপন্যাসে প্ৰৱৰ্ত্তিবোৰৰ জীৱন-ব্যাপী প্ৰভাৱ পুথানুপুথাকপে আঁকি উলিয়ায় । নাটকৰ আহিলা কাৰ্য্য, উপন্যাসৰ জ্বাহিলা কাহিনী । কথাবতৰা (Dialogue) উভয়তে থাকে ।

প্ৰকৃত উপন্যাস আজিকালিৰ সভ্যতাৰ এটি বহুমূলীয়া অস্ত্ৰহে পৰিছে । বত্থখচিত সিংহাসনত অধিষ্ঠিত ৰজাৰ পৰা পৰ্জা শোভা কৰা খেতিয়কলৈকে সক আৰু ডাঙৰৰ, সতীৰ আৰু অসতীৰ, সুখ দুখ, জীৱনৰ ঘটনা, আনন্দ, বিষাদ, প্ৰেম, কাম, বিপদধুমুহাৰ অত্যাচাৰ, আত্মাৰ ক্ৰমাৎ উন্নতি বা অবনতি, শাস্তি অশাস্তি আদিৰ সূক্ষ্ম বৰ্ণনা উপন্যাসিকৰ কাপৰ পৰা ওলায় ।

এনেকুৱা উপন্যাসে প্ৰৱৰ্ত্তিবোৰ পৰিত্ৰ আৰু কোমল কৰে, মানব-ভাতৃলৈ সমবেদনা, সহানুভূতি বৰ্দ্ধিত কৰে, কল্পনাশক্তি সূন্দৰ আৰু সবল কৰে, মানসনয়ন আৰু নৈতিক দৃষ্টিৰ বিস্তাৰ সাধন কৰে । সৰ্বসাধাৰণলৈ দয়া, অমুকম্পা আৰু মৰমৰ উদ্ৰেক হয় । বিশ্বপ্ৰেমে আমাৰ হৃদয় অধিকাৰ কৰে । এই প্ৰেমেই পূৰ্ণ মনুষ্যত্ব লভিবৰ অমোঘ অস্ত্ৰ ।

পাপীৰ দুৰ্দ্ধৰ্ষ, পাপৰ পৰা ওপজা অধঃপতন, মানসিক যন্ত্ৰণা, চিত্তৰ অসুস্থতা, অসহ লাজভয়, অমুশোচনাৰ বৃষ্টিকদংশন—এইবোৰ অগণিত পৰিণাম উৎপাদক কৰিব পাৰিলে কোন পাপৰ পৰা বিমুখ নহব ? পাপীলৈ কাৰ ঘৃণা উপজিব ? পাপৰ প্ৰতিশোধ লবলৈ কাৰ ইচ্ছা সজনিব ? পাপীক উদ্ধাৰ কৰিবলৈ কোনে অহো প্ৰকৃষাৰ্থ নকৰিব ?

বিদৰে সাহিত্যই সমাজ-জীৱনৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰে, সেই দৰে সমাজ-জীৱনে অৰ্থাৎ সমাজৰ ৰাজনৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক অৱস্থাইও সেই সমাজৰ সাহিত্যৰ ওপৰত প্ৰভাৱ বিস্তাৰ নকৰাকৈ নেথাকে ।

ষ্টোলে শতাব্দীৰ এলিজাবেথান্ যুগত ইংৰাজ জাতিয়ে নবীন উৎসাহেৰে উৎসাহিত হৈ কৰ্মক্ষেত্ৰত প্ৰৱেশ কৰিছিল । তেওঁলোকৰ জাতীয় জীৱন সমৃদ্ধিশালী, বিজয়ী আৰু দৃঢ় আছিল । গতিকে, তেওঁলোকৰ সাহিত্যও বৰ চহকী হৈছিল । কৰ্মময় যুগত কৰ্মসাৰ নাটকৰ প্ৰাধান্য হৈছিল ।

কিন্তু অষ্টাদশ শতাব্দীত তেওঁলোকৰ সমাজক অপবিত্ৰতা আৰু অত্যাচাৰে ঢাকি পেলালে । কপটতাই জাতীয় জীৱনৰ ৰক্ত আৰু ধন লুপ্ত কৰিলে । ফলত মৌলিক আৰু কাৰাগৰিক সাহিত্যৰ চিনচাব নাই-কিয়া হ'ল । এই কল্পনামূলক যুগত নীৰস গল্পৰচনাৰ বহুল উন্নতি হোৱাটো স্বাভাৱিক ।

উনবিংশ শতিকাত ইংৰাজ জাতিৰ কল্পনামূলক আকৌ উদ্বেজিত হৈ পৰিল । চাৰিওফালে স্বাধীনতাৰ হুন্দুভি, ভেৰী বাজি উঠিল । দৰ্শনৰ (Transcendentalism) পবিত্ৰ তথ্যই মানবজাতিৰ সমতা ঘোষণা কৰিলে । সমূহ সাহিত্যত সাম্য, মৈত্ৰী স্বাধীনতা আৰু সৌন্দৰ্য্যৰ স্তম্ভৰ ভাববোৰ সোমাল ।

ব্ৰিটিছ যুগত অসমীয়া জাতীয় জীৱনত পশ্চিমীয়া জাতিৰ নানান ভাবে প্ৰভাৱ বিস্তাৰ কৰিছে । বিজ্ঞপাত্ৰক গ্ৰন্থ, উপন্যাস, সমালোচনা গল্পত আৰু খণ্ড পদ্য কবিতাত নতুন অৱতাৰণা । উপন্যাস আশ্ৰয়ে আমাৰ সাহিত্যত নাছিল ; কাৰণ তেতিয়া ব্যক্তিগত জীৱনৰ আৰু সমূহ মনোমৰ্মৰ সমতা এইবোৰ Democratic ভাবৰ অভাব আছিল । খণ্ড-কবিতাও এটি Democratic literature । অসমীয়া নাট আগুৱৈছে আছিল । কিন্তু তাৰ উদ্দেশ্য ধৰ্ম শাস্ত্ৰৰ তথ্য প্ৰচাৰ কৰাটোহে আছিল

আজিকালি পশ্চিমীয়া নাটকৰ আৰ্হিৰে মানৱচৰিত্ৰ আৰু মানৱকাৰ্য্যাবলীৰ পৰিণাম দেখুৱাটোহে অসমীয়া নাটকৰ কৰ্ত্তব্য হৈছে।

আমাৰ বৰ্ত্তমান সাহিত্য এতিয়াও কেচুৱা অৱস্থাত। কিন্তু সেইবাবে নিৰাশ হ'বৰ কোনো কাৰণ নাই। এটি কথা মনত ৰাখিব লাগিব উচ্চ সাহিত্যৰ আচল ভেতি উচ্চভাব আৰু উচ্চ কল্পনা। আমাৰ জাতীয় জীৱনৰ অস্তিত্ব আৰু বিস্তাৰ বিশেষকৈ উচ্চ জাতীয় সাহিত্যৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিছে। ঈশ্বৰৰ অনুগ্ৰহ হ'লে অদূৰ ভবিষ্যতত আমাৰ সাহিত্যৰ অতুলনীয় ভাব কল্পনাৰ পুষ্পৱৰ্টি পৃথিৱীৰ সমূহজাতিয়ে শিৰ পাতি লব।

- সাহিত্যৰ লগত মানৱজীৱনৰ সম্পৰ্ক ।

[শ্ৰীহৰেন্দ্ৰকুমাৰ চৌধুৰী, বি-এ]

প্ৰাচীন বেবিলনৰ বেদ ।

[শ্ৰীকৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ]

প্ৰাচীন বেবিলনৰ বেদ ।

১

বেবিলনৰ ভৌগোলিক অবস্থান ।

বোবলন আজি কালিৰ দেশ নহয়। খৃষ্টজন্মৰ প্ৰায় তিনি হেজাৰ বছৰৰ আগৰ বেবিলনৰ কথা এই প্ৰবন্ধত কোৱা হৈছে। বেবিলন বুলিলে পাৰছ্য উপসাগৰতে আৰম্ভ কৰি ইউফ্ৰেটিছ নৈৰ উপত্যাকাভাগ বুজায়। আধুনিক মেছপটেমিয়া য'ত আছে তাৰ দক্ষিণতমভাগে ইয়াৰ ভিতৰত পৰে। প্ৰাচীনতমকালত উপত্যাকাভাগৰে দক্ষিণ অংশ আৰু উত্তৰ অংশৰ নাম যথাক্ৰমে চুমাৰ আৰু আক্কাদ আছিল। পাৰছ্য উপসাগৰৰ নিচেই ওচৰতে যিখিনি ভূভাগ আছে তাৰ নাম আছিল কেল্-দিয়া। ইয়াকো বেবিলনৰে অন্তৰ্গত বুলিব পাৰি, আন কি বেবিলনৰ আন এটা নাম কেল্-দিয়া হৈ গৈছে। উখান-পতনেৰে ভৰপূৰ বেবিলনীয় বুৰঞ্জীত কেতিয়াবা কেল্-দিয়াৰ বেবিলন-অধিকাৰ, কেতিয়াবা আকো বেবিলনৰ হাতত পৰাভৱ—এনে দেখা যায়। বেবিলনীয় ভূগোলৰ লগত তাৰ উত্তৰবৰ্তী এচিৰিয়াৰ ঘনিষ্ঠ সম্বন্ধ। এ'চৰিয়া আধুনিক মেছপটে-মিয়াৰ দাঁতিকাষৰীয়াটক তাৰ পূবফালে অবস্থিত। বেবিলনৰ বুৰঞ্জীৰ আৰম্ভণ খৃষ্টপূৰ্বে প্ৰায় তিনি হেজাৰ বছৰৰ আগৰ পৰা ধৰি তাৰ প্ৰায় দেৰ হেজাৰ বছৰৰ পাচত (খৃ-পূ প্ৰায় ১৩০০ অব্দত (১)) এচিৰিয়া বেবিলনৰ পৰাৰ ঘাত-প্ৰতিঘাত দেখিবলৈ পোৱা যায়। তেতিয়াৰে পৰা ভৌগোলিক হিচাবত এচিৰিয়া বেবিলন এক বুলি ধৰা যায়, বিশেষতঃ

(১) Ragozin—অৰ "Chaldea" ব্ৰহ্ম—৩৮ পৃষ্ঠা।

বেবিলনৰ ভাষা, সাহিত্য, ধৰ্ম্মবিশ্বাস আদি সকলো এচিৰিয়াই বেবিলন অধিকাৰ কৰোঁতে গ্ৰহণ কৰে। কাৰোঁই বেবিলনৰ বেদ বুলিলে এচিৰিয়াৰ বেদকো বুজাব। মোটামুটকৈ এচিৰিয়া বেবিলনৰ মৌলিক অবস্থান এয়েই। মৌলিক অবস্থান বুলি কোৱাৰ অৰ্থ এই যে এচিৰিয়া বেবিলনে বেলেগ বেলেগ সময়ত আন আন প্ৰদেশ অধিকাৰ কৰি নিজৰ সীমা বঢ়াই লৈছে,—কেতিয়াবা বেবিলনৰ পূব ফালে থকা পৰ্ৱতৰ অন্তৰ্গত প্ৰাচীন ইলাম প্ৰদেশ, কেতিয়াবা চিৰিয়া পেলেষ্টাইন, কেতিয়াবা আকোঁ স্তূৰবৰ্তী মিছৰ।

২

বেবিলন-এচিৰিয়াৰ চমু বুৰঞ্জী।

অতি চমুকৈ প্ৰাচীন জগতৰ এই বিশেষত্বপূৰ্ণ ভাগৰ বুৰঞ্জীৰ আভাস দিয়া হৈছে। এচিৰিয়া-বেবিলনৰ বুৰঞ্জী ইমান সঙ্কুল যে তাৰ বিশদ বিবৰণৰ কাৰণে এটা স্বতন্ত্ৰ প্ৰবন্ধৰ আৱশ্যক। কোনো দেশৰ ভূগোল আৰু বুৰঞ্জীৰ কথা না জানিলে তাৰ বেদ আদি পবিত্ৰ গ্ৰন্থৰ স্পষ্ট ধাৰণা কৰা টান বুলি হে প্ৰবন্ধৰ এই অংশত বেবিলন-এচিয়াৰ বুৰঞ্জী আলোচনা কৰা হৈছে।

বেবিলনীয়া সভ্যতাৰ প্ৰকৃত ঐতিহাসিক আৰম্ভণ কাল ডক্টৰ জেট্ট,' হল আদিৰ মতে খৃ-পূ প্ৰায় ৩০০০ অব্দ, কিন্তু জৰ্ম্মাণ পণ্ডিত ডক্টৰ হমেলৰ মত অনুসৰণ কৰিবলৈ হলে আৰম্ভণ কাল আৰু আগলৈ নি খৃ-পূ প্ৰায় ৬০০০ অব্দ ধৰিব লাগিব। এই প্ৰবন্ধত আৰম্ভণ কাল, ইতিহাস আদিৰ বিষয়ে মাৰ্কিন পণ্ডিত জেট্ট' আৰু ইংৰাজ পণ্ডিত হলৰ মত অনুসৰণ কৰা হৈছে (২)।

(২) ডক্টৰ জেট্টৰ *Civilisation in Babylonia and Assyria* (পৃ—১২০—১৮০) আৰু পণ্ডিত হলৰ *Ancient History of the Near East* (পৃ ১১১—১১১)।

খৃ-পূ প্ৰায় চাৰি হেজাৰ বছৰৰ আগতে বেবিলনৰ দক্ষিণভাগ চুমাৰত চুমাৰীয় জাতিৰ আৰু তাৰ পাচত উত্তৰভাগ আকাদত চেমীয় জাতিৰ প্ৰাধাত্য দেখা যায়। এই দুই জাতি কেতিয়া ক'ৰ পৰা আহি আকাদ-চুমাৰ সোমায় তাৰ নিৰ্ণয় হোৱা নাই। কিন্তু চুমাৰীয় ভাষা, লিপি আৰু চুমাৰীয় ভাষাৰ শেষৰ সমূহ অধিক প্ৰাচীন দেখি চুমাৰীয় জাতিৰ উপনিবেশ প্ৰথমতে ইষ্ট বুলি বুজা যায়। চুমাৰীয় জাতি ভাৰতৰ ড্ৰাবিড় জাতিৰে এটা শাখা গৈ হোৱা বুলি পণ্ডিত হলে অনুমান কৰিছে, যদিও ইয়াৰ কোনো প্ৰমাণ নাই। ১৯১৭ চনৰ কাৰণে প্ৰকাশ কৰা Hyderabad Archaeological Societyৰ পত্ৰিকাত শ্ৰীযুক্ত বজ্জদিত্তিও দক্ষিণ-ভাৰতৰ আৰু পূৰ্বোক্ত কেন্দ্ৰিয়াৰ মৰা খোৱা আধাৰ বিলাকৰ (coffin) সৌসাদৃশ্য দেখি এনে বিধৰ সম্বন্ধ লগোৱা মত প্ৰকাশ কৰিছে, যদিও নিশ্চিত প্ৰমাণ দিব পৰা নাই। সি যি হ'ক প্ৰকৃত ইতিহাসৰ আৰম্ভণতে চেমীয় (Semitic) বা আকাদীয় (Akkadian) আৰু চুমাৰীয় (Sumerian) জাতিৰ প্ৰাধাত্য দেখা যায়।

চুমাৰীয় জাতি আৰু চেমীয় আকাদীয় জাতিৰ শত্ৰু সম্বন্ধ আছিল (৩), পৰস্পৰ ঘাত-প্ৰতিঘাত হৈ থকা দেখা যায়। অৱশ্যে চুমাৰীয় জাতিয়ে দক্ষিণ অংশ চুমাৰত আগৰে পৰা ৰাজত্ব কৰিছিল, যদিও তেওঁবিলাকৰ গোটেইখন দেশৰ ওপৰতে একাধিপত্য থকাৰ কোনো প্ৰমাণ পোৱা নাযায়। খৃ-পূ প্ৰায় ২৯০০ অব্দত চুমাৰীয় ৰজা ইয়ান্নাটামে দাঁতিকাষৰীয়া প্ৰদেশ পূৰ্বোক্ত ইলামৰ আক্ৰমণ নিৰাস কৰি ভাবী বেবিলনীয় ইতিহাসৰ নিত্য ঘাত প্ৰতিঘাতৰ সূচনা কৰে আৰু তেওঁতকৈও পৰাক্ৰমী চুমাৰীয়

(৩) আকাদীয় আৰু চুমাৰীয় জাতিৰ আকৃতিগত ০ পাৰ্থক্যও আছিল, চুমাৰীয় জাতিৰ মুখ একপ্ৰকাৰ গোলাকাৰ, চেমীয় জাতিৰ জোঙা। আবিষ্কাৰ কৰা মূৰ্ত্তি সমূহৰ পৰা এনে বুলি জনা গৈছে। পঞ্জিত জেট্টৰ গ্ৰন্থত ছবি দিয়া আছে।

ৰজা লুগালজাগিছিয়ে (খৃ-পূ প্ৰায় ২৬৭৫) চিৰিয়া পৰ্য্যন্ত অধিকাৰ কৰি মিছৰ পৰ্য্যন্ত বিস্তাৰ কৰা বেবিলনীয় ৰাজশক্তিৰ প্ৰথম বিকাশ দেখুৱায়। চুমাৰীয় বংশৰ ৰজাৰ লগে লগে সৰু সৰু চেমীয় ৰাষ্ট্ৰও চলিছিল। এই প্ৰাচীন যুগত এখন এখন নগৰেই একোখন ৰাষ্ট্ৰত পৰিণত হৈছিল। যেনে, পূৰ্বোক্ত ইয়াম্মাটামৰ ৰাজত্বৰ কিছুমান দিনৰ আগতে 'কিছ' নগৰ চেমীয় প্ৰাধাত্যৰ কেন্দ্ৰ আছিল।

ইয়াম্মাটাম আদি পৰাক্ৰমী চুমাৰীয় ৰজাৰ প্ৰভাবত হীনপ্ৰভ হৈ থকা চেমায প্ৰাধাত্য ধাৰে ধাৰে পূৰ্বোক্ত ইলাম-বিজয়ী চাৰগণ নৃপতিৰ দিনত জলি উঠিল। চাৰগণৰ সময় খৃ-পূ প্ৰায় ২৫০০। চাৰগণৰ পাচৰ জন নিয়েক চেমীয় নৃপতিৰ ৰাজত্বৰ পাচৰ পৰা ছগ বছৰৰ বেবিলনীয় ইতিহাস অন্ধকাৰ আবৃত, গতিকে জনা নাযায়। এই ছগ বছৰৰ পাচত বেলেগ বেলেগ পৰম্পৰ বিৰোধী ৰাজবংশৰ অধীনত চুমাৰীয় শক্তি খৃ-পূ প্ৰায় ২৪৫০ অব্দত আকৌ প্ৰবল হৈ উঠি প্ৰায় ২২০০ অব্দত আকৌ ধ্বংস হোৱাত চেমীয় জাতিৰ পুনৰুত্থানৰ বাট ঘূৰি বাৰ মুকলি হল। এই বাৰৰ চেমীয় জাতি আগৰ চেমীয় জাতি নহয়, চুমাৰীয় শক্তি ক্ষয় হোৱাৰ লগে লগে চিৰিয়াৰ ফালৰ পৰা এমৰীয় জাতি (Amorites) আহি বেবিলন অধিকাৰ কৰি চেমীয় জাতিৰ আচাৰ, ধৰ্ম, ভাষা সকলো গ্ৰহণ কৰি নতুন এক বৃহত্তৰ চেমীয় জাতিৰ অবতারণা কৰিলে। এই বাৰৰ চেমীয় প্ৰতিযোগিতা চুমাৰীয়ৰ লগত নহল, কিয়নো চুমাৰীয় জাতি তো অনেক পৰিমাণে চেমীয়ৰ লগতে মিহলি হৈ গৈছিল। এই ৰজাৰ ইলামৰ ৰজা বিপৰ্ক্ষ হৈ উঠিল, ঠিক ইলাম দেশৰ ৰজা নহয়, ইলাম আৰু বেবিলনৰ মধ্যবৰ্তী ইলামৰে অধীনস্থ প্ৰদেশ ইমুটবাশৰ শাসনকৰ্ত্তাসকল। এই বিৰোধত এমৰীয় জাতিৰ জয় হল, ইমুটবাশ এমৰীয় ৰাজ্যৰ অন্তৰ্ভুক্ত প্ৰদেশ হৈ থাকিল। এই ধিনিতে কোৱা উচিত, ৰাষ্ট্ৰীয় (political)

হিচাবত চুমাৰীৰ জাতিৰ পতন হ'ল, খৃ-পূ প্ৰায় ২১২৩ অক্ষত এমবীৰ বজা হান্সবুৰ্গিৰ দিনৰ পৰা চুমাৰীৰ জাতি চেমীৰ বা আকাৰীৰ জাতিৰ লগত এক হৈ গ'ল, চুমাৰীৰ জাতিৰ স্বাভাৱ নাথাকিল। কিন্তু আকাৰীৰ বা চেমীৰ সভ্যতাৰ প্ৰাণদাতা চুমাৰীৰ ভাষা, সাহিত্য চলি থাকিল, ৰাজ-কাৰ্য্যত দুয়োটা ভাষাই ঠাই পালে, এই সময়ৰ দুয়ো ভাষাৰে লিপি পোৱা গৈছে, অৱশ্যে লৌকিক ভাষাকৈ চুমাৰীৰ ভাষাৰ পৰাজয় হ'ল।

এমবীৰ জাতিয়ে এচিৰিয়াও দখল কৰিলে, অৱশ্যে এচিৰিয়াৰ এই সময়ৰ ৰাষ্ট্ৰীয় অৱস্থা অন্ধকাৰ আবৃত। খৃ পূ প্ৰায় ২২২৫ অক্ষৰ পৰা প্ৰায় ১৯২৬ অক্ষলৈকে এমবীৰ আধিপত্য চলিল। মাজে মাজে পৰাভূত চুমাৰীৰ জাতিৰ—বিশেষকৈ পাৰছা উপসাগৰৰ নিচেই ওচৰতে থকা কেন্দ্ৰিৱাসীৰ (৪) বিদ্রোহৰ সূত্ৰপাত হৈ এমবীৰ ৰাজশক্তিৰ প্ৰকোপত আকৌ শাস্ত হ'ল আৰু কেচীৰ নামক এটা নতুন জাতিৰ (Kassites' অভ্যুদয় হৈ এটা নতুন শত্ৰু শক্তিৰ সূচনা কৰি ৰাখিলে। সি যি হ'ক খৃ-পূ প্ৰায় ১৯২৬ অক্ষৰ ওচৰাওচৰি সময়ত প্ৰাচীন এচিয়া মাইনৰ হিট জাতিয়ে বেবিলন জয় কৰিলে, কিন্তু হিট ৰাজত্বৰ বিষয়ে এতিয়ালৈকে ঐতিহাসিক সকলে বিশেষ একো জানিব পৰা নাই। খৃ-পূ ১৯২৬ অক্ষৰ পৰা ১৬০ বছৰৰ পাচত প্ৰায় ১৭৬০ অক্ষত কেচীৰ জাতিয়ে গোটাই বেবিলন অধিকাৰ কৰি পেলালে। সম্ভবতঃ এই ১৬০ বছৰেই হিট জাতিৰ ৰাজত্বকাল। কেচীৰ জাতিৰ উৎপত্তি সম্বন্ধে একো জনা নাযায়। খৃ-পূ প্ৰায় ১৭৬০ অক্ষৰ পৰা প্ৰায় ১২০০ অক্ষলৈকে এই ৫৬০ বছৰ কম বেচি আধিপত্য চলাই কেচীৰ জাতি লোপ পালে। কেচীৰ অধিকাৰৰ সময়তে এচিৰিয়া বেবিলনৰ (৫) * প্ৰথম উল্লেখযোগ্য

(৪) সম্ভবতঃ কেন্দ্ৰিৱাসী পৰাভূত চুমাৰীৰ জাতিৰ আশ্ৰয় হ'ল হৈ পৰিছিল।

(৫) এচিৰিয়াৰ আদিম ৰাষ্ট্ৰীয় অৱস্থাৰ বিষয়ে এতিয়ালৈকে ভালকৈ জানিব পৰা

সংঘৰ্ষ আৰম্ভ হয় (খৃ-পূ প্ৰায় ১৪৫০)। ইয়াৰ পাচত চতুৰ্দশ শতিকাত মিছৰে বেবিলনীয় প্ৰদেশ চিৰিয়া আৰু পেলেষ্টাইন দখল কৰিলে আৰু ত্ৰয়োদশ শতিকাৰ মধ্যভাগত (খৃ-পূ প্ৰায় ১২৫০) এচিৰিয়াৰ প্ৰথম বেবিলন-অধিকাৰ ঘটে। এই অধিকাৰ মাজতে লোপ পাই আকৌ দ্বাদশ শতিকাৰ মধ্যভাগত (খৃ-পূ প্ৰায় ১১৫০) প্ৰবল হৈ উঠে। এই লোপৰ সময়তে সূৰ্য্যবংশ পাই প্ৰবল হৈ উঠে। বেবিলনীয় ক্ষমতাই অচুৰ্-বেছিছি, প্ৰথম টিগ্‌লথ্-পিলেছাৰ (খৃ-পূ প্ৰায় ১১২৫—১১০০) আদি নৃপতিৰ দিনৰ এচিৰীয় পুনৰুদ্ধাৰৰ সময়ত আকৌ স্বাধীনতা হেৰুৱায়। ইতিমধ্যে খৃ-পূ ১১৫০ অক্ষৰ আগৰ পৰা বেবিলনত “ইচিন” নামক এটা নতুন ৰাজবংশৰ অবতারণা হয়, ১১০০ অক্ষত এচিৰীয় ৰাজশক্তিৰ ভ্ৰাস ঘটিলত আগৰে পৰা এচিৰিয়াৰ লগত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰি থকা এই ৰাজবংশই বেবিলন-ৰাজ-লক্ষীৰ অধিকাৰ লাভ কৰে। কিন্তু দুৰ্ভাগ্যবশতঃ অলপ পাচতে খৃ-পূ ১০৪৩ অক্ষত ইয়াৰ উচ্ছেদ ঘটে। এই বংশ লোপ হোৱাৰ লগে লগে বেবিলনীয় স্বাধীনতা-লোপৰ সূত্ৰপাত হল। ইচিন বংশৰ পাচত পূৰ্বোক্ত কেল্‌দিয়াবাসীয়ে কুৰি বছৰ আৰু বিট ৰাজি বুলি এটা অজ্ঞাত বংশই কুৰি বছৰ ৰাজ্য-ভোগ কৰে। ওচৰচুবুৰীয়া ইলাম প্ৰদেশেও বেবিলন অতিকৈ দুৰ্বল হৈ পৰাত চল পাই খৃ-পূ একাদশ আৰু দ্বাদশ শতিকাত আক্ৰমণ কৰিবলৈ ধৰিলে। খৃ-পূ প্ৰায় ১০০০ অক্ষত (একাদশ শতিকাৰ শেষভাগত) বেবিলনত ইলামীয় ৰজাই ৰাজত্ব কৰাৰ কথা জনা যায়।

* নাই। কিন্তু এচিৰিয়াৰ সম্ভাৱ্য অতি প্ৰাচীন, খৃষ্টাব্দৰ ৩০০০ বছৰৰ আগৰ এচিৰীয় লিপি পোৱা গৈছে। চেমীৰ আৰু চুৰাৰীয় জাতিৰ পূৰ্ব-ঐক্য-সাধনকাৰী প্ৰথমীয় ৰজা পূৰ্বোক্ত হান্সবাৰ্গিয়ে খৃ-পূ প্ৰায় ২১২৩ অক্ষৰ অলপ পাচত এবাৰ এচিৰিয়া দখল কৰিছিল, কিন্তু খৃ-পূ ১৮৫০ অক্ষৰ মেছপটেমিয়া-বিজয়ী এচিৰীয় ৰজা ছাম্‌ছি আদামৰ দিনৰ পৰাহে এচিৰিয়াৰ প্ৰকৃত ইতিহাসৰ আৰম্ভ।

ইচিন বংশৰ লোপ হোৱাৰ লগে লগেই বেবিলনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় অধোনতি আৰম্ভ হয়। ক্ৰমাত দুৰ্বল হৈ আহি খৃ-পূ অষ্টম শতিকাত বেবিলন সম্পূৰ্ণ-ৰূপে এচিৰিয়াৰ অধীন হল। এচিৰিয়াৰ ৰজাই বেবিলন শাসন কৰিবলৈ ধৰিলে, মোটতে বেবিলন আৰু এচিৰিয়া এক হৈ গল। এচিৰিয়া আৰু বেবিলনৰ মিশ্ৰণ ঘটি যি পৰাক্ৰমী নতুন ৰাষ্ট্ৰশক্তিৰ বিকাশ হল সি খৃ-পূ ৬২৫ অব্দলৈকে প্ৰভাব বিস্তাৰ কৰিবলৈ ধৰিলে। স্থায়ী কৰি ৰাখিব নোৱাৰিলে যদিও এই সময়ৰ ভিতৰত এচিৰিয়া-বেবিলনে মিছৰ, ইলাম আৰু এচিয়া-মাইনৰ লিদিয়া প্ৰদেশ অধিকাৰ কৰে, চিৰিয়া-পেলেষ্টাইন পুনৰ দখল কৰে, উত্তৰ আৰু দক্ষিণ আৰবৰ কোনো ভাগক অধীন কৰিলে। খৃ-পূ দ্বাদশ শতিকাৰ পৰা এচিৰিয়াই পাৰছ্যৰ ওপৰতো অধিকাৰ বিস্তাৰ কৰিছিল। খৃ-পূ ৬২৫ অব্দত এই বিশাল এচিৰীয় শক্তি নিৰাস কৰি সম্ভবতঃ প্ৰাচীন চুমাৰীয় জাতিৰে আশ্ৰয় স্থল কেন্দ্ৰিয়া প্ৰদেশৰ নেবপলেছাবে নতুন বেবিলনীয় সাম্ৰাজ্য স্থাপন কৰে। ইতিহাসত ইয়াকে “Neo-Babylonian Empire” বোলে। এই ৰাজত্বত এচিৰিয়াৰ নিনেভ নগৰৰ সলনি বেবিলন নগৰ পুনৰ ৰাজধানী হল। খৃ-পূ ৫৩৯ অব্দত পাৰছ্যৰাজ চাইৰাচে এচিৰিয়াৰ ভূতপূৰ্ব পাৰছ্য অধিকাৰৰ প্ৰতিশোধ লোৱাৰ ছলেৰে বেবিলন অধিকাৰ কৰিলে। পাৰছ্য অধিকাৰত জৰথুস্ত্ৰৰ ধৰ্ম্মৰ (Zoroastrianism) প্ৰভাৱত বেবিলনীয় জাতিৰ স্বাভাৱিক যথেষ্ট পৰিমাণে কমিল। চাইৰাচ একিমীয় (Achaemian) ৰাজবংশৰ ৰজা আছিল। একিমীয় ৰাজবংশৰ খৃ-পূ ৩৩১ অব্দত লোপ পেলাই এলেকজান্ডাৰে বেবিলন অধিকাৰ কৰি লত বেবিলনৰ জাতি-ধৰ্ম্ম-গত স্বাভাৱিক আৰু কমিল। তথাপি খৃষ্টজন্মৰ পাচলৈ বহুদিনলৈকে বেবিলনীয় ভাষা আৰু লিপিৰ প্ৰচলন দেখা যায়। মোটতে গ্ৰীচীয় অধিকাৰৰ লগে লগেই বেবিলনৰ জাতি, ধৰ্ম্ম, লিপি, ভাষা সকলো লোপ পাবলৈ ধৰিলে।

এয়ে বেবিলনৰ দীৰ্ঘব্যাপী ৰাষ্ট্ৰীয় ইতিহাসৰ চমু আভাস। কত যুগৰ আগেয়ে বেবিলনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় বিকাশ আৰম্ভ হৈছিল, খৃষ্টজন্মৰো কত হেজাৰ বছৰৰ আগেয়ে বেবিলনীয়া সভ্যতাৰ আবিৰ্ভাব হৈছিল—এই বিলাক কথা ভাবিলে স্বভাৱতে আমাৰ অনাদি-অনন্ত-সম্পৰ্কীয় ধূৰলি-কুঁৱলি ধাৰণাবিলাকে মন অধিকাৰ কৰি পেলায়। বেবিলনৰ পৰবৰ্ত্তী ভাগ্য চক্ৰৰ বৃত্তান্ত অধ্যাপক জেফ্ৰী মহোদয়ে একেবাৰ কঁধাৰে কৈ থৈছে “Alexander, Caesar and Napoleon are the natural successors of the Babylonian rulers who first laid claim to being the ‘King of the four regions’.”

৩

বেবিলনীয়া বুৰঞ্জীৰ লগত বেবিলনীয় বেদৰ সম্পৰ্ক ।

বেবিলন এটায়া ৰাষ্ট্ৰীয় সমষ্টি (Political unit) নহয়। বেলেগ বেলেগ জাতিস্বৰ সমাবেশত ইয়াৰ ৰাষ্ট্ৰীয় জীৱন গঠিত হৈছিল। প্ৰথমতে চুমাৰীয় আৰু চেমীয় আকাদীয় জাতি আৰু তাৰ পাচত ক্ৰমাৎ চুমাৰীয় জাতিৰ অবনতি হৈ চেমীয় আকাদীয় জাতিৰ লগত সম্মিশ্ৰণ আৰু দ্ব্যতন্ত্ৰ্য হানি দেখিবলৈ পোৱা যায়। ইয়াৰ পাচত এমৰীয়, ইলামীয়, কেচীয়, হিটি (৬) আৰু এচিৰীয় জাতিয়ে কালক্ৰমত বেবিলনৰ ভাগ্য বিধান কৰে।

(৬) এতিয়ালৈকে যিবিলাক আবিষ্কাৰ আৰু অনুসন্ধান হৈছে তাৰ পৰা কেতিয়া জাতিৰ সভ্যতা-শিল্প, সাহিত্য আদি বিষয়ত উন্নত নাছিল বুলি জনা যায়। কিন্তু হিটি জাতিৰ উচ্চ সভ্যতা আছিল। প্ৰাচীন এচিয়া মাইনৰ মধ্য আৰু উত্তৰ ভাগত হিটি সভ্যতাই বিৰাজ কৰিছিল। চিৰিয়া-পেলেষ্টাইন পৰ্য্যন্ত হিটিসকলে দেশ জয় কৰিছিল। গেট্ৰুং আদি পণ্ডিত সকলে হিটি সভ্যতাৰ বিষয়ে অনুসন্ধান কৰিব লাগিছে, উক্তৰ চেইচে হিটি জাতিৰ লিপিমাল্যৰ অৰ্থবহুল ভেদ কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। তাৰ পাচত, বেবিলনৰ দাঁতিতে পূৰ্বকাণে থকা প্ৰাচীন পাবছ্যৰ অন্তৰ্গত ইলামৰো অতি প্ৰাচীন যুগত উচ্চধৰণৰ স্বতন্ত্ৰ সভ্যতা আছিল, যদিও পাচত ইলামীয় সাধনা (culture) সম্পূৰ্ণৰূপে বেবিলনীয়া প্ৰভাৱৰ অধীন হৈছিল। ফৰাছী পণ্ডিত মৰ্গাৰ নেতৃত্বত এদল অনুসন্ধানকাৰী হুদুৰ ক্লাবৰ পৰা আহি ইলামীয় সভ্যতাৰ নিদৰ্শন সমূহ আবিষ্কাৰ কৰিছিল।

ইয়াৰ ভিতৰত ইলামীৰ আৰু হিট আলহী শব্দ, আহিছে আৰু গৈছে । কাৰ্ত্তাই বেবিলনৰ বেদ বুলিলে প্ৰধানতঃ আকাদীয়, চুমীয়, এমীয়, কেচীয় আৰু এচীয় — এই আটাই কেওটা জাতিৰে বেদ বুলিব লাগিব । এই জাতি সমূহৰ ইতিহাস নাভানিলে বেবিলনীয় বেদৰ ব্যাপকতা, সীমা আদিৰ বিষয়ে স্পষ্ট ধাৰণা কৰা টান । কিন্তু আশ্চৰ্য্যৰ বিষয় এই যে আক্ৰমণকাৰী এটা জাতিয়েও প্ৰাচীন আকাদ-চুমীয়ৰ অৰ্থাৎ মূল বেবিলনৰ মানসিক আৰু সামাজিক জীৱনত সম্পূৰ্ণ পৰিবৰ্ত্তন ঘটাই অত্ৰিধ গতি দিব নোৱাৰিলে, উভতি নিজেহে প্ৰাচীন বেবিলনৰ ধৰ্ম্ম-বিশ্বাস, আচাৰ ব্যবহাৰ আৰু বিশেষকৈ বহুমূলীয়া ভাষা আৰু লিপি গ্ৰহণ কৰিলে । অৱশ্যে নতুন নতুন অৱস্থাৰ অনুৰূপকৈ নতুন প্ৰবৰ্ত্তনো অনেক হৈছিল । প্ৰায় তিনি হাজাৰ বছৰ ব্যাপী ক্ৰমাগত ৰাষ্ট্ৰীয় বিৰোধ আৰু অনৈক্যৰ মাজেদি বেবিলনীয় মানসিক সাধনাৰ যি অবিৰাম ধাৰা প্ৰবাহিত হৈছিল, বেবিলনীয় বেদ সেই সাধনাপ্ৰবাহৰ আত্মপ্ৰকাশ মাথোন । বেবিলনৰ নানা ৰাষ্ট্ৰীয় অনৈক্যৰ মাজত জাতীয়-সমস্বয়-সাধনকাৰী ধৰ্ম্মবিশ্বাস, আচাৰ, ভাষা আৰু লিপি বেবিলনীয় বেদত সঙ্কীৰ্ণ হৈ আছে । প্ৰকৃতপক্ষে, বেবিলনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় অনৈক্য মানসিক সাধনাৰ ধাৰ নিছিগা সজীৱনৰূপে অল্পপ্ৰাণিত আছিল । এই বাবেই শত অশান্তিৰ মাজতো বেবিলনীয় শিল্পকলা, লিপিকাৰ্য্য আদিৰ তুলনাহীন উন্নতি হবৰ সুযোগ মিলিছিল । বেবিলনত ৰাষ্ট্ৰ আৰু ধৰ্ম্ম কিদৰে এক আছিল তাক পাচত বুজোৱা হৈছে ; এই ঐক্যৰ কাৰণেই শত অশান্তি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় বিপ্লবৰ মাজতো অপ্ৰভিহতভাৱে বেবিলনীয় বেদৰ ৰচনা চলিছিল । এই এটা যথার্থ ঐতিহাসিক আশ্চৰ্য্য । নিম্ন স্তৰৰ মানসিক সাধনাৰ দেশত এনেকুৱা নিত্য ৰাষ্ট্ৰীয় বিৰোধ ঘটা হলে সেই দেশ মৰুভূমি হৈ থাকিল হেঁতেন ।

বেবিলনৰ আক্ৰমণকাৰী সকলৰ ভিতৰত সবাতকৈ পৰাক্ৰমী এচৰদ
জাতিয়েই সবাতকৈ বেচিকৈ বেবিলনীয় ভাষা, লিপি, ধৰ্ম আদি নিজ
অৱস্থাৰ অনুকৰণকৈ গ্ৰহণ কৰি (৭) নিজ সভ্যতা পোষণ কৰিবৰ সুবিধা
পাইছিল। বেবিলনীয় বেদ ৰাষ্ট্ৰীয় উন্নতিৰ সহায়কাৰী এই ভাষা,
ধৰ্মভাব আদিৰ নিধিস্বৰূপ। মোটতে বেবিলন এটা ৰাষ্ট্ৰীয় সমষ্টি
নহয়, বেবিলনৰ ইতিহাস ক্ৰমাগত ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিবৰ্তন আৰু নানান বিকাশৰে
পৰিপূৰ্ণ। বেবিলনীয় বেদ এই ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ৰমবিকাশৰ কোনো এটা বিশেষ
স্তৰত উৎপন্ন হোৱা নাই। আন পক্ষত, নতুন নতুন অৱস্থাৰ অনুকৰণ
যংকিঞ্চিপৰিবৰ্তন হোৱা স্বত্বেও বেবিলনীয় বেদে বিবিধ ৰাষ্ট্ৰীয় উৰ্দ্ধান
পতনৰ মাজে দি নিজ স্বাভাৱ্য ৰক্ষা কৰি আহিছিল, বেবিলনৰ নানাজাতীয়
ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিবৰ্তনৰ লগে লগে বেবিলনীয় বেদৰো ক্ৰমোৎপত্তি হৈ আহিছিল,
কাজেই বেবিলনৰ ইতিহাসৰ পৰা বেবিলনৰ বেদক পৃথক কৰিব নোৱাৰি।

৪

বেবিলনৰ বেদ বুলিলে কি বুজায়।

ভাৰতত বেদ বুলিলে দেবতাৰ স্তুতি প্ৰধান ঋগ্বেদ আদি আৰু দৈব-
তাৰ তৃপ্তি সাধনৰ কাৰণে কৰা যজ্ঞ আৰু স্তুতিৰ সম্বন্ধ আৰ্হি বিষয়ে
লিখা “ব্ৰাহ্মণ গ্ৰন্থ” সমূহ বুজায়। স্তুতিৰ বাহিৰেও নানা কৰ্মৰণত
প্ৰয়োগ কৰা মন্ত্ৰও (incantation) ইয়াৰে অন্তৰ্গত। অথৰ্ববেদত
এনে “মন্ত্ৰ” বেচি। বেবিলনীয় বেদ বুলিলেও মোটামুটিকৈ এনে বিধৰ
ৰচনাকে বুজায়।

“আৰু এটা কথা। ভাৰতত বেদ মানে একেলগে সংগ্ৰহ কৰি থোৱা
স্তোত্ৰাৱলীক বুজায়। এই সংগ্ৰহ কাৰ্য আধুনিক যুগত কৰা নহয়।

(৭) “.....it was from Babylonia that the Assyrians derived their system of writing, the greater part of their literature, their religion and their laws”—ডক্টৰ চেইচৰ Hibbert Lectures (১৮৮৭)—৩৭৭।

অতি প্রাচীন যুগতে “মণ্ডল” আদি অধ্যায় বিভাগ অনুসৰি কৰি থোৱা এই সংগ্ৰহ আজি পৰ্য্যন্ত চলি আহিছে। প্রাচীন পাৰছ্যৰ জেন্দ-আবেস্তাৰ বিষয়েও এই একে কথা। কিন্তু বেবিলনৰ যিবিলাক “মন্ত্ৰ” “স্তোত্ৰ” আদি আছে, সেই বিলাক অ’ত ত’ত সিঁচি হৈ পৰি থকা অৱস্থাত পোৱা হৈছে। অৱশ্যে “মন্ত্ৰ” “স্তোত্ৰ” আদিৰ অনেক একেলগে সানমিহলি হৈ কিছুমান “সংগ্ৰহ” (collection) পোৱা গৈছে, কিন্তু ঋগবেদ আদিৰ দৰে এই আটাইবিলাক “সংগ্ৰহ” আৰু পৃথক্ পৃথক্ “মন্ত্ৰ” “স্তোত্ৰ” আদি প্রাচীন যুগতে গ্ৰন্থাকাৰত একেলগে গোটাই থোৱা অৱস্থাত পোৱা নাই। তাৰ পাচত, “মন্ত্ৰ” “স্তোত্ৰ” আদি একেলগে সানমিহলি নোহোৱা পৃথক্ পৃথক্ “মন্ত্ৰ”, পৃথক্ পৃথক্ “স্তোত্ৰ” আদি মিলাই গঠন কৰা সংগ্ৰহো কিছুমান পোৱা গৈছে। গাইঙটীয়া “মন্ত্ৰ” “স্তোত্ৰ” আদিৰতো কথাই নাই। যোৱা শতাব্দীতহে বেবিলনীয় বেদৰ আৱিষ্কাৰক ফৰাহী পণ্ডিত ফ্ৰাচোৱা লেনৰমাই সৰ্বপ্রথমে এই বিলাকত শৃঙ্খলা লগাই বিষয়বিভাগ কৰি দেখুৱাইছিল। তেখেতেই পোনতে বেবিলনীয় “স্তোত্ৰ”-বাণিৰ “কেল্দীয় ঋগবেদ” (Chaldaean Rig Veda) এই নাম দিয়া (৮)। ভাৰতৰ তিলক মহোদয়েও এই বিলাকক সাধাৰণ ভাৱে “Chaldaean Vedas” এনে নিৰ্দেশ কৰিছে (৯)। এই বিষয় নিৰ্দেশ অনুসৰিয়েই বৰ্ত্তমান প্ৰবন্ধত বেবিলনৰ বেদ এনে বোলা হৈছে।

(৫)

বেবিলনীয় বেদৰ বিষয়বিভাগ আৰু নিদৰ্শন ।

পণ্ডিত লেনৰমাই যি বিভাগ কৰি গল সেই বিভাগেই সৰ্ববাদি-সম্মত ১০ সাধাৰণতঃ তিনি ভাগত বেবিলনীয় বেদ বিভক্ত।

(৮) Hibbert Lectures (১৮৮৭)—৩১৫পৃ।

(৯) Bhandarkar Commemoration Volume—(লোকমাত্ৰ তিলকৰ প্ৰবন্ধ)

(ক)

মন্ত্ৰাবলী ।

প্ৰথমতে মন্ত্ৰবাণি—বিপ্লব, ব্যাধি আদি অমঙ্গলৰ পৰা বক্ষা পাবৰ কাৰণে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। গাইণ্ডটীয়া পৃথক্ পৃথক্ হৈ থকা মন্ত্ৰৰ বাহিৰেও এই মন্ত্ৰ সমূহৰ কিছুমান সংগ্ৰহ আছে, কিন্তু সেই বুলি যে এই আটাইবিলাক মিলাই এখন গ্ৰন্থ কৰা হৈছিল সি নহয়। তথাপি সুবিধাৰ কাৰণে ডক্তৰ চেইচে The Book of Incantations” এই নাম দি লৈছে (১০)। তলত এই মন্ত্ৰবাণিৰ কিছুমান উদাহৰণ দিয়া হল।

(মন্ত্ৰ, স্তোত্ৰ আদিৰ উদাহৰণ বিলাক “The Cuneiform Inscriptions of Western Asia” নামক যি পাঁচ ভাগ গ্ৰন্থ বিলাতৰ ব্ৰিটিছমিউজিয়ামৰ কৰ্তৃপক্ষে উলিয়াইছে তাৰ ইংৰাজী অনুবাদৰ পৰা ভাঙি দিয়া হৈছে। বাহুল্য হয় দেখি গোটেইটো নাম নিদি মন্ত্ৰ আদিৰ তলত “খোদিত লিপি” (Inscriptions) এই সংক্ষিপ্ত নাম ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। ৬; ১০ আদি যিবিলাক সংখ্যা দিয়া হৈছে সেই বিলাক শাৰীৰ সংখ্যা। সকলোবিলাক শাৰী নিদি মাথোন কিছুমান শাৰী বাচি তাৰ অৰ্থ দিয়া হৈছে।)

অগ্নি দেবতাৰ মহিমা কীৰ্ত্তন আৰু সাতোটা দানবৰ উল্লেখ কৰা হৈছে। এই দানব সাতোটাৰ উল্লেখ অনেক মন্ত্ৰত পোৱা যায়।

“৬—হে অগ্নি দেবতা! সৰ্বপ্ৰধান, আৰ্দ্ৰজন্মা, শক্তিশালী, ‘অমু’ দেবতাৰ (১১) আদেশ সমূহৰ শ্ৰেষ্ঠ বিধানকাৰী!

১০—হে অগ্নি! সিহঁত সাতোটাৰ জন্ম কিদৰে হল, কিদৰে ভৰণ-পোষণ হল?

(১০) ডক্তৰ চেইচৰ Glifford Lectures—৪০২ পৃ।

(১১)—“অমু” দেবতাৰ বিবৰণ পাচত দিয়া হৈছে।

১১—সিহঁত সাতোটাৰ অন্তাচলন্ত জন্ম,

১২—সিহঁত সাতোটাৰ উন্নয়নগিৰিত ভৰণপোষণ ।

১৩—পৃথিবীৰ কোটৰসমূহত সিহঁতৰ বসতি ।

১৪—পৃথিবীৰ উচ্চ প্ৰদেশ সমূহত সিহঁতৰ নাম বিখ্যাত ।

১৫—স্বৰ্গ আৰু পৃথিবীৰ ভিতৰত সিহঁতৰ ঠাই নাই, সিহঁতৰ নাম
গুপ্ত ।

১৬—জানী দেবতাসকলৰ মাজত সিহঁতক কেৱে চিনি নাপায় ।

৩০—এই সাতোটাৰ পথ অগ্নিদেবতাই জানে, নানা ঠাইত সিহঁতৰ
বসতি স্থল অগ্নি দেবতাই বিচাৰি উলিয়ায় ।”—(খোদিত লিপি চতুৰ্থভাগ,
১৫)

মন্ত্ৰটোৰ শেহৰ শাৰীয়ে ঋগ্বেদৰ ছটা শাৰিলৈ মনত পেলায়—

“বেদ যঃ বীনাং পদম্” (যি বৰ্ণে চৰাই বিলাকৰ পথ জানে,)
“বেদা য়ে অধ্যাসতে” [যি (পৃথিবী, অন্তৰীক্ষ স্বৰ্গত) থাকে তাকো
চিনি পায় ।] (ঋগ্বেদ, ১২.৫১৭, ২)

এইটো উদ্ভাস বোগত প্ৰয়োগ কৰা মন্ত্ৰ—

“১—মূৰৰ ব্যাধিয়ে মকভূমিত (সাপৰ দৰে) মেৰ খাইছে, বতাহৰ
দৰে বালিছে ।

২—বিজুলিৰ দৰে চমক মাৰিছে ; ওপৰ আৰু তলত বিনাশ সাধন
কৰিছে ।

৫—আই মাতৃ ‘ইষ্টৰ’ দেবী (১২) যাৰ আশ্ৰয় নাই, ই তাৰ ধ্বংস
কৰিছে ।

৬—স্বৰ্গৰ তৰাক দৰে ই ছুটিছে, পানীৰ দৰে ই নিশাভ্ৰমণ কৰিছে ।”
(খোদিত লিপি, চতুৰ্থভাগ, ৩, ৪)

এই মন্তবিলাকৰ অনেকঠাইত এটা বহুস্তাব (mysticism) আছে। মন্তব কবিদ্বৰ ফালেও পাঠকে বিশেষভাবে মন কৰিব। উদ্গাদ-
বোগৰ এই মন্তটোৰে সৈতে অথৰ্ববেদৰ উদ্গাদ মন্তৰ তুলনা কৰিব
পাৰি।

বেবিলনীয় মন্তবাশিত ‘ঝি’ৰ কথা সকলোকতকৈ বেচি। ঝি’
মানে অলৌকিক কোনো শক্তি। প্ৰথমতে আত্মা-~~কথা~~ হোৱাৰ
আগেয়ে অতি প্ৰাচীন যুগৰ মানুহৰ মনত মানুহৰ দৈহিক সমষ্টিৰ
অতিবিস্তৃত কিবা এটা শক্তি বা সমষ্টিৰ ধাৰণা ধীৰে ধীৰে উৎপন্ন
হয়। এই বহুস্তপূৰ্ণ (mystic) শক্তিৰ ধাৰণা বেবিলনীয় “ঝি”ত
সক্ষিত হৈ আছে। “ঝি”ৰ আলোচনা কৰোতে, অতি অতি প্ৰাচীন
যুগত নিজৰ পৰা ভিন্ন নানা পদাৰ্থ দেখি, অদৃশ্য শক্তিৰ নানা ক্ৰিয়া
দেখি, মানবকল্পনাই উদ্ভাবন কৰা কিছুমান দেহাতিবিস্তৃত
অমানুসিক শক্তিৰ কথা মনত ৰাখিব লাগিব। প্ৰাচীনতম কালত
ভূত-প্ৰেত-বিশ্বাসৰ যি প্ৰাধাত্য দেখা যায় তাৰ পৰা বোধ হয় যে
এই অলৌকিক শক্তিৰ কল্পনাত ক্ষমতাশালী প্ৰেতাত্মা আদিৰ হাঁ
পৰিছিল। এটা জৰৰ মন্তত পূৰ্বোক্ত “ঝি”ৰ কথা আছে। শক্তিৰ
ধাৰণা মনত ৰাখি “ঝি”ৰ অনুবাদ “শক্তি” শব্দেৰে কৰা হল।

“৬—স্বৰ্গৰ শক্তিয়ে এই জৰ দূৰ কৰক, পৃথিৱীৰ শক্তিয়ে দূৰ
কৰক।

৭—পৃথিৱীৰ অলৌকিক অধীশ্বৰৰ শক্তিয়েই হ’ক বা

৮—পৃথিৱীৰ অলৌকিক অধীশ্বৰীৰ শক্তিয়েই হ’ক,

৯—নক্ষত্ৰবাশিৰ অলৌকিক অধীশ্বৰৰ শক্তিয়েই হ’ক বা

১০—নক্ষত্ৰবাশিৰ অলৌকিক অধীশ্বৰীৰ শক্তিয়েই হ’ক,

১১—জীৱন উষাৰ অলৌকিক অধীশ্বৰৰ শক্তিয়েই হ’ক বা

- ১৮—জীৱন-উষাৰ অলৌকিক অধীশ্বৰীৰ শক্তিয়েই হ'ক,
 ১৯—আকাশী বাণীৰ অলৌকিক অধীশ্বৰীৰ শক্তিয়েই হ'ক বা
 ২০—আকাশী বাণীৰ অলৌকিক অধীশ্বৰীৰ শক্তিয়েই হ'ক,
 ২১—হে শক্তি, মূল্লিলৰ (১৩) জনক জননীৰ অলৌকিক ঈশ্বৰ,
 দূৰ কৰাঁ,

২২—হে শক্তি, মূল্লিলৰ জনক জননীৰ অলৌকিক ঈশ্বৰী, দূৰ
 কৰাঁ ।” (খোদিত লিপি, চতুৰ্থ ভাগ, ১, ২ ।)

এই মন্ত্ৰটোৰ ১৭, ১৮, ১৯ আৰু ২০ শাৰীত কবিত্ব আৰু বহুস্ত ভাব
 পৰিস্ফুট হৈ উঠিছে । অথৰ্ববেদতো জ্বৰৰ মন্ত্ৰ আছে, কিন্তু তাৰ বেচি
 জগতে জ্বৰক এটা অপদেবতাকৈ কল্পনা কৰি ৰোগীক এৰি যাবলৈ
 খটা হৈছে । এটা নিদৰ্শন দিওঁ—

“অন্নং যো বিশ্বান্ হবিতান্ কৃণোম্যুচ্ছোচয়ন্নগ্নিৰিবাভিহুয়ল ।

অধা হি তন্নন্নবসো হি ভূয়া অধা শুঙ্ধাঙ্ধাঙ্ বা পবেহি ।”

(অথৰ্ববেদ, ৫।২২।২)

“যি ভূমি অলস্ত জুইৰ দৰে সকলো মানুহকে হালধীয়া (অৰ্থাৎ শেতা)
 কৰি পেটোৱা, হে তন্ন (১৪) ! হুৰ্লল আৰু অপাৰগ হোৱাঁ । ইয়াৰ পৰা
 পৃথিবীৰ তলৰ বাজাবিলাকলৈ গুচি যোৱাঁ অথবা অন্তৰ্ধান হোৱাঁ ।”

জ্বৰ গুচাবলৈ প্ৰায়েই “হুঠ” নামক ঔষধৰ গছকো প্ৰাৰ্থনা কৰি
 মন্ত্ৰ পাঠ কৰিছিল, (যেনে, অথৰ্ববেদ, ৫।৪) । এই ঔষধ জ্বৰত ব্যৱহাৰ
 কৰা হৈছিল ।

বেবিলনীয় মন্ত্ৰৰ আৰু এটা নিদৰ্শন এই—

:—যি কোনো অমঙ্গল, যি কোনো বেয়া, অমুকৰ গাত আছে,

(১৩) মূল্লিল পুৰতী তৰাৰ দেবতা ।—পৃষ্ঠাত মূল্লিলৰ স্তুতিৰ নিদৰ্শন দিয়া হৈছে ।

(১৪) তন্ন জ্বৰৰ নাম ।

৬—গাৰ পানীৰ দৰে

৭—তাৰ তেওঁ হাত সাৰক, নৈয়ে তাক (পানীৰ) তললৈ লৈ বঁক।

৮—এই শাপ, স্বৰ্গৰ শক্তি, দূৰ কৰাঁ!

মৰ্ত্তৰ শক্তি, দূৰ কৰাঁ!” (খোদিত লিপি, দ্বিতীয় ভাগ, ৫১)।

এই মন্ত্ৰটোৰে অলপ পাচত জুই জলোৱাৰ কথা কৈ বহুত ভাবৰ চূড়ান্ত চানেকি দেখুৱা হৈছে—

“১৯—জুইক মই শাস্ত কৰিলোঁ, মই জলিছোঁ, মই বাঢ়িছোঁ ;

২০—শস্ত্ৰ দেবতাক অৰ্থা স্বৰূপে দিলোঁ ; মই মহৎ আৰু গৰিমাযম।

২১—মানব আৰু দেবতাৰ সজ্ঞসাধনকাৰী (শস্ত্ৰ দেবতাই) নিজ পাশৰ পৰা মুক্তি দিয়ক।

২২—অষ্টাৰ দৰে মই জলিলোঁ, মই চৰাইক শাস্ত কৰিলোঁ ;

২৩—জুইৰ দৰে মই জলিলোঁ, মই অগ্নৰ বৃদ্ধি কৰিলোঁ ;

২৪—শস্ত্ৰ দেৱতাৰ দৰে মই অৰ্থা দিলোঁ, মই মহৎ আৰু গৌৰৱান্বিত।

২৫—মানব আৰু দেবতাৰ সজ্ঞসাধনকাৰী শস্ত্ৰ দেৱতাই নিজ পাশৰ পৰা মুক্তি দিয়ক।” (খোদিত লিপি, দ্বিতীয় ভাগ, ৫১) এই গভীৰবহুত পূৰ্ণ মন্ত্ৰৰ কোনো কোনো কথাৰ সুবহু সাদৃশ্য ঋগ্বেদত দেখা যায়। ২১ শাৰীত থকা “মানুহ আৰু দেৱতাৰ সজ্ঞসাধনকাৰী অৰ্থাৎ গোট খোৱাওঁতা”—প্ৰায় অবিকল এই বিশেষণকে ঋগ্বেদত যম দেৱতাৰ (১৫) বিষয়ে প্ৰয়োগ কৰা হৈছে—

“সংগমনং জনানাং যমম্” (১০। ৩। ১) (“জন সমূহ একেলগে গোটাওঁতা”)।

শস্ত্ৰ দেৱতাৰ উল্লেখো বেদত পোৱা যায়। ঋগ্বেদৰ দশম মণ্ডলত

(১৫) যমৰ বৈদিক আৰু পৌৰাণিক কল্পনা সম্পূৰ্ণ ভিন্ন। বেদৰ যম পুৰাণৰ যমৰ দৰে ভীষণ নহয়, বেদৰ যম পৰলোকপ্ৰাপ্ত মানুহৰ মৰমিয়াল বন্ধু।

এটা “ওষধি সূক্ত” আছে (১০।৯৭), তাত ওষধি দেবতাৰ অৰ্থাৎ শস্তাৰ্দিৰ দেবতাৰ স্তুতি কৰা হৈছে । বেবিলনীয় মন্ত্ৰটোৰ ২১ আৰু ২৫ শাৰীত শস্তদেবতাৰ পাশৰ কথা কোৱা হৈছে । বেদতো পাশৰ উল্লেখ আছে, ঋগ্বেদত এই পাশ বৰণৰ । যেনে, বৰণৰ স্তোত্ৰত আছে—

“উত্তমং মুষ্ণি নো বি পাশং মধ্যমং চূত”

(১।২৫।২১)

“হে বৰণ, আমাৰ সুবৰ পাশ মোকলাই দিয়াঁ, ককালৰ পাশ কাটি পেলোৱাঁ ।”

অথৰ্ববেদতো বৰণৰ পাশৰ কথা আছে (অথৰ্ববেদ, ৪।১৬) কিন্তু অথৰ্ববেদৰ ষোড়শ কাণ্ডৰ অষ্টম সূত্ৰত (১৬) গছগছনি আৰু অধিষ্ঠাতা দেবতাৰ পাশৰ কথাও কোৱা হৈছে ।

বেবিলনীয় মন্ত্ৰবিলাকৰ ভিতৰত প্ৰেতাৰ্থা খেদাবৰ কাৰণে প্ৰয়োগ কৰা সূক্তও আছে—

“প্ৰেতাৰ্থাৰ দল, মাটিৰ ভেতি যাৰ বাসস্থান.....মোৰ আগত কিয় ~~উত্তমং~~ হি ?.....কিয় মোক পাচে পাচে খেদিছা ? ধ্বংসৰ বাণী, স্বৰ্গৰ টিঙৰ বাণী, অলাতু, দেবতা সমাজৰ লেখিকা, তেঁওৰ লেখনী মণি বন্ধেৰে (১৭) নিশ্চিত ।” (১৮)

অপকাৰী বাহুৰ হাতৰ পৰা বন্ধা পাবলৈ শত্ৰুভাবাপন্ন যাহুকৰৰ প্ৰতি কোৱা হৈছে—

(১৬) এই সূত্ৰত শত্ৰুকে যাতে পাশৰ পৰা মুক্তি নাপায় তাৰ অৰ্থে অভিশাপ দিয়া হৈছে ।

(১৭) মূলত মণি বন্ধৰ দুটা বিশেষ বিশেষ নাম আছে । আমাৰ ভাষাত উপযুক্ত প্ৰতিশব্দৰ অভাবত কেবল “মণিবন্ধ” বুলিয়েই দিয়া হল।

“চন্দ্ৰদেবতাই তোম শবীৰ ধ্বংস কৰক, পাণী আৰু জুইৰ হৃদত তোক পেলাই দিয়ক” । (১৯)

অপকাৰী বাত্থৰ বিষয়ে পাচত আৰু অলপ কোৱা হৈছে ।

(খ)

স্তোত্ৰবাশি

বেবিলনীয়া ৰেদৰ দ্বিতীয় ভাগত স্তোত্ৰবাশি আছে । এই ভাগ প্ৰধানতঃ দেবতাৰ প্ৰতি কৰা স্তবৰ সমাবেশ ।

‘পেৰেডাইজ্, লষ্ট্’ কাব্যৰ প্ৰথম সৰ্গত মিল্টনৰ এই বৰ্ণনা অনেক পঢ়িছে ।

Him followed Rimmon, whose delightful seat
Was fair Damascus, on the fertile banks ইত্যাদি ।

এই বিষয়ে বেবিলনীয়া দেবতামণ্ডলীৰ অন্ত্যতম । তলত দিয়া স্তবটোত বিষ্মন দেবতাৰ অতি উজ্জ্বল আৰু গভীৰ মাহাত্ম্যকীৰ্ত্তন পোৱা যায়—

“৮.....প্ৰলয়ৰ দেবতা

৯—(বিষ্মনে) খঙত স্বৰ্গ বান্ধি থৈছে,

১০—বিষ্মনে শক্তিৰ বলত পৃথিৱী কঁপাই থৈছে ।

১২—তেওঁৰ খঙত, তেওঁৰ প্ৰতাপত,

১৩—তেওঁৰ হুকুৰত, তেওঁৰ ৰজ্জিনিদত,

১৪—স্বৰ্গৰ দেববৃন্দ আকাশলৈ উঠে,

১৫—পৃথিৱীৰ দেববৃন্দ পৃথিৱীলৈ নামে ।”

(খোদিতলিপি, চতুৰ্থভাগ, ২৮)

বিষ্মনৰ স্তবৰ লগত ঋগ্বেদৰ ইন্দ্ৰৰ স্তবসমূহ তুলনা কৰিব পাৰি । ইন্দ্ৰৰ স্তববিলাকতো ইন্দ্ৰৰ অসীম মাহাত্ম্য, অপৰিমেয় শক্তি এই

দৰে ওজস্বী ভাষাত বৰ্ণোৱা হৈছে । বচনান্তকীৰ্ত্ত অবিৰল বেবিলনীয়
স্তবটোৰে নিচিনা এটা নিদৰ্শন দিওঁ।

“ত্বাৰা চিদম্বে পৃথিবী নমেতে

শুশ্ৰাক্ষিদন্ত পৰ্বতা ভয়ন্তে ।

যঃ সোমপা নিচিতো বজ্ৰবাহ

“যৌ বজ্ৰহন্তঃ স জনাস ইন্দ্রঃ ॥” (ঋগ্বেদ, ২।১২।১৩)

“স্বৰ্গ আৰু পৃথিবী এওঁৰ আগত অবনত হৈ পৰে, এওঁৰ প্ৰতাপত
পৰ্বতবিলাক কঁপি থাকে ; যি সোম-বস-পায়ী, দৃঢ়, বজ্ৰবাহ, যি বজ্ৰহন্ত,
তেঁৱেই হৈ মানব সমূহ ! ইন্দ্র ।”

পুৰতী তৰাৰ দেবতা মূল্লিলৰ স্তুতিত প্ৰবলপ্ৰতাপ আৰু উজ্জল
কাস্তিৰ বৰ্ণনা আছে । এটা নিদৰ্শন দিওঁ ।

১—হে মূল্লিল (তোমাৰ) প্ৰবল প্ৰতাপ,

২—তুমি (তোমাৰ) দীপ্তিৰ ভীষণতা দাঙি ধৰিছা, *

দিনমান বন্ধা কৰিছা, (তোমাৰ) প্ৰভা বিস্তাৰ কৰিছা,

৩—পুৰতী তৰাৰ অধিপতি, (তোমাৰ) প্ৰবল প্ৰতাপ,

৪—প্ৰথম বিধি, (তোমাৰ) প্ৰভা নিক্ষেপ কৰিছা ;” ইত্যাদি ।

খোদিত লিপি, চতুৰ্থভাগ, (২৭)

এইটো সূৰ্য্যদেবতাৰ প্ৰতি কৰা স্তুতিৰ নিদৰ্শন—

১—“হে সূৰ্য্য-দেবতা ! স্বৰ্গৰ দাত্তিত তুমি ওলাইছা !

২—স্বৰ্গৰ পৰিষ্কাৰ তোৰণ তুমি খুলিছা !

৩—স্বৰ্গৰ ছৰাৰ তুমি খুলিছা !

৪—হে সূৰ্য্যদেবতা, তুমি জগতৰ ফাললৈ মূৰ দাঙিছা !

৫—হে সূৰ্য্যদেবতা, তুমি স্বৰ্গৰ উজ্জল প্ৰভাৰে পৃথিবী ঢাকিছা !”

খোদিত লিপি, চতুৰ্থভাগ, (২০)

ঋগ্বেদতো অনেক সূৰ্য্যৰ স্তোত্ৰ আছে, গায়ত্ৰীৰ উৎপত্তি এই সূৰ্য্যৰ স্তবৰ পৰাই। বেবিলনীৰ স্তবটোৰ দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় শাৰীত সূৰ্য্যই স্বৰ্গৰ দুৱাৰ আৰু স্বৰ্গৰ তোৰণ ধোলাৰ কথা কোৱা হৈছে; ঋগ্বেদত উষা দেবীয়ে স্বৰ্গৰ দুৱাৰ খুলিছে।

“উষা যদন্ত ভাস্থনা বি ষাষাবৃণবো দিবঃ”

— (১৪৮। ৫)

“উষাই আজি কিৰণেৰে স্বৰ্গৰ যুগল দুৱাৰ খুলিলে।”

“নবু” দেবতাৰ স্তুতি এই দৰে কৰা হৈছে—

২—সৰ্ব্বশ্ৰেষ্ঠ দূত নবুক, যি সকলো বস্তু একেলগে বান্ধিছে।

২—যি নাম থকা সকলোৰে লেখক, তোমাৰ পবিত্ৰতাৰ কাৰণে সৰ্ব্বপ্ৰভু জ্ঞান কৰা।

৩—পৰমপৰাক্ৰমী লেখনী তুলি ধৰোঁতা, জগতৰ পৰিচালক।”

(খোদিতলিপি, চতুৰ্থভাগ, ১৪)

বেবিলনীৰ সভ্যতাৰ প্ৰাথমিক অৱস্থাৰ পৰাই লেখন প্ৰথাৰ প্ৰচলন। কাজেই লেখক দেবতা এজনো কল্পিত হোৱাটো স্বাভাৱিক মাথোন। প্ৰাচীন কালৰে পৰা লিপি প্ৰবৰ্ত্তন কৰা বিষয়ত মিছৰ আৰু বেবিলন এই দুয়োখন দেশেই অতুলনীয়, ভাৰতবৰ্ষত সভ্যতাৰ আৰম্ভ হোৱাৰ হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ পাচতহে লেৰ্নে প্ৰণালীৰ প্ৰচলন হয়। অশোকৰ আগৰ লিপি পোৱা না যায়।

নবুদেতাৰ প্ৰতি কৰা আৰু এটা বিশেষত্বপূৰ্ণ স্তুতিৰ নিদৰ্শন লোৱা যক—

“১...হে “বৰছিপ্পা”ৰ অধিপতি !

৫—তোমাৰ মন্দিৰ “এ-জিদা”ৰ লগত তুলনা কৰিব পৰা মন্দিৰ নাই !

৬—তোমাৰ নগৰ “বৰছিপ্পাৰ” লগত তুলনা কৰিব পৰা নগৰ নাই !

৭—তোমাৰ ঠাই বেবিলনৰ লগত তুলনা কৰিব পৰা ঠাই নাই !

১০—তোমাৰ আদেশ স্বৰ্গৰ দৰে পৰিবৰ্ত্তনৰ অতীত ; স্বৰ্গত তুমি সৰ্ব্বপ্ৰধান !” (খোদিতলিপি, চতুৰ্থভাগ, ২০)

ইয়াত দেবতাক নগৰ আৰু সেই নগৰত থকা মন্দিৰৰ অধিপতিৰূপে বৰ্ণোৱা হৈছে। আন আন দেবতাকে এই দৰে বৰ্ণোৱা হৈছে। “মাৰছুক” দেৱতাৰ প্ৰতি স্তৱ কৰা হৈছে—

“১—তোমাৰ মন্দিৰৰ ফাললৈ চোৱাঁ, তোমাৰ নগৰৰ ফাললৈ চোৱাঁ, হে শাস্তিৰ অধিপতি !

২—বেবিলনৰ আৰু “এ-ছাগিল”ৰ (২০) ফাললৈ চোৱাঁ হে শাস্তিৰ অধিপতি !” (খোদিতলিপি, চতুৰ্থ ভাগ, ১৮)

“মাৰছুক” দেবতাৰ আন এটা স্তৱতো কোৱা হৈছে—

“৮—মাৰছুক, স্বৰ্গ আৰু পৃথিবীৰ ৰজা !

৯—বেবিলনৰ ৰজা, “এ-ছাগিল”ৰ অধীশ্বৰ !”

(খোদিত লিপি, চতুৰ্থ ভাগ, ২১)

দেবতাৰ লগত নগৰৰ এই সম্বন্ধ স্থাপন বেবিলনীয় স্ততিৰ এটা বিশেষত্ব। ইয়াৰ কাৰণ এই যে বেবিলনত নগৰ বিলাক দেবতাৰ প্ৰতি ডহাগ খোৱা হৈছিল। কাজেই নগৰবিলাক দেবতাৰ, মাজুহ তাৰ অধিবাসী মাত্ৰ এই ধাৰণা আছিল। বেবিলনীয় দেবতাৰ ভিত্তমত মাৰছুকেই শেহত সৰ্ব্বপ্ৰধান হৈছিল, লগে লগে মাৰছুক দেবতাৰ নগৰ বেবিলনো বেবিলনীয় সাম্ৰাজ্যৰ সৰ্ব্বপ্ৰধান নগৰ ৰাজধানী হৈছিল। মোটতে মাৰছুক ধৰ্ম্মবিশ্বাসৰ কেন্দ্ৰ আৰু বেবিলন ৰাষ্ট্ৰীয় কেন্দ্ৰ আছিল। এই বিষয়ে ‘ডক্টৰ জেট্ট’ মহোদয়ৰ তেখেতৰ পূৰ্বোক্ত ইতিহাস গ্ৰন্থত লিখিছে—“দক্ষিণ আৰু উত্তৰ ভাগৰ প্ৰাচীন কেন্দ্ৰ বিলা-

কৰ অধীশ্বৰ, সকলোবিলাক প্ৰধান দেবতাবে শক্তি আৰু গুণ, বেবিলন নগৰৰ দেবতাকৰূপে মাৰুতকৰ ওপৰত পুঞ্জীভূত কৰি..... ধৰ্ম্মত এটা কেন্দ্ৰোদ্ভৱী প্ৰযুক্তিয়ে (“centralizing tendency”) দেখা দিলে। দেখখনৰ ঐতিহাসিক আৰু ধৰ্ম্মগত ভাগ্য বিধান কৰাত বেবিলন আৰু মাৰুতক ক্ষয়তালীয়া উপাদান হল;

আৰু এটা স্তবৰ নিদৰ্শন এই—

“১—.....পবিত্ৰ জল বাশি.....

২—ইউফ্ৰেটিচ নৈৰ জলবাশি.....

৩—সাগৰত চিৰকাল একেলগ হোৱা জলবাশি,

৪—“ইয়া” দেবতাৰ (২১) পবিত্ৰ মুখখনিৰে উজল কৰিছে।

১১—মন্ত্ৰৰ অন্ত। নিৰ্মল পানীলৈ তিনিবাৰ আবৃত্তি কৰা।”

(খোদিত লিপি, চতুৰ্থভাগ, ১৪)

শেহৰ শাৰী ৪ মন্ত্ৰটোৰ অন্তৰ্গত। এই শাৰীত বিধান দিয়া হৈছে। এনেকুৱা অকল বিধান দিয়া বেলেগ বেলেগ কিছুমান বচনাই আছে, তাৰ নিদৰ্শন অলপ আগলৈ দিয়া হৈছে। ওপৰত দিয়া নিদৰ্শনটো ঠিক স্ততি নহয়, এইটো কোনো ক্ৰিয়াত পানীলৈ আবৃত্তি কৰা মন্ত্ৰ। এই মন্ত্ৰটো বিধন কলিত (২২) লিখা আছে তাৰ পাচফালে এটা স্ততি আছে, অৱশ্যে স্ততিবিলাকো বেলেগ বেলেগ ক্ৰিয়াত প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। কিন্তু স্ততিৰ প্ৰাধান্য যজ্ঞত বা কোনো ৰাজহুৱা অনুষ্ঠানত। বিশেষকৈ, দেবতাৰ তুষ্টিসাধন কৰাই স্ততিৰ মুখ্য উদ্দেশ্য। ব্যাধি, ভূত প্ৰেত আদিয়ে জন্মোৱা অমঙ্গল নিবাৰণ কৰা সাধাৰণ মন্ত্ৰ বিলাকৰ উদ্দেশ্য। সি বি হ’ক, ফলিৰ পাচ ফালে থকা স্তবটো এই—

(২১) “ইয়া” দেবতাৰ বিবৰণ পাচত দিয়া হৈছে।

(২২) কেনেকুৱা কলি তাক পাচত দিয়া হৈছে।

“৬—হে অগ্নিদেবতা, তোমাৰ পবিত্ৰ জুইবে,

৭—অন্ধকাৰ-আগাৰত তুমি পোহৰ দিছা ।

৮—নাম থকা সকলো প্ৰাণীৰে ভাগ্য বিধান কৰিছা ।

৯—তুমি তাম (২৩) আৰু সীহ মিহলাওঁতা ।

১০—তুমি সোণ আৰু ৰূপৰ আশীৰ্বাদ দাতা ।

১১—তুমি নিৰ্ভুল-দেবতাৰ সঙ্গী ।”

ইয়াৰ পৰা সেই কালত বেবিলানত তাম, সীহ, সোণ আৰু ৰূপ গলাই
অলঙ্কাৰ আদি প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল বুলি জনা যায় । এই বিবৰণত অকল
এই স্তবটোৱেই যৈ একমাত্ৰ প্ৰমাণ সি নহয়, আন আন প্ৰমাণো আছে ।

তলত দিয়া মাৰ্ছুক দেবতাৰ স্তুতিটো উচ্চ ভাবেৰে পৰিপূৰ্ণ—

“৩—.....মানৱজাতিৰ শক্তিশালী ঈশ্বৰ, পৃথিবীৰ ৰজা, দেবতাবো
দেবতা !

৪—স্বৰ্গ আৰু পৃথিবীৰ সুবাজ যাৰ প্ৰতিষন্দ্বী নাই !

৫—দেবতা সকলৰ ভিতৰত দয়ালী !

৬—দয়ালী যি মৃতকক জীৱন দি ভাল পায় !

৭—মাৰ্ছুক, স্বৰ্গ আৰু পৃথিবীৰ ৰজা !

৮—বেবিলানৰ ৰজা, এ-ছাগিলৰ অধিপতি !

৯—স্বৰ্গ আৰু পৃথিবী তোমাৰ ।

১০—স্বৰ্গ আৰু পৃথিবীৰ চৰুপাশত যি আছে তোমাৰ !

১১—সজীৱনী মন্ত্ৰ তোমাৰ !

১২—সজীৱন-নিবাস তোমাৰ !

১৩—গোটেই মানৱজাতি, আন কি ক’লানুৰূপ জাতিটোও,

১৪—জীৱন্ত প্ৰাণী সমূহ, বিমানে নাম উচাৰণ কৰে আৰু পৃথিবীত
বসতি কৰে,

১৮—চাৰি দিশ, বি আছে সকলো,

১৯—স্বৰ্গ আৰু পৃথিৱীৰ অধিবাসী সমূহৰ দেবদুৰ্ভদ, সিবিলাকৰ
সংখ্যা বিহানেই হ'ক,

২০— (সকলোৰে) ভোমাক পূজে, ভোমাব বাণী কাণ পাতি শুনে ।”

(খোদিত লিপি, চতুৰ্থ ভাগ, ২৯)

ওপৰৰ স্তবত মাৰ্ভুৰ্ দেবতাৰ সজীবনী শক্তিৰ বিষয়ে বিশেষভাবে
কে কহা হৈছে। ঋগ্বেদত অবিকল এই শক্তিটোকে ‘সবিতৃ’ দেবতাত
আধোপ কৰা হৈছে। যেনে,

“দেবস্য বয়ং সবিতুঃ সবীমনি শ্ৰেষ্ঠে ত্বাম” (৬।৭।১২) “আমি যেন
সবিতৃ দেবতাৰ শ্ৰেষ্ঠ সজীবনীশক্তিৰ তলত থাকোঁ।” তাৰ পাচত—

“.....ব্যৰ্ণয়েহনুচীনা জীবিতা মাহুৰেভাঃ” (৪।৫৪।২) “..... মাহুৰৰ
কাৰণে ক্ৰমানুক্ৰমে জীৱনসমূহ প্ৰকাশ কৰিছা (অৰ্থাৎ মাহুৰক ক্ৰমানুক্ৰমে
ধাৰ নিছিগা জীৱন দিব লাগিছা)।”

ঐতিহাসিক হিচাবত এই বেবিলনীয় স্তোত্ৰটোৰ আৰু এটা
কথা উল্লেখযোগ্য। ১৬ শাৰীত ক’লম্বুৱীয়া জাতিৰ কথা কোৱা
হৈছে। পণ্ডিত জেট্টৰ মতে ২৪) ইয়াৰ দ্বাৰা পূৰ্বোন্নিধিত চুমাৰীয়
জাতিক বুজোৱা হৈছে। ইয়াৰ পৰা বুজা যায় যে এই স্তোত্ৰ চেমীয়
জাতিৰ কোনো ভক্তৰ দ্বাৰা ৰচিত। চেমীয় কবিয়ে চেমীয় জাতিৰ
প্ৰতিদ্বন্দ্বী চুমাৰীয় জাতিক উপলক্ষ্য কৰি এনে উল্লেখ কৰিছে। অৱশ্যে
সাধাৰণতঃ বেবিলনীয় বেদৰ মন্ত্ৰভাগৰ অধিকাংশৰ বাহিৰে অন্যান্য
ভাগৰ কোন অংশ চুমাৰীয় কবিৰ দ্বাৰা ৰচিত কোন অংশ চেমীয়
কবিৰ দ্বাৰা ৰচিত এনে বিভাগ কৰাটো একপ্ৰকাৰ অসম্ভৱ, কাৰণ এই

বেদ দুয়োটা জাতিৰে তৃতীয়া সাধনাৰ কল । এইবিধিতে আৰু এটা কথা ক'ব লাগে যে, বেবিলনীয় স্তোত্রত বিদৰ্বে “ক’লাসুৰীয়া জাতি”ৰ কথা কোৱা হৈছে ঋগ্বেদতো সেইদৰে অনাৰ্য্য আদিমবাসী সমূহক লক্ষ্য কৰি “ক’লা জাতি”ৰ কথা কোৱা হৈছে । যেনে—

.....“কৃকগৰ্ভা নিবহন”...(১।১০।১।১) “কৃকগৰ্ভ অৰ্থাৎ ক’লা জাতি বিলাকক ইজ্জাই” বধ কৰিলে ।”

“.....কৃক...জাঃ” (৬।৪৭।২১) “ক’লা জাতি সমূহ” ইত্যাদি ।

“বগা” আৰু “ক’লা”ৰ প্ৰভেদ আজিৰ কথা নহয়, অতি প্ৰাচীন কালৰে পৰা চলি আহিছে ।

(গ)

গাথা

এতিয়া বেবিলনীয় বেদৰ তৃতীয় ভাগৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিম । এই স্তোত্রত অনেক অহুতাপস্লক গাথা (Penitential psalms) আছে, নানা কাতৰোক্তিৰে পৰিপূৰ্ণ । ইয়াৰ অনেক গাথাত অহুতাপকাৰীয়ে স্বীয় কাৰ্য্যে দেবতাক কাতৰ হৈ মাতিছে আৰু পুৰোহিতে প্ৰাৰ্থনাৰ ছলেৰে অহুতাপকাৰীৰ দুখ বৰ্ণাই তেঁওৰ পক্ষ সমৰ্থন কৰিছে । তলত উদাহৰণ দিয়া হল । প্ৰথমতে পুৰোহিতে অহুতাপকাৰীৰ দুখ বৰ্ণাইছে—

“১—বিলাপত তেওঁ (২৫) মথ,

২—বেদনাৰ আৰ্ত্তনাদত, হিয়াৰ দুখত,

৩—অমঙ্গল কান্দোনত, অমঙ্গল বিলাপত,

৪—ৰাতি আৰু দিন তেওঁ কপৌ চৰাইৰ দৰে কাতৰ হৈ বিনাইছে ।

৭—নিজ দেবতাৰ আগত তেওঁ প্ৰাৰ্থনাত অধোমুখ হৈছে ।

৮—তেওঁ কান্দিছে, (দেবতাৰ) কাৰ চাপিছে, পাচ হ'হকি যোৱা নাই ।”

তাৰ পাচত অহুতাপকাৰীয়ে কৈছে—

“৯—মোৰ ক্ৰিয়া কলাপ প্ৰকাশ কৰিবলৈ দিয়া, মোৰ ক্ৰিয়াকলাপ বাক প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰি ।

১০—মোৰ বক্তব্য কবলৈ দিয়া, মোৰ বক্তব্য যিটো কব নোৱাৰি ।

১১—হে মোৰ দেবতা, মোৰ ক্ৰিয়াকলাপ প্ৰকাশ কৰিবলৈ দিয়া, মোৰ ক্ৰিয়া কলাপ বাক প্ৰকাশ কৰিব নোৱাৰি ।” (খোদিত লিপি, চতুৰ্থভাগ, ২৬) । আৰু এটা উদাহৰণ দিওঁ । আগৰ দৰে পুৰোহিতে পোনতে কৈছে—

“১—পুৰোহিত—চকু পানীৰ বাবে ওপৰলৈ তুলিব নোৱাৰা তেওঁৰ (২৬) মুখত চকুলো পৰিছে ।

২—পাশেৰে বান্ধি থোৱা তেওঁৰ ভৰিত চকুলো পৰিছে ।

৩—হৰ্ষলতাৰ বাবে নিশ্বাস হৈ থকা তেওঁৰ হাতত চকুলো পৰিছে ।

৪—বাঁহীৰ দৰে আৰ্দ্ৰলালত বান্ধি উঠা তেওঁৰ বুকুত চকুলো পৰিছে ।

৫—(অহুতাপকাৰী—) হে মোৰ দেবি ! হিয়াৰ শোকত, ~~মই~~ আৰ্দ্ৰ হুখত পৰি তোমাক মাতিছোঁ, কোৱাঁ কিমান দিন (মোৰ হিয়াৰ তাপ থাকিব) ?

৬ - হে মোৰ দেবি ! দাসক ক্ষমা কৰাঁ, তোমাৰ হৃদয় শান্ত হক !

৭—কষ্ট ভোগ কৰি থকা তোমাৰ দাসক কৃপা কৰাঁ” খোদিত লিপি । তলত দিয়া উদাহৰণটোত কেবল অহুতাপকাৰীৰ উক্তি আছে, পুৰোহিতৰ উক্তি নাই ।

“৫—হে মোৰ দেবি ! অমঙ্গলত মই অতিৰিক্ত আৱদ্ধ ।

(২৬) অৰ্থাৎ অহুতাপ কাৰীৰ ।

৬—হে মোৰ দেবি ! তুমি মোক বেথি আহা আৰু হৃথৰ কাৰণেই মোক নিৰ্জিষ্ট কৰিছা।

৭—প্ৰবল শত্ৰুৱে, অকলশৰীয়া খাগৰিৰ দৰে মোক কাটি পেলাইছে।

৮—তোমাৰ দাস মই তোমাৰ আগত প্ৰণত হৈছোঁ।

১১—তোমাৰ হৃদয় শাস্ত হক, তোমাৰ থং মাৰ বক,

১২—তোমাৰ হিয়া জুৰ পৰক।”

(খোদিত লিপি, চতুৰ্থভাগ, ১৯)

আৰু এটা অহুতাপ গাথাৰ নিদৰ্শন দিওঁ—

“প্ৰভু ! দেৱতা ! মোৰ বিনি শাম কাটক। ককণাময় শাস্তি-
অধিপতি ! (স্বৰ্গৰ) পৰা মোৰ বিলাপ শুনা। মৰণৰ দিনা মোক নিৰাপদ
কৰিবা। হে মোৰ দেবি ! মোক অমুগ্ৰহ কৰা আৰু মোৰ বিলাপ শুনা।
মোৰ দোষ, মোৰ ছুট স্বভাৱ, মোৰ ভ্ৰম, মোৰ পাপ যেন ক্ষমা কৰা।
বমোঃবোজা যেন লৈ যোৱা। সপ্ত পবনে মোৰ বিলাপধ্বনি লৈ বকৰৈ।
মই যেনু পাপ আচৰণ এৰোঁ। স্বৰ্গত চৰাই উৰক। মাছে জালৰ হাত
সাৰক ; নৈয়ে তাক লৈ বক গৈ।নোণৰ দৰে মোৰ মুখমণ্ডল জিলি-
জোৱা.....তোমাৰ বজ্জবেদিৰ প্ৰাঙ্গনত তোমাৰ পূজা-উপচাৰবিলাক
ধবলৈ দিয়া। মোৰ পাপ ক্ষমা কৰা আৰু মোৰ ওপৰত দৃষ্টি ৰাখা।
মোৰ ওপৰত থাকী, এটা হৃথৰ সপোন দেখা দিয়ক ; মই যি সপোন
দেখোঁ হৃথকৰ হক ; মই যি সপোন দেখোঁ সঁচা হক ; মই যি সপোন
দেখোঁ তাক মজলৰ চিন কৰা। সপোনৰ দেৱতা “মথিৰ” মোৰ মূৰ
ওপৰত থক। ময়ো প্ৰভুৰ বাসস্থান, দেৱতা সকলৰ মন্দিৰ, উচ্চ ভবনত
সোমঠা।”

(খোদিত লিপি, চতুৰ্থ ভাগ ৬৬,২)

অহুতাপ গাথাৰ নিদৰ্শন ঋগ্বেদত বেচি পোৱা নাযায়। পাশা খেলি
কতিপ্ৰস্ত হৈ দাকণ শোকত অহুতাপ কৰা এটা হৃথ ঋগ্বেদত আছে (১০।

৩৩), কিন্তু তাত্ত্বিক এই দৰে দেবতাব্যক্তিবাদ কৰা ত্ৰিকাল কৰা হোৱা নাই। ইয়াৰ দৰে পুৰোহিতৰ উক্তিও বেলেগটো নাই। অৱশ্যে অৱশ্যে অনেক দেবতাব্যক্তিত সোধ জ্ঞান পৰিস্ফুট হৈ উঠিছে। বিশেষতঃ দেবতাব্যক্তিতে অহুতাপ গাথাই 'বীজ' অৰ্হমিহিত হৈ থাকে। কিন্তু অকল অহুতাপৰ কাৰণেই বেবিলনীৰ বেদৰ দৰে পুৰোহিতৰ উক্তিয়ে সৈতে অথবা পুৰোহিতৰ উক্তি নোহোৱাকৈয়ো স্বতন্ত্ৰ ৰচনা নাই। অৱশ্যে দেবতাব্যক্তিতে ঠায়ে ঠায়ে অহুতাপ গাথাৰ প্ৰধান লক্ষণ দোষ জ্ঞানৰ পৰিচয় পোৱা যায়, যেনে—

“অচিন্তী বচক্ৰমা দৈব্যে জনে দীনৈদকৈঃ প্ৰভূতী পুৰুষত্বতা।
দেবেষু চ সৰ্বিতৰ্ম্মাহুৰেষু চ অং নো অত্ৰ জ্ঞবতাদনাগসঃ।” (৪।৫৪।৩)

“হে সৰ্বিত্ৰ দেবতা! দেবজন (ভোমাব) গুৰিত, দেবতা সকলৰ আৰু মাহুৰৰ গুৰিত, অজ্ঞানবশতঃ (আমাৰ ভিতৰৰ) দীন বা দৰ্দ্ৰ বিলাকৰ দ্বাৰা, বিতৃতি বা পুৰুষালিৰ (অহুতাবত) আমি বি (দোষ) কৰিছোঁ তাত (অৰ্থাৎ সেই বিষয়ত) আমাক নিৰপৰাধ কৰা।” অৱশ্যে অৱশ্যে দোষজ্ঞান, দোষৰ কৰ্মা প্ৰাৰ্থনা আৰু স্পষ্টৰূপে দেখা যায়। তাত কৰ্মা প্ৰাৰ্থনামূলক একোটা একোটা স্বতন্ত্ৰ স্তোত্ৰ পোৱা যায়, অৱশ্যে ইয়াৰ সন্ধ্যা বেবিলনীৰ অহুতাপ গাথাৰাশিৰ তুলনাত অতি কম। অৱশ্যে বেদৰ অহুতাপ গাথা কেইটাৰ ভিতৰত এটা তুলি দিয়া হল—

“বদ্ বিদ্বাংসো বদবিদ্বাংসে এনাংসি চক্ৰমা বয়ম্।

বুয়ং মন্ত্ৰান্ধকুন্ত বিধে দেবাঃ সজোবসঃ ॥

“আনি বা নাজানি আমি বিবিলাক পাপ কৰিছোঁ, হে সৰ্ব দেবতা! তোমালোকে আমাক তাৰ পৰা একমত হৈ মুক্তি দিবা।”

“বদ্বি জাৰ্হাদ্ যদি স্বপন্নেন এমন্তোকবদ্।

ভূতং বা ভৱাদ্ ভৱ্যং চ ক্ৰপদানিৰ মুক্ৰতা ॥”

“বাহ ধূই পাশীয়ে কামৰণত বা চৌপদিত কিবা পাপ আটাইহোঁ,
ধূটবি পৰা (যোকলাই অমাব) ধৰে বৰ্তান আৰু ভবিষ্যৎ পাপৰ
পৰা যোক কুতি-নিৰা ।”

“কুপদাৰিষ দুহুচানঃ-খিন্নঃ দাৰা মলাদিব ।

পূত্ৰ পবিত্ৰেনেবাক্যঃ-বিষে শুভত্ব মৈনসঃ ॥”

(অথৰ্ববেদ, ৬।১১৫)

“বাকি খোৱা ধূটা এটাৰ পৰা মুকলি হোৱা বা দ্বাদ্ধ ওলোটাৰ
পাচত গা ধূই (শুদ্ধ হোৱা) মাহুৰৰ নিচিনাকৈ, চাকনিৰে পৰিষ্কাৰ
কৰা মাখনৰ নিচিনাকৈ, সকলো দেবতাই যোক পাপৰ পৰা পবিত্ৰ
কৰক ।”

ভাৰতীয় বেদৰ অহুতাপ গাথাৰ নিদৰ্শন দিয়া হল । কিন্তু বেবি-
লনীয় বেদত অহুতাপগাথাৰ বহুল প্ৰাচুৰ্য আৰু প্ৰাধান্য, ভাৰতীয়
বেদত ইয়াৰ তুলনাত অতি কমেই হে আছে । শুদ্ধপৰি বেবিলনীয়
অহুতাপ গাথাৰ শোক লগা কৰণ বিলাপৰ উচ্চাৰ ভাৰতীয় বেদত নাই ।

অ’ল্ড্ টেষ্টামেণ্টত যি দেবৰ গাথা (“Psalms”) আছে তাৰে সৈতে
হে বেবিলনীয় অহুতাপগাথা সমূহৰ তুলনা সঙ্গত হয় । এটা উদাহৰণ
দিওঁ । অল্ড্ টেষ্টামেণ্টৰ ডেভিড-বচিত পঞ্চবিংশ গাথাত আছে—

“তোমাৰ প্ৰতি, হে প্ৰভু, মোৰ আত্মা দাঙি ধৰিছোঁ”

(প্ৰথম শ্লোক)

“হে প্ৰভু, মোৰ বোবনৰ পাপবিলাক মনত নাবাখিবা, মোৰ উল্লঙ্ঘন
বিলাকো নাবাখিবা ; তোমাৰ কৃপা অহুসৰি তোমাৰ সজপুৰৰ বাবত
যোকি মনত ৰাখাঁ ।” (গুপ্তৰ শ্লোক)

“মোৰ হাতজা আৰু মোৰ কঠৰ ফাললৈ চোৱাঁ ; ত্বাক মোৰ সকলো
পাপ কমা কৰাঁ ।” (অষ্টাদশ শ্লোক)

এই উদাহরণটো আৰু ওপৰত দিয়া বেবিলনীয় অজুতাপ গাথাৰ উদাহৰণ মিলাই চালে পাঠকে দেখিব, বেবিলনীয় আৰু ইহুদী গাথা বিলাকৰ প্ৰাৰ্থনাৰ ভঙ্গী প্ৰায় একে। ইহুদী যেনে এই গাথাবিলাকৰ আগতেই বেবিলনৰ অজুতাপ গাথাসমূহৰ আবিৰ্ভাব হৈছিল। ইহুদী গাথাৰ উচ্চ একেধৰকল্পনা বেবিলনীয় অজুতাপ গাথা সমূহত নাই, কিন্তু ইহুদী গাথাটকৈ বেবিলনীয় গাথাতলীৰ ~~কল্পন~~বস (Pathos) বেচি হব।

শ্রুতকণ বেবিলনীয় অজুতাপ গাথাৰ আৰু দুটা মান উদাহৰণ দিয়া হ'ল।

“মই নানা পাপ আচৰিলোঁ,

এই দুৰ্ভাগ্যৰ যেন হাত সাৰোঁ, দুখৰ পৰা যেন মুক্তি পোও।”

ইয়াৰ পাচৰটো আতি কৰণ—

“মোৰ চকু পানীৰে ভৰা,

হুমুনিয়াহেৰে উপচি মই বাতি শোৱাপাটাত পৰি থাকোঁ,

চকুলো আৰু হুমুনিয়াহে মোক জ্বলুৱা কৰিলে।”

আৰু এটা এই—

“মই একো ধোৱা নাই—কালোনেই মোৰ আহাৰ।

মই এটোপা পানী ধোৱা নাই—চকুলোৱেই মোৰ ধোৱা পানী।”

ইয়াৰ লগত তলত দিয়া অ'ল্ড্ টেষ্টামেণ্টৰ গাথাটোৰ শ্লোক দুটা তুলনা কৰিব পাৰি—

“মোৰ হৃদয় আহত আৰু বীহৰ দৰে শুকান ;

মই ধাবলৈকো পাহৰিছোঁ।” (গাথা—১০২, শ্লোক ৪)

“ধোৱা বস্ত্ৰৰ দৰে মই ছাই খাইছোঁ আৰু ধোৱা পানীৰ লগত চকুলো মিহলাইছোঁ।” (শ্লোক—৯)।

অন্তিম গাথাৰ নিদৰ্শন দিয়া হ'ল। ইয়াত এজন মানুহে নিজ পাপ মুক্তকৰ্ত্তে স্বীকাৰ কৰি দাক্ষিণ্য বাতনা প্ৰকাশ কৰিছে আৰু ক্ষমাৰ কাৰণে দেৱতাসকলক খাটাইছে। আৰু এবিধ বেবিলনীয় গাথা আছে তাত এজন মানুহৰ দুখ বৰ্ণিত হোৱা নাই, কিন্তু তাত কোনো জাতীয় ছবিটো উপলব্ধ কৰি গোটেই জাতিটোৰে মৰ্মভেদী শোকৰ উচ্ছ্বাস উথলি উঠিছে। লগে লগে দেৱতাসকলৰ ক্ৰোধৰ উপশমৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনাও কৰা হৈছে। এটা উদাহৰণ দিওঁ। এটিবীৰ জাতিৰ আক্ৰমণত বেবিলন নগৰৰ ক্ষয় উপলব্ধ কৰি বেবিলনৰ শোকলগা অৱস্থা বৰ্ণোৱা হৈছে আৰু দেৱতা সকল বাতৈ নগৰৰ ওপৰত পুনৰ প্ৰসন্ন হয় তাৰ কাৰণে প্ৰাৰ্থনা কৰা হৈছে—

“হে পূজনীয় (২৭), যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

হে গৰিমাময়, পূজনীয়, যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

হে পৃথিৱীৰ অধিপতি, যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

হেৰিখাস বাণীৰ অধিপতি, যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

হে এনলিল, চুমাৰ (২৮) পিতা, যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

* * * * *

বাক অষ্টালিকাৰ ভিতৰলৈ যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

হুমহান তোৰণলৈ (২৯) যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

* * * * *

দেৱ মন্দিৰৰ ভাণ্ডাৰলৈ যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

বাক অষ্টালিকাৰ ভাণ্ডাৰলৈ যুৰি আই, তোমাৰ নগৰলৈ চোৱাঁ !

(২৭) দেৱতাক সন্মান কৰা হৈছে।

(২৮) পূৰ্বোদ্ধৃত চুমাৰ প্ৰদেশ।

(২৯) “gate structure”

যি নগৰত শস্য আছিল,
 য'ত তৃণভূমিৰ পিৱাহ গুটিছিল,
 য'ত (ঘূৰতিয়ে) বুৰক দ্বাৰীক (নিৰাপদে) কৰ পাৰিছিল, "মোৰ
 দ্বাৰী",
 য'ত (মাকে) সৰু লৰাটিক (নিৰাপদে) কৰ পাৰিছিল, "মোৰ
 বোপাই",
 য'ত ছোৱালীয়ে (নিৰাপদে) কৰ পাৰিছিল, "মোৰ ভাই"
 যি নগৰত মাকে (নিৰাপদে) কৰ পাৰিছিল, "মোৰ বোপাই",
 য'ত সৰু ছোৱালীটোৱে (নিৰাপদে) কৰ পাৰিছিল, "মোৰ পিতা",
 (আজি) তাত সৰু লৰাছোৱালীবিলাক মৰিব ধৰিছে, (আজি) তাত
 ডাঙৰ মানুহবিলাক মৰিব ধৰিছে ।
 যি বিলাক আলিবাটত মানুহ ইকালে সিকালে লৰালবিকৈ ঘূৰি
 ফুৰিছিল,
 (তাত) আজি কুকুৰবিলাকে নগৰৰ লুটপাট কৰি নিয়া বস্ত্ৰবিলাক
 চুৰা কৰিছে,
 শিয়ালবিলাকে নগৰৰ ডকা চি নিয়া বস্ত্ৰবিলাক নষ্ট কৰিছে,
 নগৰৰ উৎসব মন্দিৰত (কাজি) ধুমুহাই প্ৰমোদ কৰিছে,
 নগৰৰ লুটপাট হোৱা, আলিবিলাক এবাপৰলীয়া হৈ আছে ।"

(ডক্টৰ জে. ৱ'ৰ Aspects গ্ৰন্থ, পৃ ৩২২)

(ওপৰত বেটীৰ ভিতৰত দিয়া শব্দ কেইটা মূলত নাই, অৰ্থাৎ
 স্পষ্ট কৰিবলৈ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰিছে। মাথোন ।)

ওপৰত দিয়া গাথাটো ৰাজহুৱা শোকগাথাৰ (public lamentation hymn) এটা ভাল নিদৰ্শন। অ'ল্ড্ টেটামেণ্টত "বিলাপ"

(৩০) মুনি পাঁচোটা অধ্যায় আছে। একোটা একোটা অধ্যায়ত একোটাটক বিলাপগাথা। এই গাথাবিলাকত হাইটেক নেবুচেদনেজাৰ নামক বেবিল-
নীয় বজাই থু—পু বৰ্ষ শতিকাত জেকজেলেম নগৰৰ ধ্বংস কৰাৰ কথা
উপলব্ধ্য কৰি জেকজেলেমৰ শোক লগা অৱস্থা বৰ্ণাই বিলাপ কৰা
হৈছে আৰু লগে লগে ঈশ্বৰৰ কৰুণাভিষ্কা কৰা হৈছে। যেনে,

“মাহুহেৰে ভৰি ধ্বংস নগৰী কি দৰে নিৰ্জন হৈ আছে !

কি দৰে বিধবাৰ নিচিনা হল !

যি (নগৰী) জাতি সমূহৰ ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ আছিল আৰু সকলো
দেশৰ ভিতৰত বাণী যেন আছিল (সেই নগৰী) কিদৰে কবতলীয়া হল !”
(১ম অধ্যায়, ১ম শ্লোক)।

“ৰাতি (এই নগৰীয়ে) ইনাই বিনাই কান্দে, চকুলো গালত (সদায়)
আছেই” ইত্যাদি (২য় শ্লোক)

হিব্রুজাতিৰ বেদ অৰ্ড্‌টেটামেণ্টৰ এই বিলাপগাথা সমূহৰ বেবিলনীয়
ৰাজত্বৰ শোক গাথাৰ লগত আৰু এই অৰ্ড্‌টেটামেণ্টৰে Psalms
বিলাপৰ বেবিলনীয় অনুতাপগাথা বিলাকৰ লগত ৰচনাভঙ্গীৰ সাদৃশ্য
তি স্পষ্ট ভাৱে দেখা যায়। হিব্রুৰচনাৰ ওপৰত বেবিলনীয় ৰচনাৰ
এই নিচিনা বিস্তৰ প্ৰভাৱ দেখা যায়, কাৰণ হিব্রুসভ্যতা বেবিলনীয়
সভ্যতাৰ ওচৰত নানা বিষয়ত ধৰ্মী। হিব্রু “চাবাথ” বেবিলনীয়
সাৰাজিক আচাৰৰ পৰা উৎপন্ন ইত্যাদি।

পূৰ্বোক্ত অনুতাপ গাথাসমূহ আৰু ৰাজত্বৰ শোকগাথা সমূহ বিশেষ
বিশেষ কৰ্মত (ritual) প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। প্ৰায়শ্চিত্ত কৰ্ম (at
onement ritual) ভাৰতৰ দৰে বেবিলনতো আছিল, প্ৰাচীন ইৰাণতো
আছিল। ইৰাণী বেদ জৈন্দ্ৰ্বেস্তাত তাৰ বিবৰণ আছে। এই প্ৰায়শ্চিত্ত
কৰ্মতে বেবিলনত পূৰ্বোক্ত গাথাবিলাক গোৱা হৈছিল।

আৰু এবিধ পাখা আছে, তাৰো প্ৰধান লক্ষণ বিলাপেই। এনেটক প্ৰায়শ্চিত্তকৰ্মত ব্যবহৃত হোৱা নাছিল, কিন্তু এই বিলাককো ধৰ্মবিবৰক (religious, বচনা বুলি ধৰিব লাগিব। এই বিলাক বেবিলনীয় ধৰ্ম-বিশ্বাসৰ দ্বাৰাই অতুপ্ৰাণিত, বেবিলনীয় বেদৰ বহিৰ্ভূত নহয়। তলত বিবৰণ দিয়া হল।

পেৰেডাইজ্ লষ্ট্ কাৰ্যত বিল্টনে বৰ্ণাইছে—

Thammuz came next behind,
Whose annual wound in Lebanon allured
The Syrian damsels to lament his fate
In amorous ditties all a summer's day

ইত্যাদি।

ইয়াত Syrian মানে বেবিলনীয়, কোনো কোনো সময়ত চিৰিয়া বেবিলনৰে অন্তৰ্গত আছিল। তাৰ পাচত Thammuz নহয়, বেবিলনীয় ভাষাৰ পণ্ডিত জেট্ট'ৰ মতে Tammuz হে। তেজাজ্ হৰ্ষা যেন্তাৰে এটা স্বৰূপ। বেবিলনীয় হৰ্ষাদেবতাৰ নাম ছামাহ্, কিন্তু হৰ্ষাৰ শস্তোৎপাদনশীল প্ৰকৃতি উপলক্ষ্য কৰি তেজাজ্ৰ কল্পনা কৰা হৈছিল। হৰ্ষা সকলো সময়তে বিবাহমান কিন্তু বসন্ত আৰু গ্ৰীষ্ম ঋতুত হে হৰ্ষাৰ তেজ আৰু শস্ত উৎপাদন কৰা শক্তি বেচি পৰিমাণে থাকে। কাজেই তেজাজ্ এই ঋতুৰ হৰ্ষা। ইষ্টৰ বা পৃথিবীদেৱী তেজাজ্ৰ ভাৰ্যা। শস্তাদি সমৃদ্ধিৰ কাৰণে দেৱীৰ পোহৰ আৰু সাকৰা মাটি দুয়োটা লাগে, কাজেই পতিপত্নীৰূপে তেজাজ্-ইষ্টৰ শস্তোৎপত্তিৰ অধিষ্ঠাতা। মোটেতে তেজাজ্ হৰ্ষাকৰূপী প্ৰকৃতিৰ দেবতা, তেজাজ্ৰ গুণতে প্ৰকৃতি উজ্জল স্নাক শ্ৰামল। কিন্তু গ্ৰীষ্মৰ পাচত বাৰিষাৰ বৰষুণ আৰু ধুমুহাই আহি প্ৰকৃতিৰ ওপৰত আধিপত্য বিস্তাৰ কৰে। গ্ৰীষ্মৰ পাচত হৰ্ষাদেবতাৰ এই

অন্তৰ্ধান বেবিলনত মৃত্যুৰূপে পৰিগণিত হৈছিল। মৃত্যুৰ ধাৰণা হোৱা স্বাভাৱিক, কাৰণ ঐশ্বৰ উজ্জল ভেজোৱাৰী প্ৰকৃতিৰ পৰা বাৰিষাৰ জ্ঞান বিবাদময়ী প্ৰকৃতিলৈ বান্ধৱতে এটা ডাঙৰ পৰিবৰ্তন ঘটে। এনে কিৰণদাতা, উজ্জল আৰু হৃদয়ৰ সূৰ্য্যদেবতাৰ মৰণ উপলক্ষ্য কৰি মূনিহ তিবোতা মিলি শোক উৎসৱ পাতি শোক সঙ্গীত গোৱা হৈছিল। উত্তৰাৱলিৰ লগে লগে সূৰ্য্যৰ শক্তি কমি আহিবলৈ ধৰে, কাজেই এই সময়তে শোক উৎসৱ পতা হৈছিল। বেবিলনীয় উপাখ্যানত এই মৃত্যুৰ দুটা কাৰণ দি়ে—এটা হৈছে—তেমাজ আৰু ইষ্টৰৰ বিবাহ, গতিকে তেমাজৰ শোকাচ্ছন্ন মূৰ্ত্তি, বেজাৰত প্ৰণয়ীৰ মৃত্যু। আন এটা হৈছে—তেমাজে মৃগয়া কৰোঁতে এটা বনবীয়া গাহৰীৰ মুখত প্ৰাণ হেৰুৱায়। তলত তেমাজৰ মৃত্যুত বিলাপ কৰি গোৱা গাথাৰ নিদৰ্শন দিয়া হল।

* * *

হায় ! যোৰ বীৰ “নমু” ! (৩১)

হায় ! শিশু জ্ঞাৰা অধিপতি !

হায় ! “কাদি” উজ্জল নৱন !

(৩১) “নমু” শব্দ আকাৱীয়, চুমাৰীৰ ভাৱৰ “হুমুজি” শব্দৰ পৰা আহিছে অৰ্থ “বধাৰ্হ পুত্ৰ”। চুমাৰীৰ ভাৱত তেমাজক “হুমুজি-অৱহু” অৰ্থাৎ “পানীৰ বধাৰ্হ পুত্ৰ” বোলা হৈছিল। স্বৰ্গবেদত “অপাং নপাং” শব্দ আছে, ইয়াৰ অৰ্থও “পানীৰ অপত্য” (নপাং=অপাং=অপত্য, দুয়োটা পত্ৰ ধাতুৰ পৰা উৎপন্ন)। “নপ্ত” শব্দৰ অৰ্থ পৌত্ৰ, তাৰে সৈতে সমকাল লগাই সাধাৰণতঃ “নপাং” শব্দৰ অৰ্থও “পৌত্ৰ” কৰা যায়। সি যি হক, স্বৰ্গবেদত পানীৰ পৌত্ৰ “অপাং নপাং” জ্যোতিষৰ বৈদ্যুতাদি, অৰ্থাৎ অগ্নিৰ মিত্ৰমিত্ৰকপ ; বেবিলনীয় বেদত “হুমুজি-অৱহু” (পানীৰ বধাৰ্হ পুত্ৰ) জ্যোতিষৰ সূৰ্য্য। প্ৰাচীন বৈদিক গ্ৰন্থ “বৃহদেবতাৰ” মতে অগ্নি সূৰ্য্যৰে পাৰিধীৰূপ ; কাজেই অগ্নি আৰু সূৰ্য্য অভিন্ন। ইয়াৰ পৰাই “অপাং নপাং” আৰু “হুমুজি-অৱহু” কল্পনাৰ পৰস্পৰ কিমান সম্বন্ধ জাক বুজা যায়।

* * *

হায় ! যুবকাজ, জ্ঞতি অধিপতি !

হায় ! মোৰ স্বৰগৰ বিলাপকাৰী !

ক্ৰোধোন্মত্ত ধুমুহাই : তেওঁক তললৈ নমালে—তেওঁ পৃথিবীলৈ বাট
ললে ।

খাগৰিৰ দৰে তেওঁ ছিন্ন ক্ষিন্ন হল...

বীৰ তেওঁ যুদ্ধ ক্ষেত্ৰ এৰিলে ।

গৰখীয়া তেমাজ শোকত নিমগ্ন ।

তেওঁৰ মাকে বিনাইছে—তেওঁৰ কাৰণে কান্দোন জুৰিছে । বিনাই
আৰু ছয়ুনিয়াহ কাঢ়ি—তেওঁৰ কাৰণে কান্দোন জুৰিছে । (তেওঁৰ)
মাক উঠিছে—ইনাই বিনাই কান্দিছে ।

মাক বহিছে—(বেজাৰত) বুকুৰ ওপৰত হাত থৈছে ।

তেওঁ কান্দোনৰ উচ্ছ্বাস তুলিছে—কান্দোন তেওঁৰ অতি দাকণ ;

তেওঁ বিলাপৰ উচ্ছ্বাস তুলিছে—বিলাপ তেওঁৰ অতি দাকণ ।”

এনেকুৱা নানা শোক সঙ্গীত গোৱা হৈছিল ! আৰু দুশাৰী মান
উদাহৰণ দিয়া হল—

“তেওঁ গল, তেওঁ পৃথিবীৰ বুকুলৈ গল,

দেশত মৰা মানুহ অসংখ্য হল !”

তেমাজৰ তিবোভাবত/—অকৃতিৰ ম্লান ৰূপ উদ্বেগ কৰি কোৱা
হৈছে—

“কিমান পদন সেউজীয়া বৰণ নোহোৱা হৈ থাকিব ?

কিমান দিন শস্তৰ খেতি নোহোৱা কৈ থাকিব ?”

তেমাজৰ শোক-উৎসবৰ বিষয়ে কৈ থোৱা উচিত যে ই প্ৰাচীন
গ্ৰীচলৈ স্থানান্তৰিত হৈ “ডনিছৰ” শোক উৎসবত পৰিণত হৈছিল ।

‘এডনিছ’ দেবতাৰ মৃত্যু উপলক্ষ্য কবিও গ্ৰীচত ছোৱালীবিলাকে দেবতাৰ মৃত মূৰ্ত্তি লৈ কান্দি কান্দি “যাত্ৰা”, (procession) কৰিছিল ।

(৪)

তুলনামূলক যাজ্ঞিক আলোচনাৰ আভাস ।

বেবিলনীয় বেদৰ তিনটা ভাগৰ বিষয়ণ দিয়া হল । বেবিলনীয় বৈদিক সাহিত্যত আৰু এবিধ ৰচনা আছে, “যাজ্ঞিক পাঠ্যবলী” (ritual texts) বোলা যায় । আন আন ৰচনাৰ দৰে ইয়াৰো অনেক অংশৰ লোপ হৈছে । ইয়াত যজ্ঞবিষয়ক বিধি আছে । স্তুতি যি যজ্ঞত প্ৰয়োগ কৰা হয় সেই যজ্ঞৰে কাৰ্য্যপ্ৰণালীৰ আভাস ইয়াত দিয়া হৈছে, এই বিলাকক স্তুতিৰ লগতে ধৰিব পাৰি । যজ্ঞবিধিৰ নিদৰ্শন এই—

“৫৪—তলত দিয়া যজ্ঞটো কৰিব লাগে । পবিত্ৰ দেবতাৰ সন্মুখত চৰণ ৰাখাঁ । এটা সেউজীয়া গছৰ ডাল, নিৰ্মল পানী, কিছুমান শস্ত কণা আৰু খাগৰিৰ আঁটি এটা থোৱাঁ । ইয়াৰ ওপৰত ছবাব শাক-বন ৰাখাঁ ।

৫৫—এটা বগা মেৰ ছাগলিৰ পোৱালি বলি দিয়াঁ ।…………

৫৬—সুৰা উপহাৰ দিয়াঁ । ৫৭—হেলনীয়াটোক এখন ইটাৰ পীঠ ৰাখাঁ । এটা ছাগলি উপহাৰ দিয়াঁ । যজ্ঞভূমিৰ) প্ৰৱেশ হুৱাব “গক্ৰ” নামক শিলেৰে বেৰি দিয়াঁ ।

৫৭—অগ্নিশালাৰ জুই আৰু নদীদেবতাৰ পানী তুলিব লাগিব আৰু এটা পাখি লব লাগিব ।…………এই যজ্ঞটো ইচ্ছা দেবীৰ আগত আৰ্পিত কৰাঁ—তেওঁৰ (হৃদয়ে) যি কল্পনা কৰিছিল সেই সৰ্বলো-বিলাক তেওঁ সমাধা কৰিলে ।” ইত্যাদি । (খোদিত লিপ, চতুৰ্থ ভাগ, ৬০

এই বিলাক যজ্ঞবিধিৰ নিৰ্দেশন। এনেফুৰা নানাবিধিৰ পৰা যজ্ঞৰ প্ৰক্ৰিয়া অনেক পৰিমাণে জানিব পৰা যায়। ওপৰত দি অহা স্ততি সমূহ সাধাৰণতঃ এই যজ্ঞতে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। এই যজ্ঞৰ কথা নাজানিলে সেই কালৰ মানবতত্ত্ব পোৱা সম্ভৱপৰ নয়। যজ্ঞত সামাজিক আচাৰ ব্যৱহাৰ, নানা দ্ৰব্যৰ ব্যৱহাৰ, ধৰ্ম্মবিশ্বাস, নৈতিক জ্ঞান আদি মানুহৰ জীৱন-বুজী সঞ্চিত হৈ আছে। বিশেষতঃ প্ৰাচীন ধৰ্ম্মবিলাক যজ্ঞপ্ৰধান। তাৰতীৰ বৈদিক ধৰ্ম্মৰ কথা নকৰেই, বৈদিক সাহিত্যক যজ্ঞিক সাহিত্যকে বুলিব পাৰি। যজ্ঞত প্ৰয়োগ কৰিবৰ কাৰণেই ঋগ্বেদ, যজুৰ্বেদ আৰু সামবেদৰ মন্ত্ৰ সমূহ। যজ্ঞৰ বিধি লৈয়েই “ব্ৰাহ্মণ” গ্ৰন্থ সমূহ আৰু বিস্তীৰ্ণ “শ্ৰৌতসূত্ৰ” সাহিত্য। যজ্ঞৰ কোনো প্ৰক্ৰিয়া লৈ সন্দেহ হলে তাক ভঞ্জন কৰিবৰ কাৰণেই মীমাংসা দৰ্শন আৰু তাৰ বিস্তীৰ্ণ টীকাসাহিত্য (commentarial literature)। তাৰ পাচত প্ৰাচীন ইবাণৰ বৈদিক সাহিত্য আলোচনা কৰিলে দেখা যায় যে তাতো বাগ-যজ্ঞৰে প্ৰাধান্য। ইবাণীবেদ জেন্দ-অবেস্তাৰ এটা অংশৰ নাম “যজ্ঞ” আৰু যজ্ঞ। তাত অসংখ্য যজ্ঞৰ মন্ত্ৰ আছে। যজ্ঞ অংশত যজ্ঞমানে কৈছে “মই ঘোষণা কৰিছোঁ। যে মই সৃষ্টিকৰ্ত্তা অহৰ মজ্জনাৰ প্ৰতি (মোৰ যজ্ঞ) সম্পূৰ্ণ কৰিম” ইত্যাদি। ইয়াত যজ্ঞৰ উপচাৰ দেবতাৰ আগত নিবেদন কৰোঁতে পাঠ কৰা মন্ত্ৰ অনেক পোৱা যায়। দেবতাৰ আগত নিবেদন কৰা বস্তৰ স্মৃতিৰত তাৰতৰ বৈদিক সমাজৰ দৰে সোমৰসৰ প্ৰাধান্য আছিল। অবেস্তাত সোমৰ ৰূপান্তৰ “হোম” হৈছে। যেনে, অবেস্তাৰ যজ্ঞ আৰু ইৰ সপ্তম অধ্যায়ৰ একবিংশ মন্ত্ৰত আছে “আৰু-মই মূনি জ-ব-ধ্বজ-শি-এ-ব-কুবছি”ৰ (৩২) তুষ্টিৰ কাৰণে “হোম” আৰু “হোমি” বস নিবেদন কৰিছোঁ।.....ইত্যাদি”। ইয়াৰ পৰা ইবাণী সভ্যতাও যে যজ্ঞ

প্ৰধান আছিল তাৰ প্ৰাণ পোৱা গল । হিত্ৰজাতিও যজ্ঞপ্ৰধান আছিল । খৃষ্টপূৰ্ববোঁ নানা সম্প্ৰদায়ত যজ্ঞৰ বাহুলা দেখা যায়, বিশেষকৈ মধ্য যুগৰ খৃষ্টীয় আৰু “ভালয়ুদ” শাস্ত্ৰৰ অনুবৰ্তী ইহুদী সম্প্ৰদায়ৰ ভিতৰত এই যজ্ঞৰ আভিমান বাহুলা আছিল । সি বি হক, প্ৰাচীন সভ্যতাৰ প্ৰাণ এই যজ্ঞত নিহিত । নিত্য অনুষ্ঠান যজ্ঞৰ লক্ষণ, সকলো সময়তেই ইয়াৰ প্ৰক্ৰিয়া চলিছিল । এই কাৰণেই যজ্ঞ, অনুষ্ঠানকাৰী ব্যক্তি আৰু সমাজৰ দৈনন্দিন ক্ৰিয়াকলাপৰ প্ৰকৃতি আৰু গতিৰ মহানিধি । নিত্য বুলিয়েই মানব প্ৰকৃতিৰ ক্ৰমবিকাশৰ ইতিহাসৰ কাৰণে যজ্ঞৰ প্ৰকৃত মূল্য । খৃষ্টপূৰ্ব প্ৰায় তিনি হেজাৰ বছৰৰ পৰা অবস্তু কৰি এই দীঘলীয়া যুগৰ ইতিহাস যজ্ঞৰ কথাৰে অনেক পৰিমাণে পূৰ্ণ হ'ব, অৱশ্যে কোনো দেশত যজ্ঞ আগুৱাই বন্ধ হৈছে, কোনো দেশত আকৌ পাচত । বিশেষকৈ প্ৰাচীন-তম যুগৰ মানবত্বৰ বুজোঁতেহে এই যজ্ঞই বেচি পৰিমাণে সহায় কৰিব । ডক্টৰ জেভনচে লিখিছে—

“In the history of religion the most important rite is that of sacrifice. As a matter of history it has been universal.....”—“Comparative Religion”—২১ পৃ ।

ভাৰত, ইৰাণ, এচিৰিয়া-বেবিলন, হিত্ৰজাতি—এই বিলাকৰ সভ্যতাৰ নানা সাদৃশ্য আছে । যজ্ঞৰ অনুসন্ধান কৰি এই বিলাক সভ্যতাৰ অন্তঃ-প্ৰকৃতি জানিব পৰা যায়, তাৰ পাচত তুলনামূলক প্ৰণালীৰে এই বিস্তীৰ্ণ ভূখণ্ডৰ মানবত্বৰ পোৱা যাব পাৰে । Comparative Semitic and Indo-Iranian Anthropology অৰ্থাৎ তুলনামূলক চেমীয় আৰু ইৰাণ-ভাৰতীয় মানবত্ব একেটা ভেটিৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত । সেই ভেটি হৈছে যজ্ঞ । যজ্ঞত প্ৰাচীন যুগৰ মানসিক ধাৰা, সামাজিক গতি, আচাৰ, বিশ্বাস, নীতি, ধৰ্ম—মোটতে প্ৰাচীন সভ্যযুগৰ মানবত্বৰ অঙ্গাঙ্গী

সঁজুলি সঞ্চিত হৈ আছে। অৱশ্যে মানবতত্ত্ববিজ্ঞাই সেইবিজ্ঞানো আলোচনা কৰে, কিন্তু ওপৰত কোৱা বিষয়বিলাক আলোচনা কৰাও যে তাৰ প্ৰধান কৰ্ম তাত সন্দেহ নাই। বেবিলনীয় যজ্ঞবিধিসমূহ এই বিষয়ত বিশেষ কামত আহিব। জগতৰ পণ্ডিত সমাজত পূৰ্বোক্ত ভূভাগৰ তুলনামূলক মানবতত্ত্বৰ আলোচনা এতিয়ালৈকে হোৱা নাই, বিশেষকৈ ইয়াৰ পাতনিস্বৰূপে বৈদিক যজ্ঞৰ যথাযোগ্য আলোচনা হোৱা নাই। কিন্তু এই বিৰাট বিষয়ৰ অহুসন্ধান আৱশ্যক। এই অহুসন্ধান-কৰ্মত বেবিলনীয় ধৰ্ম, বেবিলনীয় বেদ, বেবিলনীয় ইতিহাসৰ মূল্য সদায় অঁটুট হৈ থাকিব। বেবিলনীয় ধৰ্মই নানা সঁজুলিৰে সহায় কৰিব পাৰিব, কাৰণ এই ধৰ্ম অতিশয় যজ্ঞপ্ৰধান, ইয়াত যজ্ঞৰ অপৰিণীম বাহুল্য আছিল। বেবিলনীয় তত্ত্ববিৎ ডক্টৰ জিমাৰ্ণে লিখিছে—

“At all periods of the Assyro-Babylonian religion the sacrificial system was extensive and multifarious.”

(Encyclopedia of Religion and Ethics—২য় খণ্ড-৩১৮ পৃ)

গ্ৰীচ, চীন, মিছৰ আদি দেশতো নানা প্ৰকাৰৰ যজ্ঞ কম বেচি পৰিমাণে প্ৰচলিত আছিল। সাক্ষাৎভাৱে সেইবিলাকৰ চেমীয়া আৰু ইৰাণ-ভাৰতীয় মানবতত্ত্বৰ লগত সমন্ধ আধাৰিত পাব, কিন্তু পৰোক্ষভাৱে সেই বিলাকৰ আলোচনাৰ পৰা স্পষ্ট সাহায্য পোৱা যাব। বিশেষকৈ মিছৰীয় যজ্ঞ পৰিমাণত কম হলেও কামত আহিব, কাৰণ বেবিলন আৰু মিছৰ নানা সমন্ধত আবদ্ধ। সি যি হক, পূৰ্বোক্ত নিয়মেৰে প্ৰাচীন সভ্যতাৰ প্ৰকৃতি আবিষ্কাৰ কৰিব নোৱাৰিলে সভ্যতাৰ দীঘলীয়া ইতিহাস চিৰকাল অসম্পূৰ্ণ হৈ থাকিব।

নকলেও হব যে এই বিলাক কিছু পৰিমাণে অবাস্তৱ কথা হলেও তাৰ বৰ্তমান বিষয় লগত যথেষ্ট সমন্ধ আছে। (১) বেবিলনীয় বেদ

বেবিলনীয় যজ্ঞৰ লগত সংশ্লিষ্ট, যজ্ঞ মুবুজিলে বেদৰ প্ৰয়োগ বুজিব নোৱাৰি, (২) বিশেষকৈ এই যজ্ঞৰ লগত ভাৰতীয়, ইৰাণীয় আৰু হিব্ৰু যজ্ঞৰ বনিষ্ঠ সম্বন্ধ । ইয়াত তাৰ উল্লেখ মাথোন কৰা হ'ল ।

ঙ)

বেবিলনীয় সাহিত্যৰ বিস্তৃতি ।

বেবিলনীয় বেদৰ ভাগবিলাকৰ নিদৰ্শন দিয়া হ'ল । বেবিলনীয় সাহিত্য ইয়াতে অন্ত নহয় । এই সাহিত্য ব্যাকৰণ, অভিধান, কাব্য, আইন, নীতিতথ্য, চিকিৎসা গ্ৰন্থ, নানা চিঠিপত্ৰ, ভবিষ্যদ্বাণীবিষয়ক ৰচনা, জ্যোতিষ আদিৰে পৰিপূৰ্ণ । এইবিলাকৰ বাহিৰেও বেবিলনীয় বেদৰ লগৰ “হাত তোলা প্ৰাৰ্থনা” আদি স্তোত্ৰ আৰু যজ্ঞৰ নানা সংগ্ৰহ আছে ।

ইয়াৰ বাহিৰেও বেবিলনৰ বাহিৰতো বেবিলনীয় সাহিত্যৰ নিদৰ্শন পোৱা গৈছে । মিছৰ, ইলাম আৰু প্ৰাচীন এচিয়ামাইনৰৰ কেপাদকিয়া প্ৰদেশত বেবিলনীয় ভাষাত লিখা নানা ৰচনা পোৱা গৈছে । বেবিলনীয় সাহিত্যৰ শ্ৰেষ্ঠ অঙ্গ সম্ৰাট্ হামুৰাপিৰ আইন ১৯০১ চনত পাৰছ্যাৰ ইলাম প্ৰদেশত হে পোৱা গৈছিল । মোটতে এচিৰীয় বেবিলনীয় সাহিত্য অতি বিস্তীৰ্ণ, এই ভাষাৰ অসংখ্য গ্ৰন্থ প্ৰতিয়াও বিদ্যমান । (এই বিষয়ে পাচত কোৱা হৈছে) ।

৬

বেবিলনীয় বেদৰ দেবতায়ুগলী ।

দেবতা লৈয়েই বেদ । বেবিলনীয় বেদত স্তুতি বঁহা কোনো কোনো দেবতাৰ উল্লেখ ওপৰত নিদৰ্শন দিওঁতে ক'ব হৈছে । ইয়াত প্ৰধান প্ৰধান দেবতাসকলৰ কিছুমান ঘাই লক্ষণৰ আভাস দিম । দেবতাৰ বিভাগ সম্পৰ্কে জাৰ্মান পণ্ডিত ডক্টৰ জিমাৰ্ণৰ প্ৰবন্ধৰ সহায় লোৱা হৈছে ।

(Encyclopedia of Religion and Ethics—২য় খণ্ড—পৃ ৩১০—১৩)। ইয়াত দেৱতাৰ প্ৰকৃত স্বৰূপ কি, দেৱতাৰ কল্পনাত সেই জাতিৰ মানসিক বিকাশৰ (Psychological development) কি আভাস পোৱা যায়—এনে বিষয় আলোচনা কৰা নাই। বৰ্ত্তমান অৱস্থাত সমস্যা আৰু ঠাইৰ অভাৱ।

(ক) অহু, এন্লিল আৰু ইয়া—এই কতিয়ো জন দেৱতা যিহি এটা ত্ৰিমূৰ্ত্তি। ইয়াৰ ভিতৰত অহু প্ৰধান। অহু স্বৰ্গৰ দেৱতা, এন্লিল পৃথিৱীৰ দেৱতা আৰু ইয়া পানীৰ দেৱতা, অসমীয়া সাধুকথাৰ জল কোঁৱৰ। এই প্ৰস্তুত ঋগ্বেদত ত্ৰিমূৰ্ত্তিৰ ঠাইত দ্বিমূৰ্ত্তি দেখা যায়। তাত আৰা-পৃথিৱী (স্বৰ্গ আৰু পৃথিৱী) নিত্যসম্বন্ধ। ঋগ্বেদত বৰণ হাইটক চিৰন্তন নীতি (eternal law) যাক বেদত ‘ঋত’ বোলা হৈছে তাৰ হে দেৱতা। পাচত হে বৰণ পুৰাণাদিত কেবল জলদেৱতাৰূপে পৰিণত হৈছে, ঋগ্বেদত পৰোক্ষভাৱে মাথোন বৰণৰ পানীৰ লগত সম্বন্ধ। ঋগ্বেদত জলসমূহেই জলদেৱতা; জলসমূহকে দেৱতা বুলি কল্পনা কৰা হৈছে—

“আপো হিষ্টা ময়োভুবন্তান উৰ্জ্জৈ ন্যাতন” (ঋগ্বেদ, ১০।১১১ “হে পানীসমূহ! তোমালোক স্তম্ভকৰ হোৱাঁ, আমাৰ অন্তৰ্জালাভৰ (অথবা বললাভৰ) কাৰণে আমাক ধাৰণ কৰাঁ।”

তাৰ পাচত, ঋগ্বেদত দেৱ অথাৎ জলপ্ৰবাহৰ স্তুতি আছে। বেবিলনীয় বেদতো পানীৰ স্তুতি পবিত্ৰ জ্ঞান কৰা হৈছিল। ওপৰত দিয়া নিদৰ্শন এটাতে পবিত্ৰ জল বাশি, ইউফ্ৰেটিচ নৈৰ জলবাশি “ইত্যাদি উল্লেখ আছে। তদুপৰি বেবিলনত অনিষ্টকৰ খাছৰ হাত সাৰিবলৈকো পানীয়েই পানী প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। (৩৩)

বেবিলনীয় জিমূৰ্ত্তি আৰু ঋগ্বেদৰ জিমূৰ্ত্তি ভাবা—পৃথিবীৰ কথা কোৱা হৈছে, কিন্তু ঋগ্বেদত যে জিমূৰ্ত্তি নাই এনে নহয়। পুৰাকালত বেবিলনীয় ধৰ্ম্মৰ দৰে ঋগ্বেদৰ দেবতা লৈও জিমূৰ্ত্তি কল্পনা কৰা হৈছিল। নিকক্ক নামক বেদাঙ্গৰ আচাৰ্য্য সকলে যি জিমূৰ্ত্তি গঠন কৰিছিল তাত স্বৰ্গৰ দেবতা সূৰ্য্য, পৃথিবীৰ দেৱতা অগ্নি আৰু অন্তৰিক্ষৰ দেৱতা বায়ু বা ইন্দ্ৰ (নিকক্ক, দেৱত কাণ্ড ১৭।৫।১-২)। বেবিলনীয় জিমূৰ্ত্তিৰ দৰে এই জিমূৰ্ত্তিত জল-দেবতা নাই।

আগেয়ে কৈ অহা হৈছে, বেবিলনীয় দেৱতাৰ এটা প্ৰধান লক্ষণ এই যে প্ৰত্যেক দেৱতা কোনো এখন নগৰৰ লগত সংশ্লিষ্ট। বেবিলনত ধৰ্ম্ম আৰু ৰাষ্ট্ৰ সমানে মূল্যবান আছিল। এই কাৰণেই ধৰ্ম্মভাবৰ বাহু ল্যৰ লগে লগে সেই প্ৰাচীন যুগত বেবিলনৰ বৈষয়িক উন্নতিৰ (Material Progress) চৰম উৎকৰ্ষই নানা সুন্দৰ, গৰিমা মণ্ডিত নগৰ, মন্দিৰ আদিত দেখা দিছিল। এই বিষয়ত বেবিলন বৈদিক ভাৰততকৈ অনেক গুণে বেচি উন্নত। নগৰ দেৱতাৰ, দেৱতা নগৰৰ এই স্থায় অস্থায়ি অস্থায়ি উকক নগৰৰ, এন্লিল্ নিপুৰ নগৰৰ আৰু ইয়া এৰিছ নগৰৰ দেৱতা। পৃথিবীৰ দেৱতা এন্লিলক “মহান্ পৰ্ব্বতো” বোলা হৈছিল। অনিষ্টকৰ বাহুৰ প্ৰতিকাৰ কাৰ্য্যত পানীৰ ৰজা ইয়াদেৱতাৰ প্ৰাধান্য আছিল, কিয়নো এই কাৰ্য্যত শাস্তিৱশী পানী নহলে নহয়। ইয়া জ্ঞানৰো অধিপতি, মানুহৰ পৰম হিতকাৰী।

(খ) চিন্, ছামাছ আৰু ইষ্টৰ—বেবিলনীয় বেদৰ দ্বিতীয় জিমূৰ্ত্তি। এই জিমূৰ্ত্তি এনেকৈও হয়—চিন্, ছামাছ আৰু আদাদ (৩৫)। (পূৰ্বোক্ত বৈদিক জিমূৰ্ত্তিৰ দৰে—অগ্নি, সূৰ্য্য, ইন্দ্ৰ অথবা অগ্নি, সূৰ্য্য, বায়ু)।

চিন্ চন্দ্ৰদেৱতা, ছামাছ সূৰ্য্যদেৱতা আৰু ইষ্টৰ পৃথিবী দেৱী।

চিন্ উক নগবৰ দেবতা, ছায়াছ এই চিনৰে পুত্ৰ, নিঙ্গল পত্নী।
কোনো কোনো আখ্যানৰ মতে ইষ্টৰ দেবী চিনৰ জীয়েক।

বেবিলনীয় বেদত চন্দ্ৰ দেবতাৰ প্ৰাধাত্ত আৰু ভাৰতীয় ঋগ্বেদত সেই অল্পক্ৰমে চন্দ্ৰৰ অপ্ৰাধাত্ত দেখা যায়। বেবিলনীয় বেদত চন্দ্ৰ আন কি সূৰ্য্য দেবতাবোৰ পিতা, ভাৰতীয় ঋগ্বেদত চন্দ্ৰক স্বতন্ত্ৰ ভাবে স্তুতি কৰা স্কৃত্যই নাই। “হাত তোলা প্ৰাৰ্থনা” (“prayers of the lifting up of the hand”) নামক কিছুমান স্তুতি বেবিলনীয় বেদৰ লগৰ বুলি কৈ অহা হৈছে। ইয়াত থকা চন্দ্ৰদেবতাৰ স্তুতিৰ এটা নিদৰ্শন দিওঁ।

১—“হে চিন্! হে নান্নাৰ (৩৫)! শক্তিমান.....

২—হে চিন্! তুমি অধ্বিতীয়, তুমি উজ্জ্বল কৰাঁ...

৩—তুমি জাতিসমূহক পোহৰ দিছা.....

৫—স্বৰ্গত তোমাৰ উজ্জ্বল পোহৰ.....

৬—অগ্নি দেবতাৰ দৰে তোমাৰ উজ্জ্বল প্ৰদীপ...

৭—তোমাৰ জ্যোতিয়ে বিশাল ধবলী ওপচায়...

১২—অমুক মাহৰ অমুক দিনা লগা চন্দ্ৰ গ্ৰহণৰ অমঙ্গলত,

১৩—মোৰ ৰাজপ্ৰাসাদ আৰু মোৰ দেশত হোৱা অগ্নিত আৰু অসং
দুৰ্ঘটনা-সূচনাৰ আৰু শক্তিসমূহৰ অমঙ্গলত,

১৪—মহান দেবতা বৃন্দে তোমাক প্ৰাৰ্থনা কৰে, তুমি পৰামৰ্শ দিয়াঁ।

১৯—হে নতুন জ্ঞানৰ দেবতা! শক্তিত অতুলনীয়, যাৰ উদ্দেশ্য
কোনো মানুহে নাজানে,

২০—তোমাৰ কাৰণে মই বিলাপধ্বনিৰে নৈশ তৰ্পন জল বান্ধিছোঁ,
তোমাৰ প্ৰতি মই পবিত্ৰ পানীৰ নিবেদন কৰিছোঁ।

১১—মই অবনত হৈ পৰিছোঁ! মই ধ্বংস হৈছোঁ! মই ভোমাক বিচাৰিছোঁ!

২২—মোৰ ওপৰত তুমি অমৃতগ্ৰহ আৰু সাধুতা বাৰ্থা!” (ডক্টৰ কিঙৰ Babylonian Magic and sorcery—৫ পৃ)।

এই স্তুতিত চন্দ্ৰৰ প্ৰতি অগাধ ভক্তিৰ পৰিচয় পোৱা যায়। ডক্টৰ কিঙৰ মতে চন্দ্ৰগ্ৰহণৰ সময়ত এচিৰিয়াৰ ৰজাই অমঙ্গল নিবাৰণ কৰিবৰ অৰ্থে চন্দ্ৰ দেবতাৰ স্তুতি কৰিছে। ডক্টৰ জেট্ট'ৰ মত অলপ ভিন্ন। মাহৰ শেষত জোন নেদেখা হলে ৰজাই নিজে মন্দিৰলৈ গৈ চন্দ্ৰৰ স্তুতি কৰিছিল। জোনৰ অস্থান আৰু গ্ৰহণ—এই দুটা যুটীয়া ধাৰণা, কাজেই স্তুতিত চন্দ্ৰ-গ্ৰহণৰ কথাও যোগ দিয়া হৈছিল। ইয়াৰ পৰা বুজা যায়—স্তুতি নকৰিলে চন্দ্ৰ-গ্ৰহণৰূপ অমঙ্গলৰ আশঙ্কা থাকে—এই বিশ্বাস বেবিলনত আছিল। চন্দ্ৰগ্ৰহণনিবাৰণৰ অৰ্থে ‘হে চিন্! হে নান্নাৰ, শক্তিমান্’ আদি স্তুতি কৰা হৈছিল। তেতিয়া ওপৰত দিয়া নিদৰ্শনটোৰ ১৯ শাৰীৰ পৰা আৰম্ভ কৰি “হে নতুন জোনৰ দেবতা” ইত্যাদি বাক্যেৰে স্তুতি কৰা হৈছিল। আৰববাসী সকলে আজিও নতুন জোন ওলালে আনন্দৰ ধ্বনি তুলি আদৰ্শৰ স্তুতি কৰে। ইহুদী ধৰ্ম্মতো নতুন জোন ওলালে বিশেষ প্ৰাৰ্থনাৰ ব্যৱস্থা আছে; ইয়াতো আনন্দগাথা গোৱা হয়। হিন্দু ধৰ্ম্মতো “নিকলক কলাধাৰ” ইত্যাদি বাক্যেৰে নতুন জোনক অভাৰ্গনা কৰা হয়, কিন্তু আদিতে বেবিলনীয় বেদৰ দৰে ঋগ্বেদত চন্দ্ৰৰ কাৰণে স্বতন্ত্ৰ স্তব্ধ (hymn) নাই। অৱশ্যে আন দেবতাৰ স্তুতিৰ প্ৰসঙ্গত ঠায়ে ঠায়ে এটা দুটা বাক্যেৰে চন্দ্ৰৰ স্তুতি কৰা হৈছে। যেনে—বৰ্ণনৰ স্তুতিৰ প্ৰসঙ্গত কোৱা হৈছে—

“* * * * বিচাকশচন্দ্ৰমা নস্তমেষতি” (ঋগ্বেদ, ১২৪।১০) “..... উজ্জল হৈ ৰাতি চন্দ্ৰই বিচৰণ কৰিছে।”

ঠায়ে ঠায়ে হৃদ্যৰ লগত চক্ৰৰ উল্লেখ কৰা হৈছে। ঋগ্বেদত চক্ৰৰ স্তুতি সোমবসৰ দেবতা সোমৰ লগত সংশ্লিষ্ট। “সোম” শব্দ ঠায়ে ঠায়ে ঠায়ে সোমৰ স্তুতিসমৃদ্ধ চক্ৰ-অৰ্থত ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে। অৱশ্যে লৌকিক সংস্কৃতত সোম শব্দৰ অৰ্থ চক্ৰই। ঋগ্বেদত চক্ৰ সোমবসৰ দেবতা, সোমৰ লগত সংশ্লিষ্ট হোৱা বাবে চক্ৰৰ স্বতন্ত্ৰ সূক্ত নাই, কিন্তু অথৰ্ববেদত আছে। বেবিলনীয়-বেদত গোৱা নতুন জোনৰ অভ্যর্থনা স্তুতিৰ দৰে অথৰ্ববেদতো উচ্ছাসপূৰ্ণ নতুন জোনৰ আদৰ্শিত্ব আছে। ছটা মন্ত্ৰ ইয়াত তুলি দিলে।—

“নবো নবো ভবসি জায়মানোহাং কেতুকবসামেঘ্যগ্ৰম্।

ভাগং দেবেভ্যো বি দধাতায়ন্ প্র চক্ৰমস্তিৰসে দীৰ্ঘমায়ুঃ ॥”

“তুমি নতুন নতুন হৈ জন্ম পাই দিনৰ লক্ষণ হৈ উষাৰ আগে আগে ফুৰাঁ। দেবতা সকলক আহি নিজ নিজ) প্রাপ্য ভাগ দিয়াঁ। হে চক্ৰ দেবতা! তুমি মায়ুহৰ মায়ুৰ দীঘলোৱাঁ।”

দর্শোহসি দর্শতোহসি সমগ্রোহসি সমস্তঃ

সমগ্রঃ সমস্তো ভূমাসং গোভিবনৈঃ প্রজয়া পশুভিগৃহৈর্ধনেন ॥’

(অথৰ্ববেদ, ৭।৮।১২, ৪)

“তুমি নতুন জোন, স্তম্ভৰ লাহে লাহে) সৰ্ব্বাঙ্গ সম্পূৰ্ণ হোৱাঁ। ময়ো যেন গো, অশ্ব, অগভা, পশু, ঘৰবাবী আৰু ধনেৰে সকলো কালে পৰিপূৰ্ণ হওঁ।”

ওপৰত দিয়া নতুন জোনৰ বেবিলনীয় স্তুতিৰ ভাষাৰ পাৰ্থক্য এৰি দিলে বচনাভঙ্গী আৰু ভাবৰ ফালৰ পৰা চালে কোনটো বেবিলনীয়, কোনটো ভাৰতীয়, স্তুতি তত ধৰিব নোৱাৰি, ভাৰতীয় আৰু বেবিলনীয় বেদৰ সাদৃশ্য ইমান বেচি।

চক্ৰৰ বিবৰণ দিয়া হল, এতিয়া ছামাহ বা হৃদ্যদেবতাৰ আলোচনা.

কৰিম। ছামাছ ঘাইকৈ বেবিলনীয় ৰাজ্যৰ দক্ষিণ ভাগত থকা লাহী নগৰ আৰু উত্তৰ ভাগত থকা ছিপাৰ নগৰৰ দেবতা। আমাৰ সূৰ্য্যৰ অৰূপ সাৰথি (৩৬), বেবিলনীয় সূৰ্য্যদেবতা ছামাছৰ “বুলি” সাৰথি। ছামাছৰ সৰ্বপ্ৰধান লক্ষণ এই যে ছামাছ স্নানবিচাৰৰ দেবতা, সৰ্বপ্ৰধান স্নানীয় বিচাৰপতি। কাজেই বিচাৰপতি ছামাছৰ দুই পুত্ৰও স্নানপৰামৰ্শদাতা আৰু সাধুতাৰ অবতাব—“কৈতু” আৰু “মেছ’ণ”। ঋগবেদতো সূৰ্য্যদেবতাৰ স্নানবিচাৰক ভাবটো ফুটি উঠিছে। যেনে,

“দেবো নো অত্ৰ সবিতা দমূনা অনাগসো বোচতি সূৰ্য্যায়”

(ঋগ্বেদ, ৩।১২৩।)

“দমনলীল সবিতাদেবে যেন আজি আমাক সূৰ্য্যৰ আগত নিবপৰাধ বুলি কয়।”

ইয়াত সবিতা মানেও সূৰ্য্যই, সূৰ্য্যৰে প্ৰেৰণা গুণটো উপলব্ধ কৰি সবিতা দেৱৰ কল্পনা কৰা হৈছিল। এই সবিতাদেৱকে দোষী নিৰ্দোষী বিচাৰ কৰিবলৈ প্ৰাৰ্থনা কৰা হৈছে।

:বেবিলনত সূৰ্য্যদেবতাৰ স্নানবিচাৰক ভাবটো অত্যধিক পৰিমাণে পৰিৱৰ্ত্তিত হৈছিল। তাৰ এটা বিশেষ নিদৰ্শন আছে। জগতৰ সৰ্ব-প্ৰথম আইন হৈছে বেবিলনীয় সম্ৰাট হামুৰাণিৰ আইন। হামুৰাণিৰ সময় পণ্ডিত জেট্ট’ৰ মতে খৃ-পূ প্ৰায় ২১২৩—২০৮১। ইয়াত ২৮২টা আইন শৃংখলাবদ্ধভাবে দিয়া হৈছে। হামুৰাণিৰ আইন যিটো শিলা স্তম্ভত খোদিত অৱস্থাত পোৱা গৈছে তাৰ ওপৰ ভাগত এটা খোদিত ছবি আছে—হামুৰাণি ছামাছদেবতাৰ আগত ভক্তিভাবত পূজা কৰাৰ

(৩৬) অৱশ্যে ঋগ্বেদত “অৰূপ” সাৰথি নহয়, সাৰথি হৈছে “পুৰা।” পুৰা সূৰ্য্যৰ এটা অৱৰূপ। পৰ্যবৰ্ত্তী সংস্কৃতত “পুৰা”ৰ অৰ্থ সূৰ্য্য হৈ গৈছে। এই পুৰাই ঋগ্বেদত সাৰথি হৈ সূৰ্য্যৰ ৰথ চলায় বুলি বৰ্ণোৱা হৈছে (৩।৫৩।৩)। পুৰাৰ বস্ত্ৰ বৰষ বৰ্ণনাও আছে (৩।৫৫।৬)

ধৰণেৰে আছে। ইয়াৰ অৰ্থ এই যে বজা হামুৰাপি আইনৰ বিধাতা ; কাজেই সকলো আইনৰ সাৰভূত ভাৱ বিচাৰৰ দেবতা ছামাছক অৰ্চনা কৰাটো সম্পূৰ্ণ স্বাভাৱিক। হামুৰাপিৰ আইনৰ আৰম্ভণত ছামাছ দেবতাৰ স্তুতিও আছে।

বেবিলনীৰ ধৰ্ম্মত সূৰ্য্যৰ লগত আইনৰ যি সম্পৰ্ক কল্পনা কৰা হৈছে তা ক জাপানী বৌদ্ধ ধৰ্ম্মতো দেখা যায়। জাপানী বৌদ্ধ সম্প্ৰদায়সমূহৰ ক্ষত্ৰতম “দাইনিচি” বৌদ্ধসম্প্ৰদায়ৰ ধৰ্ম্মত বুদ্ধদেৱক “দাইনিচি” অৰ্থাৎ মহান সূৰ্য্যৰূপে কল্পনা কৰি সূৰ্য্যৰূপী বুদ্ধদেৱৰ দুটা স্বৰূপ উদ্ভাবন কৰা হৈছে। তাৰে এটা হৈছে “তাইজো-কাই”—জগতৰ সনাতন আইনৰ (Eternal law) অধিষ্ঠাতা। ইয়াতো সৰ্ব্বদৰ্শী, সকলোকে নিৰপেক্ষ ভাবে কিৰণ দিওঁতা সূৰ্য্যৰ লগত আইনৰ সমন্বয় কল্পনা কৰা হৈছে।

ছামাছৰ আৰু এটা প্ৰধান লক্ষণ এই যে ছামাছ ভবিষ্যদ্বাণীৰো দেবতা। চন্দ্ৰদেবতা চিনৰো এই লক্ষণ আছে, কিন্তু ছামাছৰ সমান নহয়। ভবিষ্যৎ জানিবৰ কাৰণে নানা প্ৰথা বেবিলনত আছিল, এই বিষয়ে বেবিলনীৰ ভাষাত লিখা নানা ৰচনা আৱিষ্কৃত হৈছে। বেবিলনত ভবিষ্যৎ আলোচনা কৰা এক ভ্ৰেণীৰ পুৰোহিতেই আছিল। পুৰোহিত সকলে ছামাছৰ নামত ভবিষ্যৎ আলোচনা কৰিছিল, ছামাছ ভবিষ্যদ্বাণীৰ দেবতা।

ইষ্টৰদেৱীৰ কথা তেমাজৰ প্ৰসঙ্গত অলপ কোৱা হৈছে। ইষ্টৰ উৰুক, নিনেভ আৰু আৰবেলা নগৰৰ দেবতা। পূৰ্বোক্ত আকাদত ইষ্টৰ দেৱীক অম্মুনীতু নাম দি পূজা কৰা হৈছিল। ইষ্টৰ দেৱীক কেতিয়াবা চন্দ্ৰদেৱতাৰ, কেতিয়াবা আকো অম্মদেৱতাৰ জীয়েক বোলা হৈছে।

ইষ্টৰ প্ৰেমৰ দেৱতা। বিশেষকৈ, প্ৰকৃতিৰ দেৱতা। শন্তোৎপাদক ৰূপে প্ৰকৃতিৰ জীৱনদাতাকৈ তেমাজ ইষ্টৰদেৱীৰ স্বামী। ইষ্টৰদেৱীৰ মন্দিৰত—বিশেষকৈ উৰুক নগৰত দেৱদাসীৰ প্ৰথা প্ৰচলিত আছিল।

দেবদাসীৰ প্ৰথাৰ পৰা বেষ্ঠাবৃত্তি পৃথক্ কৰিব নোৱাৰি। বেবিলনক মিলিটা নামক আৰু এজনী দেবীৰ মন্দিৰত এনে বিধৰ আন এটা অগ্নীল প্ৰথাৰ প্ৰচলন আছিল (৩৭)। দেবদাসীৰ প্ৰথা ভাৰততো বিৰল নহয়। কালিদাসৰ মেঘদূত কাব্যতো ইয়াৰ সঙ্কেত পোৱা যায়।

সি যি হক ইষ্টৰ যুদ্ধ আৰু মৃগয়াৰো দেৱতা আছিল। এচিৰিয়া-বেবিলনৰ ঐক্য সাধনৰ পাচত যুদ্ধপ্ৰিয় আৰু মৃগয়াপ্ৰিয় এচিৰীয় সকলৰ মাজত ইষ্টৰ দেবীৰ প্ৰভুত আদৰ হৈছিল।

ইষ্টৰ দেবীক মাতৃৰূপে পূজা কৰা হৈছিল। ওপৰত দিয়া মন্ত্ৰক নিদৰ্শন এটাত “আই মাতৃ ইষ্টৰ যাৰ আশ্ৰয় নাই” এনে প্ৰয়োগ আছে। ইষ্টৰ দেবীৰ সকলোবিলাক স্তুতিতে প্ৰগাঢ় ভক্তি আৰু উচ্চনীতিৰ ভাব দেখা যায়। ইষ্টৰদেবীয়ে শাপমোচন কৰে, ব্যাধি দূৰ কৰে, পাপ আৰু অপৰাধ মাৰ্জ্জনা কৰে। সিংহ ইষ্টৰ দেবীৰ বাহন, আমাৰ জগদ্ধাত্ৰী দেবীৰ নিচনা।

(গ) মাৰ্‌ছুক্—মাৰ্‌ছুকৰ কথা আগেয়ে অনেক কৈ অহা হৈছে। দেৱতামণ্ডলাৰ ভিতৰত মাৰ্‌ছুকক সৰ্বপ্ৰধান বুলিব পাৰি। প্ৰবল পৰাক্ৰম, দয়াদাক্ষিণ্য, ভাগ্যবিধান আদি অনেক গুণ মাৰ্‌ছুকৰ ওপৰত আৰোপ কৰা হৈছিল। মাৰ্‌ছুক্ বেবিলনীয় ধৰ্মবিশ্বাসৰ কেন্দ্ৰস্বৰূপ। মাৰ্‌ছুক্ বেবিলনীয় সাম্ৰাজ্যৰ ৰাজধানী বেবিলন নগৰৰ দেৱতা। পূৰ্বোক্ত ইয়া মাৰ্‌ছুকৰ পিতা, নবু পুত্ৰ। পৰবৰ্ত্তী যুগত মাৰ্‌ছুকৰ নামৰ সালসলনি ঘটে; “মাৰ্‌ছুক্” শুচি “বেল্” হয়, সেই অহুসৰি ভাৰ্য্যাৰ নাম “বেলিট” হয়।

•ব্যাধি দূৰ কৰিবৰ অৰ্থে প্ৰয়োগ কৰা মন্ত্ৰবিলাকত, মাৰ্‌ছুকক আৰো-

(৩৭) বিশেষ জানিব খুজিলে হাৰ্টলেণ্ডৰ “Ritual and Belief” গ্ৰন্থ চাওক।

গাৰ দেবতা, ব্যাধি আৰু অভাবৰ সমন্বিত সহায়কবোঁতা বুলি বৰ্ণোৱা হৈছে। ভক্তগৰি মাৰ্ছক্ বেবিলনীয় পুৰাণৰ সৃষ্টিকৰ্ত্তা। এই থিমিডে মাৰ্ছক্ দেবতাৰ স্তুতিৰ আৰু এটা নিদৰ্শন দিওঁ। ইয়াৰ পৰা মাৰ্ছক্ দেবতাৰ কল্পনা কিমান উদাৰ, গৰীয়ান আৰু পবিত্ৰ ভাবেৰে অনুপ্ৰাণিত আঁক বুজা যায়—

“এটা অমঙ্গলীয়া অভিশাপে দানবৰ দৰে এই মানুহটোক অধিকাৰ কৰিছে, শোক আৰু দুখ তেওঁৰ ওপৰত পৰিছে, অমঙ্গলীয়া শোক তেওঁৰ ওপৰত পৰিছে, এটা অমঙ্গলীয়া অভিশাপ, এটা বাহুমন্ত্ৰ, এটা ব্যাধি। অমঙ্গলীয়া, অভিশাপটোৱে সেই মানুহটোক মেৰুচাগলি এটাৰ দৰে মাৰিছে। তেওঁৰ দেবতা তেওঁৰ দেহ এৰি গল। তেওঁৰ অধিষ্ঠাত্ৰী দেৱীয়ে তেওঁৰ কাষ এৰিলে। শোক আৰু দুখে তেওঁক কাপোৰে আবৰাৰ দৰে আবৰিছে, তেওঁ ব্যাকুল হৈছে; এনে অৱস্থাত মাৰ্ছক্ দেবতাই তেওঁক দেখা পালে, মাৰ্ছক্ পিতাক “ইয়া”দেবৰ ঘৰত সোমাল আৰু পিতাকক কলে, ‘পিভূদেৱ, এটা অমঙ্গলীয়া অভিশাপে এই মানুহটোক দানবৰ দৰে অধিকাৰ কৰিছে’।

দুবাৰ তেওঁ (এই দৰে) পিতাকক কলে, (তাৰ পাচত আকৌ কলে)—‘মই নাজানো এই মানুহটোৱে কি কৰিছিল, (মই নাজানো) কি উপায়েৰে মানুহটিৰ আৰোগ্য হব পাৰে।’

“ইয়া”দেৱে পুতেক মাৰ্ছক্ৰক উদ্ভৱ দিলে “বোপাই, তুমি নজনা কথা কি আছে? মই তোমাক অধিক কি কব পাৰোঁ? মাৰ্ছক্, তুমি নজনা কথা কি আছে? মই তোমাক অধিক কি কব পাৰোঁ? মই যি জানো, ভুলিও জানা।

যোৱাঁ, মাৰ্ছক্,

মানুহটোক প্ৰায়শ্চিত্তভৱনলৈ লৈ যোৱাঁ,

ডেউৰ গাৰ পৰা বাহুৰুৱাটো ছিন্নভিন্ন কৰি পেলোৱা,

ডেউৰ গাৰ পৰা বাহুৰুৱাটো আঁতৰাই নিৱা' ।”

(Babylonian Religion and Mythology—২০৭ পৃ)

এই নিদৰ্শনটো আন আন স্তবৰ দৰে নহয়। ইয়াত উপাখ্যানৰ ছলেৰে মাৰ্ছুক দেবতাৰ মহাহুস্তবতা বুজোৱা হৈছে। মাৰ্ছুক দেবতাৰ সকলো বিলাক স্তুতিৱেই উচ্চতাবোধে পৰিপূৰ্ণ। উক্তৰ জিহাৰ্শে এই বিষয়ে লিখিছে—

“Like the hymns addressed to Ishtar and Shamash, the Marduk hymns belong to the noblest and relatively highest ethical products of the Babylonian literature.”
(Encyclopedia of Religion and Ethics—২য় খণ্ড—৩১২ পৃ)

(খ) নবু—বৰহিঙ্গা নগৰৰ দেবতা। নবুৰ স্তুতিৰ নিদৰ্শন দি অহা হৈছে। নবু বেবিলনৰ লেখক দেবতা। অতি প্রাচীন যুগৰে পৰা বেবিলনত লিপিপ্ৰণালী প্রচলিত আছিল, কাৰণেই এজন লিপিদেবতাও কল্পিত হৈছিল। ভাৰতৰ লিপিৰ মগত গণেশ সংশ্লিষ্ট হলেও, গণেশ বেদৰ দেবতা নহয়, পৰবৰ্তী যুগত কল্পিত হোৱা। নবু লিপিদেবতা, গতিকে নবু ভাগ্যৰ লেখক। এই প্ৰসঙ্গত ভাৰতৰ পৌৰাণিক—বৈদিক নহয়—বিধিলিপিৰ কল্পনালৈ মনত পৰে। নবু লিপিদেবতা, গতিকে সকলো বিজ্ঞানৰ দেবতা। শস্যদেবতাকপেও নবুক প্ৰায়েই বৰ্ণোৱা দেখা যায়। আৰু এটা আমোদজনক কথা আছে। নবু লিপিদেবতা, লিপি-যাত্ৰৰে উপযোগিতা শুনাতে, কেৱে হুস্তনিলে লিখাৰ লাভ নাই। গতিকে নবু দেবতাক শ্ৰবণক্ৰিয়া (audience) লাগে, কাৰণেই “শ্ৰবণক্ৰিয়া” ডেউৰ ভাৰ্যা। শ্ৰবণক্ৰিয়াক দেবীৰূপে কল্পনা কৰি “তহুমেতু” নাম দিয়া হৈছে। “তহুমেতু” মানে শ্ৰবণ।

(৬) নিনিব—নিনিবৰ প্ৰসঙ্গত বেবিলনীয় বেদৰ তৃতীয় ত্ৰিমূৰ্ত্তিৰ কথা আহি পৰে। পূৰ্বোক্ত এনলি, উঁও'ৰ ভাৰ্য্যা নিনলি আৰু পুতেক নিনিব—এই তিনি দেবতা লৈ এটা ত্ৰিমূৰ্ত্তি কল্পিত হৈছিল।

নিনিব প্ৰবল পৰাক্ৰমী বীৰ, সকলো শত্ৰুৰে দমনকাৰী। বীৰৰূপে যুদ্ধপ্ৰিয় এচিবীয় জাতিৰ মাজত নিনিবৰ বহুল আদৰ আছিল। নিনিব আৰোগ্যৰো দেবতা। নিনিবৰ ভাৰ্য্যা “গুসা” চিকিৎসাদেবী, চিকিৎসা-শাস্ত্ৰৰ অধিষ্ঠাত্ৰী দেবতা।

নিনিব সাক্ষাৎ ঋগ্ বদৰ দেবতা কদ্ৰ। কদ্ৰক ঋগ্বেদত নিনিবৰ দৰে প্ৰবল পৰাক্ৰমী বীৰৰূপে বৰ্ণোৱা হৈছে। প্ৰচণ্ড ধুমুহাৰ দেবতা “মকং” সকল বীৰ কদ্ৰৰ পুত্ৰ (“কদ্ৰস্ত নুনবঃ” ঋগ্বেদ, ১৮৫।১) । কিন্তু এই প্ৰবল পৰাক্ৰমৰ লগে লগে কদ্ৰৰ নানা কল্যাণকৰ গুণৰ কথা কোৱা হৈছে, তাৰ ভিতৰত আৰোগ্য দান প্ৰধান।

“শ্ৰেষ্ঠো জাতস্ত কদ্ৰ প্ৰিয়াসি তবন্তমন্তবসাং বজ্জবাহো” (ঋগ্বেদ, ২।৩৩৩)।

“জন্ম হোৱা সকলোৰে ভিতৰত শ্ৰেষ্ঠ, হে কদ্ৰ, তুমি ঔপাগী, পৰাক্ৰমীৰো পৰাক্ৰমী আৰু বজ্জবাহ।”

ইয়াত আৰু অস্ত্ৰান্ত বহুত ঠাইত নিনিবৰ দৰে কদ্ৰৰ পৰাক্ৰম বৰ্ণোৱা হৈছে। তাৰ পাচত, অস্ত্ৰান্ত বাক্যত অধিকল নিনিবৰে দৰে কদ্ৰৰ কল্যাণকৰ প্ৰযুক্তি আৰু আৰোগ্যদান বৰ্ণোৱা হৈছে। যেনে,

“উন্নো বীৰী অৰ্পয় ভেষজে ভৰ্ভিবক্ৰমং ত্বা ভিষজাং শৃণোমি” (ঋগ্বেদ, ২।৩৩৪)

“(হে কদ্ৰ !) আমাৰ লৰাছোৱালীবিলাকক ঔষধৰ দ্বাৰা (আৰোগ্য দিয়া) তুমি বেজৰো বেজ বুলি শুনিছোঁ। ” ৩৮)

(৩৮) বেবিলনীয় বেদত অ'ট'গা প্ৰদান সকল নিনিবৰে গুণ নহয় যাবদুক, আনিবো আছে। ঋগ্বেদতো কদ্ৰৰ বাহিৰে অধি দেবতাসকল আৰু এই ৬ বিশেষত্ব আছে।

নিনিবৰ আৰু এটা স্বৰূপ আছে, নিনিব বেবিলনীৰ বেদৰ ক্ষেত্ৰ পতি দেবতা, শত্ৰু ক্ষেত্ৰৰ অধিষ্ঠাতা । ঋগ্বেদত “ক্ষেত্ৰপতি” বুলি এজন স্বতন্ত্ৰ দেৱতা আছে । কোনো কোনো প্ৰাচীন টীকাকাৰৰ মতে ক্ষেত্ৰ পতি দেৱতা আৰু কত্ৰ দেৱতা অভিন্ন, কাজেই নিনিবৰ দৰে কত্ৰ ক্ষেত্ৰ পতি । (সায়ণৰ টীকা, ঋগ্বেদ ৪।৫৭।১) ।

(চ) নাৰ্গাল—কুতু নগৰৰ দেবতা । নাৰ্গাল পাতালৰ ৰজা (৩৯), মৰা মানুহৰ ৰাজ্যৰ অধিপতি । নাৰ্গাল মহামাৰী আৰু জ্বৰৰো দেবতা । “ইব” আৰু নাৰ্গালক প্ৰায়েই এক বুলি ধৰি বৰ্ণোৱা দেখা যায় । নাৰ্গাল যুদ্ধ আৰু মৃগয়াৰো দেবতা, কিন্তু নাৰ্গালৰ হিতকৰ প্ৰৱৃতিও আছে । নিনিবৰ দৰে নাৰ্গালো ক্ষেত্ৰপতি দেবতা, মাটি সাকৰা কৰে । সিংহ নাৰ্গালৰ বাহন ।

(ছ) লুক্কু—পোহৰৰ দেবতা । চন্দ্ৰ দেবতা চিনৰ পুত্ৰ বুলিও মাজে মাজে বৰ্ণোৱা হৈছে । লুক্কু সকলো অমঙ্গলৰ শত্ৰু আৰু সকলো মঙ্গলৰ পৰিৱৰ্দ্ধনকাৰী ।

(জ) গিৰক—অগ্নি দেবতা । ভাৰতীয় যজ্ঞৰ দৰে বেবিলনীৰ যজ্ঞতো অগ্নিৰ প্ৰাধান্য আছিল । কাজেই গিৰক যজ্ঞাগ্নিৰো দেবতা ।

বিবিধ বস্তু প্ৰস্তুত কৰিবৰ কাৰণে সোণ, ৰূপ, তাম আদি জুইত গলোৱা হৈছিল, কাজেই গিৰক শিল্প কাৰ্য্যৰো অধিষ্ঠাতা । ইয়াৰ পৰা বেবিলনৰ বৈয়াক্ষিক উন্নতিৰো পৰিচয় পোৱা যায় ।

অগ্নিদেৱতাৰ সৰ্বপ্ৰধান লক্ষণ হৈছে এই যে তেওঁ পবিত্ৰ জুইৰে সকলো অমঙ্গল নাশ কৰে, অগ্নি পবিত্ৰতাসাধনকাৰী দেবতা । ঋগ্বেদতো অগ্নিৰ পবিত্ৰতাকাৰী গুণটো বিশেষভাবে উল্লেখিত হৈছে । ঋগ্বেদত ‘পাবক’ শব্দটো (“যি পবিত্ৰ কৰে”) অগ্নিৰ এটা বিশেষণ আছিল, পৰবৰ্ত্তী সংস্কৃতত “পাবক” বুলিলেই অগ্নিক বুজায় ।

(৩৯) বাহ্য্য ছয় দেখি নাৰ্গাল আৰু মৰাৰ তুলনা কৰা ৰাই ।

(৪) বশ্মণ——বেবিলনীয় বেদৰ বজ্জপাণি ইন্দ্ৰ । বশ্মণৰ আন এটা নাম আদাদ, এচিৰিয়াত এই নামেই বেচি প্ৰচলিত আছিল ।

আদাদ নামৰ উল্লেখ কৰা হৈছে । বশ্মণৰ স্তুতিৰ নিদৰ্শন দিওঁতে “বশ্মণ” এনে ভাবে দিয়া হৈছে । কাৰো মতে বশ্মণ কাৰো কাৰো মতে বশ্মণ । বৈদিক ইন্দ্ৰৰ দৰে বশ্মণে বৰষুণ দিয়ে । বশ্মণে বৰষুণ নিদিলে অনাবৃষ্টি আকাল আদি উৎপাত ঘটে বুদ্ধি বিশ্বাস কৰা হৈছিল । ইন্দ্ৰৰ দৰে বজ্জ বশ্মণৰ অস্ত্ৰ ।

(৫) তেমাজ——তেমাজৰ বিষয়ে ভাগকৈ কৈ অহা হৈছে । তেমাজৰ মৃত্যু কল্পনা কৰি পতা পূৰ্বোক্ত শোকউৎসবৰ উল্লেখ অৰু-টেটামেণ্টত আছে—

“.....and, behold, there sat women weeping for Tammuz.” (Ezekiel, ৮:১৪)

তেমাজৰ বিয়োগ-উৎসবৰ বাহিৰেও বেবিলনত তেমাজৰ পুনৰ্জীবন উপলক্ষ্য কৰি এটা আনন্দ-উৎসব পতাৰ চিন পোৱা যায় বুলি ডক্তৰ জিমাৰ্ণে লিখিছে । বাৰিষাৰ আৰু শীতৰ পাচত আকৌ বসন্ত, গ্ৰীষ্মই দেখা দিয়ে, প্ৰকৃতিয়ে আকৌ উজ্জল ৰূপ ধাৰণ কৰে । কাজেই এই ক্ষতুৰ প্ৰকৃতি-দেবতা-মূৰ্য্যাকপী তেমাজৰে যেন পুনৰ্জীবন লাভ হল—এই কল্পনা কৰি আনন্দ উৎসব পতা হৈছিল ।

(৬) অচ্চুব——এচিৰীয় জাতিৰ জাতীয় দেবতা । এচিৰিয়া বেবিলনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় ঐক্য ঘটাব পাচত ভূতপূৰ্ব বেবিলনীয় সাম্ৰাজ্যৰ ৰাজধানী বেবিলন নগৰ নতুন এচিৰীয় সাম্ৰাজ্যৰ ৰাজধানী হৈ নাথাকিল, ৰাজধানী হল অচ্চুব নগৰ । কাজেই অচ্চুব নগৰৰ দেবতা অচ্চুবে বেবিলন নগৰৰ দেবতা মাবুদ্ধকৰ ঠাই অধিকাৰ কৰিলে । ইয়াৰ লগে লগে আগৰ বেবিলনৰ প্ৰধান দেবতা অচ্চু আৰু এন্থিলিবো আহৰ কৰিল ।

বেবিলনৰ ধৰ্মৰ বেবিলনৰ-ৰাষ্ট্ৰীয় ক্ৰমবিকাশৰ লগত ঘনিষ্ঠ সম্বন্ধ । মূলভূত বস্তুটো এক, সেই একে ধৰ্ম, একে ভাব, একে লিপি নানা বিপ্লবৰ মাজেদি অক্ষুন্ন হৈ চলি আহিছে । কিন্তু ৰাষ্ট্ৰীয় জীৱনৰ পৰিৱৰ্ত্তনৰ লগে লগে আৰু কালক্ৰমতো ধৰ্মৰ প্ৰধান অঙ্গ দেবতাৰ ভিতৰত সময়ে সময়ে কোনো কোনোৰ আদৰৰ কম বেচি হ'ল । কেতিয়াবা আকৌ নতুন দেবতা আমদানি হৈ বেবিলনৰ চাৰেফালে দেবতামণ্ডলীত লীন হৈ গৈছিল । যেনে, বিদেশী আক্ৰমণকাৰী কেচীয় জাতিয়ে "ছিপক" "ছুবিন্নাহ" আদি যি নিজৰ দেবতাৰ কল্পনা লৈ আহিছিল যথাক্ৰমে সি বেবিলনীয় মাৰতুক আৰু ছামাহব কল্পনাৰে ৰূপান্তৰ হৈ লোপ পালে । বেবিলনীয় ভাষা আৰু সাধনা উন্নত আছিল, কাজেই বিদেশী জাতিয়ে আহি এই ভাষাত গঢ় লোৱা দেবতা বিশ্বাস আদি দূৰ কৰিব নোৱাৰাত বেবিলনৰ ধৰ্মগত আৰু ভাষাগত স্বাতন্ত্ৰ্য অক্ষুন্ন হৈ আছিল, অৱশ্যে স্বাভাৱিক ক্ৰমবিকাশ কমবেচি পৰিমাণে হৈছিল ।

সি যি হওক, অক্ষুৰ এচিবীয় জাতিৰ জাতীয় দেবতা, এচিবীয় সাম্ৰাজ্যত অক্ষুৰৰ যুদ্ধদেবতা ৰূপে প্ৰাধান্য আছিল ।

বেবিলনীয় বেদৰ প্ৰধান দেবতা সকলৰ লক্ষণ দিয়া হ'ল । সমষ্টি ভাৱে দেবতা সকলক দুভাগ কৰি দুটা নাম দিয়া হৈছিল । স্বৰ্গৰ দেবতা সকলক "ই'গি" আৰু পৃথিৱীৰ দেবতা সকলক "অনুন্নাকি" বোলা হৈছিল ।

ইয়াৰ বাহিৰেও প্ৰত্যেক মানুহৰে বৰক ৰূপে একে জনকৈ দেবতা কল্পিত হৈছিল আৰু মানুহৰ জীৱন অপকাৰী ৰূপে সাতোটা সাতোটা কৈ দল বান্ধি থকা মানব সমূহৰ কল্পনা কৰা হৈছিল । লগে লগে দুত প্ৰেতো গনা হৈছিল ।

ওপৰত বিৱৰণ দিয়া প্ৰত্যেক দেবতাৰে তুলনামূলক আলোচনা সম্ভৱপৰ । বাস্তৱ্যৰ ভিত্তিত সকলোবিলাক দেবতাৰে । তুলনামূলক

আলোচনা করা নাই। Comparative mythology ৰ নাম বহুতে শুনিছে, দেবতাৰ এনে আলোচনা ইয়াৰ ভিতৰতে পৰে।

ওপৰত বক্তাৰ তুলনামূলক আলোচনাৰ পৰা কিদৰে প্ৰাচীন যুগৰ মানবত্ব লোৱা যাব পাৰে তাৰ ইঙ্গিত কৰা হৈছে। বক্তা আৰু দেবতা নিত্যসম্বন্ধ। দেবতাৰ আলোচনাৰ পৰাও অনেক সামাজিক তথ্য উদ্ধাৰ কৰিব পৰা যায়। ওপৰৰ দেবতা সমূহৰ বিবৰণৰ পৰা মনোযোগী পাঠকে সমাজৰ, সভ্যতাৰ অনেক কথা উলিয়াব পাৰিব। বাস্তব জগতেৰে সৈতে কোনো সম্বন্ধ নথকা কল্পনা সম্ভবপৰ নহয়, সমাজত প্ৰচলিত নানা প্ৰথা, ভাব, চিন্তা আদি সঁজুলি লৈহে দেবতাক কল্পনা কৰা এটা স্বাভাৱিক মনৰ বৃত্তি উদ্ভৱ হ'ব পাৰিছিল। কাজেই দেবতাৰ আলোচনাৰ দ্বাৰা, তুলনামূলক পুৰাণতত্ত্বৰ দ্বাৰা পুৰুষোক্ত মানব-তত্ত্ব বা anthropology বিদ্যাক পৰিপূৰ্ত্ত কৰিব পৰা যায়। দেবতাৰ কল্পনাত, নানা উপাখ্যানৰ কল্পনাত কল্পনাকাৰীৰ মনৰ গতিৰ বিবিধ পৰিচয় পোৱা যায়, লগতে চাৰিউফালৰ প্ৰভাব পৰি সেই মনৰ কি ধৰণৰ বিকাশ, সেই প্ৰভাব কেনে বিধৰ, ক'ৰ পৰা প্ৰভাব আহিছে, তাৰ প্ৰকৃতি কি এনে বিলাক কথাৰ মীমাংসা হয়। মনৰ গতি বিধৰ আলোচনাই এই দৰেই মানব ভাববিদ্যাক পুষ্টি সাধন কৰিব পাৰিব। ইয়াত এই বিলাক মানবতত্ত্ব বা anthropology বিজ্ঞানৰ বিষয় আলোচনা কৰিব নোৱাৰি, সঙ্কেত কৰা হল মাথোন। তদুপৰি এই বিষয়ে যথাযোগ্য আলোচনা হোৱা নাই। ওপৰত উল্লেখকৰাই অহা তুলনামূলক চেমীয়া আৰু ইয়াণ-ভাৰতীয় মানবতত্ত্বৰ আলোচনা কৰিলে এই সকলোবিলাক কথা আহি পৰিব। ধৌলিক অনুসন্ধান নকৰিলে সামান্য-জ্ঞান (generalisation) সম্ভবপৰ নহয়।

(৭)

বেবিলনীয় বেদৰ ধৰ্ম ।

বেবিলনীয় বেদৰ যি কেইটা ভাগ নিৰ্দেশ কৰি অহা হৈছে তাৰ ভিতৰত মন্ত্ৰভাগ সবাতকৈ প্ৰাচীন। সকলোবিলাক মন্ত্ৰই যে এনে সি নহয়, কিন্তু বেচি ভাগেই বেবিলনীয় বেদৰ প্ৰাথমিক বচনা। এই মন্ত্ৰভাগত যি প্ৰকাৰ ঈশ্বৰ সৃচনা গোৱা যায় সেয়ে বেবিলনৰ সৰ্বপ্ৰাচীন ধৰ্ম। বেবিলনীয় মন্ত্ৰভাগ বেবিলনৰ সৰ্বপ্ৰাচীন চুমাৰীয় জাতিৰ সৃষ্টি, মন্ত্ৰভাগৰ ধৰ্মই চুমাৰীয় জাতিৰ ধৰ্ম। অৱশ্যে মন্ত্ৰৰ প্ৰচলন চুমাৰীয় জাতিৰ পাচত আকাদীয় আদি চেমীয় জাতিৰ হাজতো সকলো সময়তেই কম বেচি পৰিমাণে বেবিলনত আছিল, কিন্তু তাৰ প্ৰথম সৃষ্টি চুমাৰীয় জাতিৰ দ্বাৰা। মন্ত্ৰ ভাগত দেখা যায় তাত কিছুমান অলৌকিক শক্তি কল্পনা কৰি সেই বিলাকক অমঙ্গল নিবাৰণৰ অৰ্থে প্ৰাৰ্থনা কৰা হৈছে। এই শক্তি বিলাকৰ সাধাৰণ নাম “কি”, বিশেষ বিশেষ নামৰ ভিতৰত লিণ্, উটুক, একিনু আদি প্ৰধান।

একোটা একোটা অলৌকিক, অমানুষিক শক্তিৰ অৰ্চনা এই ধৰ্মৰ লক্ষণ। এই শক্তিৰ কল্পনা ঐশ্বৰিক ভাবেৰে অনুপ্ৰাণিত নহ'ব পাৰে, কিন্তু এই বিলাকত অলৌকিক ক্ষমতা আৰোপ কৰি যে শক্তি দেখুৱা হৈছিল তাত সন্দেহ নাই। একোটা একোটা শক্তিৰ স্বতন্ত্ৰ অস্তিত্ব আছে, কিন্তু ই কোনো এটা বিশেষ পদাৰ্থৰ শক্তি,—পৃথিবীৰ শক্তি, স্বৰ্গৰ শক্তি, নক্ষত্ৰবাসিনীৰ শক্তি, সূৰ্য্যৰ শক্তি—এই দৰে নানা শক্তি কল্পিত হৈছিল। এই শক্তিকল্পনাৰ পৰাই ভিন্ন ভিন্ন প্ৰাকৃতিক পদাৰ্থত দেবতা কল্পনাৰ উৎপত্তি অৰ্থাৎ কালক্ৰমত অলৌকিক শক্তি আৰু সেই শক্তি যি পদাৰ্থৰ তাৰ পৃথক পৃথক কল্পনা নকৰি একেবাৰে শক্তিমানৰ স্বৰূপ অৰ্থাৎ দেৱতাৰ স্বৰূপ

ধাৰণা কৰি লোৱা হৈছিল। অমলককাৰী নানা দানবৰ উল্লেখ চুমাৰীক মন্ত্ৰ ভাগত আছে, এই বিলাকৰ পৰা বন্ধা কবিতালৈ শক্তিসমূহক প্ৰাৰ্থনা কৰা হৈছে। ইয়াৰ বাহিৰেও প্ৰেতাছাৰ কল্পনা কৰা হৈছিল। বেবিলনত মৰা পোতা হৈছিল, যাৰ মৰাশ কোনো দৃষ্টিৰ দ্বাৰা পুতিব পৰা নহৈছিল তাৰ প্ৰেতাছাৰ শক্তি নাথাকে, সি জীৱ-জগতত আহি বিপদ জন্মায়। বেবিলনীৰ ভাষাত সিখা এভোথৰ অসম্পূৰ্ণ ৰচনাত আছে যে যি ডুবি মৰে তাৰ সফলতি অসম্ভৱ, তাক নাম লোপ পায় (৪০)। অনেক সময়ত মৰিশালিৰ পৰা আহি প্ৰেতাছাই উপদ্ৰৱ কৰে বুলি বিশ্বাস কৰা হৈছিল, ইয়াৰ নিবারণ মন্ত্ৰ ৰচিত হৈছিল। মন্ত্ৰৰ নিদৰ্শন তলত দিলোঁ, কিন্তু ইয়াৰ কিছুমান অংশ নষ্ট হোৱা গতিকে আৱিষ্কাৰক সকলে পোৱা নাই। প্ৰেতাছাক আকৌ মাটিৰ তললৈ যাবলৈ কোৱা হৈছে—

“মাটিৰ তললৈ! প্ৰেতাছা। ভূত, তললৈ! প্ৰেতাগমনকাৰী! তললৈ! ই শূন্ত, ঠাই শূন্ত! ই শূন্ত! গাঁত শূন্ত, মাটিৰ ভিতৰৰ ঠাই যিনি শূন্ত হৈ আছে! এটা প্ৰেতাছা ঘূৰি অহা বাবে শূন্ত হৈ আছে।”

এনেকৈ আক অলপ কৈ প্ৰেতাছাক আকৌ কোৱা হৈছে, “তোমাৰ ঋণ মাৰ যক। জীৱাই থাকাঁ, জীৱ জগত এৰি যোৱাঁ।মৰিশালিৰ দেবতাই লাখুটিৰে মাৰক; “গুলাই” মহাপাশেৰে বান্ধক। সাগৰৰ অধীৰৰ “ইয়া” দেবে মৰাশৰ গুৰিলৈ খেদি নিয়ক। মন্ত্ৰৰ অন্ত।”

এই বিলাক প্ৰেতাছাৰ মন্ত্ৰ। ব্যাধি আদি জন্মদল জন্মোৱা দানবৰ অনিষ্ট ক্ৰিয়াৰ বিবৰণ আছে—

“সিহঁত (অৰ্থাৎ দানববিলাক) এঘৰৰ পৰা সিঘৰলৈ যায়; হুহাবে সিহঁতক বধাৰ নোৱাৰে, হুহাব-দাঙে সিহঁতক ধকিৰখাৰ নোৱাৰে। সিহঁত সাপ হৈ বগাই সোমাই যায়, বতাহ হৈ ঘৰৰ ছালে দি উৰি যায়। সিহঁতে ভাৰ্জাক খাৰীৰ বাহৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখে, সিহঁতে শিশুক মাহুহৰ আঠৰ পৰা কাঢ়ি নিয়ে। সিহঁতে মুকলিমূৰীয়া তিবোতা মাহুহক সুখৰ ঘৰৰ পৰা পঠাই দিয়ে। সিহঁত মাহুহক অনুসৰণ কৰা অভিযাপৰ ৰাষ্ট্ৰ।” (খোদিতলিপি, চতুৰ্থ ভাগ, ১)

এই দানববিলাকৰ পৰা ৰক্ষা পাবৰ কাৰণেই—পূৰ্বোক্ত শক্তি সমূহৰ মন্ত্ৰ উচ্চাৰণ কৰা হৈছিল। চুমাৰীৰ ধৰ্মত দেবতাৰ পুৰোহিতৰ ঠাইত এই বাহু মন্ত্ৰৰ প্ৰয়োগবহুবিং বাহুকৰৰ প্ৰাধান্য আছিল। কিন্তু বাহু মন্ত্ৰৰ সাহায্যেৰে কোনো অগকাৰী বাহুকৰে আনৰ অনিষ্ট সাধন কৰাটো সম্ভবপৰ। তেনে সন্দেহ হলে সেই বাহুকৰ বা বাহুকৰীৰ মূৰ্ত্তি বোকা, মৌশিতা বা কাঠেৰে সাজি বেমাৰীৰ মূৰত বা ভৰিত থৈ ভাঙি পেলোৱা হৈছিল বা পোৰা হৈছিল, অথবা পানীত পেলাই দিয়া বা হুহাব দলিৰ তলত পুতি থোৱা হৈছিল (৪১)।

এয়ে বেবিলনৰ প্ৰাচীনতম চুমাৰীৰ জাতিৰ ধৰ্মৰ মোটামুটি লক্ষণ। অলৌকিক-শক্তি-বিশ্বাসৰূপ ধৰ্মক ইংৰাজীত “Animism” বোলে, বাহুকৰৰ প্ৰাধান্য থকা গতিকে “Shamanism” নামো লগতে ব্যৱহাৰ কৰে। সময়ৰ লগে লগে এই ধৰ্মৰ পৰিবৰ্ত্তন ঘটিল। চেমীৰ আকাৰীৰ জাতিৰ বেবিলন অধিকাৰৰ লগে লগে চেমীৰ প্ৰভাৱত দেবতাৰ কল্পনা আৰম্ভ হল। চুমাৰীৰ জাতিৰ ধৰ্মত যে দেবতা একেবাৰেই নাছিল সি নহ'ল, মন্ত্ৰবাশিত কোনো দেবতাৰ উল্লেখ আছে। কিন্তু তেতিয়া দেবতাৰ প্ৰাধান্য নাছিল, অলৌকিক শক্তিৰ ধাৰণা চুমাৰীৰ ধৰ্মৰ মজাগত

আছিল। চেমীর অধিকাংশ সনে অগ্নি অলৌকিক শক্তির আদৰ কৰি
 আছিল; দেবতাৰ শক্তি, দেবতাৰ কৃপাত নিৰ্ভৰ কৰিবলৈ ধৰা হ'ল।
 অলৌকিক শক্তি বি বি পদাৰ্থৰ বুলি কল্পিত হৈছিল সেই শক্তি সেই
 পদাৰ্থৰ পৰা ভিন্ন আৰু স্বতন্ত্ৰ এই ধাৰণা আছিল। দেবতাৰ কল্পনা
 বিভিন্ন; প্রাকৃতিক পদাৰ্থসমূহত যি আছিল সূক্ষ্ম, যি আছিল উজ্জল,
 কোমল, মনোমোহা আৰু যি আছিল প্রবল, দাক্ষণ, ভীষণ সেই সকলো
 বিলাকৰে সাৰভাগ লৈ দেবতাৰ কল্পনা। যি দেবতা যি প্রাকৃতিক বা
 অজ্ঞবিধ পদাৰ্থৰ, তাৰ পৰা সেই দেবতা বেলেগ নহয়; দেবতা সেই
 পদাৰ্থৰ প্রাণ, সেই পদাৰ্থৰ আত্মা। বেলি ওলায় আৰু মাৰ যায়, বেলিৰ
 প্রাণশক্তি সূৰ্য্যদেবতা ছায়াছ; জোন এটা স্নিগ্ধ কিৰণ আৰু সূক্ষ্ম
 প্রাকৃতিক পদাৰ্থ, জোনৰ প্রাণ শক্তি চক্ৰ দেবতা চিন্। ইতিপূৰ্বে
 শক্তি-কল্পনাৰ যুগত বেলিৰ এটা পৃথক্ শক্তি, জোনৰ এটা পৃথক্ শক্তি
 এই দৰে নানা অলৌকিক শক্তি কল্পনা কৰা হৈছিল; সি যেন বেলিৰ
 ভূত, ইত্যাদি। বেলি এটা জড় পদাৰ্থ, বেলিৰ শক্তিটো যেন প্রেতাশ্মাৰ
 নিচিনা এটা ৰূপ নাইকিয়া অলৌকিক জীৱ। “অলৌকিক” এই কথাটো
 বিশেষকৈ মন কৰিব লগীয়া। দেবতাৰ কল্পনা মানুহৰ দয়া, দাক্ষিণ্য,
 আদি উচ্চতাবোধে অনুপ্রাণিত; মানুহৰ ৰূপ—চকু, মুখ, কাণ আদি—
 দেবতাৰ আছে, দেবতা মানুহৰ নিচিনা। মানুহৰ আত্মীয়, অথচ মানুহতকৈ
 কোটি গুণে উচ্চ আৰু মহান, পৃথিবীৰ মৰণলীল মানুহৰ নিচিনা
 হ'ব নোৱাৰে; আন পক্ষত দেবতা মানুহৰে অধিপতি, মানুহৰ
 হৰ্ষা-কৰ্ষা-বিধাতা; দেবতা যেন স্বৰ্গৰ মানুহ। অলৌকিক শক্তিৰ
 কল্পনাত এই মানবীয় ভাব নাই, মানুহৰ প্রকৃতিৰ যি শ্ৰেষ্ঠ ভাগ লৈ
 দেবতাৰ কল্পনা, অলৌকিক শক্তিৰ কল্পনাত সেই উদাৰ ভাব নাই,
 বেলিৰ শক্তি বা “বি” আৰু সূৰ্য্যদেবতা এই চটা স্বতন্ত্ৰ, পৃথক্ কল্পনা।

প্ৰকৃত পক্ষে এই শক্তিৰ কল্পনাত তৃত প্ৰেত আদিৰ ভাব আছিল, কাৰণ; আমি যি “অলৌকিক” শব্দ ব্যৱহাৰ কৰিছোঁ। তাৰ চুমাৰীয় প্ৰতিশব্দ হৈছে “দিশ্বাৰ”; এই “দিশ্বাৰ” শব্দৰ পৰা আৰু হুটা চুমাৰীয় শব্দৰ উৎপত্তি—“দিশ্ব” আৰু “দিশ্বিয়া”—এই দুয়োটাৰে অৰ্থ “তৃত” আৰু “গিখাচ”।

অলৌকিক শক্তিৰ কল্পনা কি, দেবতাৰ কল্পনা কি তাৰ যৎকিঞ্চিৎ আভাস দিয়া হল। আগৰ অলৌকিক শক্তিৰ ঠাই দেবতাই অধিকাৰ কৰিলে। যি পদাৰ্থ আগেয়ে অলৌকিক শক্তিৰ দ্বাৰা অধিষ্ঠিত আছিল সেই পদাৰ্থ এতিয়া দেবতাৰ দ্বাৰা অনুপ্ৰাণিত হল। কিন্তু দেবতাৰ পূজাৰ লগে লগে আগৰ মন্ত্ৰ তত্ত্বও চলি থাকিল, সেয়ে অধীন ভাবে, দেবতাই বাহুমন্ত্ৰৰ পৰিচালক, দেবতাৰ প্ৰভাৱতে বাহুমন্ত্ৰৰ ১ ভাব এই ধাৰণা আহি উপস্থিত হল। তত্ত্বমন্ত্ৰ চলি থাকিল বোলা হৈছে, কিন্তু ক্ৰমাৎ কমি আহিল। আগৰ দৰে অমঙ্গল নিবাৰণ কৰিবৰ অৰ্থে “ঝি”ৰ মন্ত্ৰ গাবৰ প্ৰয়োজন নহল, মন্ত্ৰৰ যি আত্মযজ্ঞিক ক্ৰিয়া আছিল তাৰো প্ৰয়োজন বোধ কৰা নহল। আগেয়ে বেমাৰ হলে ঔষধ দিয়াৰ বাহিৰেও বোগীৰ ওচৰতে এটা পাত্ৰত জুই ধৰি মন্ত্ৰ পঢ়া হৈছিল আৰু কোনো কোনো বস্তু পোৰা হৈছিল (৪২)। পোৰাৰ অৰ্থ এই যে যি বাহুৰ দূষিত প্ৰভাৱত বোগৰ উৎপত্তি, যেন সেই বাহুকেই পোৰা হৈছে, অন্যান্য বস্তুৰ দাহক্ৰিয়া যেন বাহু দাহৰে প্ৰতিকৰণ। ইংৰাজীত ইয়াকে Counter-magic “বোলে (৪৩)। দেবতাৰ পূজা প্ৰচলিত হোৱাৰ লগে লগে এনে কৰিবৰ আৱশ্যক-

(৪২) এঠাইত ইয়াৰ উল্লেখ আছে—

“মই এটা ডাঙৰ আৰু শোভাময় পাত্ৰ দাঙি ঠাকিটোঁ আৰু জুই ধৰিছোঁ।

মই কল্পনা কৰাইছোঁ, মই গোটেইখনি উগচাৰ দাহ কৰিছোঁ।” (খোৱিতলিপি,

চতুৰ্থভাগ ৬৮)

(৪৩) প্ৰতিপক্ষ বাহু (counter-magic) অৰ্থৰ্কবেদতো আছে। এটা মন্ত্ৰত আবৃত্তি কৰা হৈছে—“ ইয় ক (অৰ্থাৎ বাহুমন্ত্ৰটো) সিহঁতৰ (অৰ্থাৎ শত্ৰু বাহুক

নাথাকিল, যাগযজ্ঞেৰে দেবতাৰ তুষ্টি সাধন, স্তুতিৰে দেৱতাৰ কৃপাপ্ৰাপ্তি এই লক্ষ্যৰ উদ্দেশ্য হল। দেবতাৰ কল্পনালৈ ক্ৰমাৎ আৰু উচ্চ ভাবৰ উদ্দীপনা আহিল। পাপৰ জ্ঞান উপজিল, নৈতিক দায়িত্ব (Moral responsibility) পূৰ্ণ চেতনা আহিল। যদি কিবা অমঙ্গল হয় সি নিজৰ দোষত, দুৰ্ভাগ্যৰ প্ৰভাৱত নহয়। অহুতাপ আৰু দোষ-স্বীকাৰেৰে এই অমঙ্গল নিবাৰণ হ'ব পাৰে। এই নিৰ্চিনা ধাৰণাৰ ফলত বেবিলনীয় অহুতাপ গাথাৰ উৎপত্তি। নিজৰ দোষজ্ঞান, সেই দোষৰ কৰ্মফল, দোষস্বীকাৰ আৰু অহুতাপত দোষক্ষালন—এই জ্ঞান উচ্চ ধৰ্ম ভাবৰ পৰিচায়ক। অহুতাপগাথাসমূহত এই জ্ঞানৰ প্ৰকৃষ্ট পৰিচয় পোৱা যায়, এই বিলাক উচ্চ ধৰ্ম ভাবৰ আকৰ। কোনো কোনো অমঙ্গলত যাদু-মন্ত্ৰৰ প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল যদিও দেবতাৰ ক্ষমতাৰ অধীন ভাৱে। কোনো কোনো দেবতাক যাদুৰ অধিপতি বোলা হৈছিল, যেনে, মাৰদুক্ আৰু ইয়া। এই দৰেই বেবিলনত উচ্চ-নীতি-পূৰ্ণ দেবতাপ্ৰধান ধৰ্মৰ প্ৰভাৱত, যাদু ধৰ্মৰ পতন হল।

দেবতা প্ৰধান ধৰ্মই এচিৰিয়া বেবিলনৰ ৰাষ্ট্ৰীয় ধৰ্ম (State religion)। ৰজাই নিজে স্তুতি ৰচনা কৰিছিল। খৃ-পূ সপ্তম শতাব্দীৰ সাহিত্যিক নূপতি অচ্ছুৰ-বনিগলৰ এটা স্তুতিৰ নিদৰ্শন এই। পূৰ্বোক্ত বিষয় দেবতাক প্ৰাৰ্থনা কৰা হৈছে—

“হে বিশ্বগ, স্বৰ্গ আৰু পৃথিৱীৰ ৰজা, যাৰ আদেশত মানুহৰ সৃষ্টি হৈছিল, কথা কোৱা দেবতা সকলে তোমাক সহায় কৰক। মোৰ পক্ষ তুমি বিচাৰ কৰ। আৰু মোৰফলীয়া ৰায় দিয়। মই—অচ্ছুৰ-বনিগল—তোমাৰ দাস, মোৰ দেৱতা অচ্ছুৰ আৰু মোৰ দেৱী এষ্টৰেথৰ পুত্ৰ। চন্দ্ৰগ্ৰহণ এটা লগাৰ পাচৰ পৰা অমঙ্গল ঘটা বাবে, স্বৰ্গৰ ক্ষমতা-

বিলাকৰ) ওপৰতে যুঁজি মই আকৌ নিক্ষেপ কৰিছোঁ” ইত্যাদি (অধৰ্ববেদ, ৪।৩২ আদি)। জল্-অবেস্তাৰ পৰাও ইয়াৰ উদ্ধাৰণ দিব পৰা যায়।

শালী, সকলৰ (মোৰ প্ৰতি) শত্ৰু ভাব হোৱা বাবে মোৰ প্ৰাসাদ আৰু
মোৰ ৰাজ্যত অমঙ্গল-সূচনা হোৱা বাবে, অমঙ্গলীয়া যাহু ক্ৰিয়াৰ বাবে,
অশুচি ব্যাধি, লজ্জন, অনীতি আৰু মোৰ দেহৰ পাপৰ বাবে আৰু এটা
অমঙ্গলীয়া পিশাচে মোক অধিকাৰ কৰা বাবে, মই তোমাৰ গুৰিত আবে-
দন কৰিছোঁ, তোমাক স্তুতি কৰিছোঁ । মোৰ হাত তুলি কৰা প্ৰণাম
গ্ৰহণ কৰাঁ, মোৰ প্ৰাৰ্থনা শুনা ; মোক বান্ধি থোৱা যাহুটোৰ পৰা মুক্তি
দিয়াঁ, মোৰ পাশ বিনাশ কৰাঁ, মোৰ জীৱনৰ ভয় দেখুৱা যি কোনো অম-
ঙ্গল নিবাৰিত হক । মোৰ মূৰত সদায় এজন মঙ্গলকৰ দেবতা থক ।
মানবৰ দেব আৰু দেৱী মোৰ প্ৰতি ৰূপাপৰবশ হক । তোমাৰ আদেশ
মতে মোক জীয়াই থাকিবলৈ দিয়াঁ । মোক অবনত হৈ পৰিবলৈ দিয়াঁ
আৰু তোমাৰ মহিমা কীৰ্তন কৰিবলৈ দিয়াঁ । ” (১৯০০ চনৰ British
Museum Guide ৬৬ পৃষ্ঠা) ।

ৰজাৰ ধৰ্মপ্ৰাণতাৰ চিন এই স্তুতিৰ পৰা পোৱা গৈছে, দেবতা
প্ৰধান ৰাষ্ট্ৰধৰ্মৰো পৰিচয় পোৱা গৈছে । দেবতাপ্ৰধান ধৰ্ম, কাজেই
বেবিলনীয় ধৰ্মৰ লক্ষণ বহুদেৱবাদ (Polytheism) । বহুদেৱবাদত
দেবতাৰ কল্পনা প্ৰায়েই বিবিধ^১ প্ৰাকৃতিক শক্তিৰ পৰা উৎপন্ন, দেবতা
কোনো প্ৰাকৃতিক শক্তিৰ দেবতা ।

বেবিলনীয় বহুদেৱবাদৰ এটা বিশেষ লক্ষণ আছে । স্তুতিবলাক
মনোযোগ দি পঢ়িলে দেখা যায়, এজন এজন দেৱতাক এনে ভাবে স্তুতি
কৰা হৈছে যেন সেই দেৱতাই সকলোতকৈ শ্ৰেষ্ঠ, সৰ্বপ্ৰধান । এই দৰে
প্ৰত্যেক দেৱতাই মঙ্গলবিধান কৰে, মানুহৰ ভাগ্যৰ ওপৰত প্ৰত্যেক দেৱতাৰে
সমান অধিকাৰ । এটা এটা বিষয়ৰ এজন এজন দেৱতা, কেবল সেই
বিষয়ৰ কাৰণেহে সেই দেৱতাৰ পূজা আৱশ্যক—এনে ধাৰণা বেবিলনীয়
ধৰ্মৰ সীমাৰ বাহিৰ । কাজেই প্ৰত্যেক দেৱতাই সৰ্বশক্তিসম্পন্ন আৰু

সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ। আৰ্থনা কৰাৰ মুহূৰ্ত্তত আৰ্থনাকাৰীয়ে এনে ভাবে স্তুতি কৰে যেন সেই দেবতাতকৈ আৰু মহৎ দেবতা নাই, আকৌ আন এজন দেবতাৰ প্ৰতি আৰ্থনা কৰোঁতেও অৱিকল এই ধাৰণাই প্ৰবল হৈ থাকে। ধৰ্ম্মভাবৰ এই অৱস্থাক পণ্ডিত মেৰ্ফ্‌মুলাৰে Henotheism নাম দি ভাৰতৰ বৈদিক ধৰ্ম্মত প্ৰয়োগ কৰিছিল। Henotheism—অক আত্মাৰ ভাৰত একদেববাদ বুলিব পাৰি। একদেববাদ একেশ্বৰবাদ নহয়, কাৰণ একদেববাদ বহুদেববাদৰ ওপৰত প্ৰতিষ্ঠিত, মাত্ৰ ইয়াত বহুত দেবতাৰ স্তুতিৰ পৰা এজনক আৰ্থনা কৰা মুহূৰ্ত্তত বাচি লৈ সৰ্বদেবতাৰ সাৰভূত বুলি জ্ঞান কৰা হয়। এই জ্ঞান অহুসৰিয়েই স্তুতিৰ বচনা, কাজেই প্ৰত্যেক দেবতাৰ স্তুতিতে প্ৰত্যেক দেবতাৰ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠত্ব পৰিস্ফুট হৈ উঠে। একদেববাদৰ পৰা একেশ্বৰবাদলৈ পৰিবৰ্ত্তন হবৰ সুবিধা হয়। সকলো দেবতাই সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ, কাজেই বস্তুতঃ সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ দেবতাসকল এজন সৰ্বশ্ৰেষ্ঠৰ স্বৰূপ মাথোন, ভাৰতৰ ঋগ্বেদত একদেববাদৰ লগে লগে একেশ্বৰবাদৰ প্ৰবৰ্ত্তন হৈছিল—

“একং সম্বিত্ৰা বহুধা বদন্ত্যগ্নিঃ যমং মাতৰিখানমাহঃ” :—

(ঋগ্বেদ, ১।১৬৪।৪৬)

“এজন সংবস্তুকে পুৰোহিত সকলে অগ্নি, যম, বায়ু—নানা প্ৰকাৰে বৰ্ণনা কৰে।”

কিন্তু বেবিলনীয় একদেববাদৰ পৰা বেবিলনীয় একেশ্বৰবাদৰ উদয় হোৱাৰ স্পষ্ট পৰিচয় পোৱা নাযায়। বেবিলনীয় ধৰ্ম্মত একেশ্বৰবাদৰ কীণ আভাস থাকিব পাৰে কিন্তু এজন ঈশ্বৰৰ অমিশ্ৰ কল্পনা এই ধৰ্ম্মত নাছিল। এই বিষয়ত মিছৰীয় ধৰ্ম্ম বেবিলনীয় ধৰ্ম্মতকৈ উন্নত, তাত এজন ঈশ্বৰৰ কল্পনা আছে, সেই ঈশ্বৰ দেবতা আৰু মাহুহ উভয়ৰে সৃষ্টি কৰ্ত্তা। হিব্ৰুধৰ্ম্মতো কথাই নাই, নানা দেবতাৰ কল্পনাৰ পাচত, বাৰটো

ইহুদী খেলৰ দহোটা একেভাবেই লুপ্ত হোৱাৰ পাচত ইহুদী ধৰ্মত অতি উচ্চ জ্ঞানৰ একেশ্বৰবাদ প্ৰচলিত হৈছিল। বেবিলনীয় ভাষাত দেবতাৰ নাম “ইলু”। ডক্তৰ কিঙে লিখিছে (৪৪) যে বেবিলনীয় সাহিত্যৰ কোনো ঠাইত “ইলু” শব্দই ঈশ্বৰক বুজোৱা সম্ভৱপৰ, কিন্তু ইয়াৰ পৰা বেবিলনত একেশ্বৰবাদ আছিল বুলি সিদ্ধান্ত কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু বেবিলনৰ লগত পাচত সন্মিলিত হোৱা এচিৰীয় জাতিয়ে একেশ্বৰবাদৰ কাৰ চাপিব পাৰে, কিয়নো এচিৰীয় জাতিৰ জাতীয় দেবতা পূৰ্বোক্ত অজ্ঞৰত সৰ্ব-দেবতাৰ সাৰ আৰোপ কৰা হৈছিল, অজ্ঞৰ এচিৰিয়াৰ মুক্তিমান প্ৰাণশক্তি।

জ্ঞতি সমূহৰ নিদৰ্শন বিলাকৰ পৰা অনায়াসে বুজিব পৰা যায় যে বেবিলনীয় ধৰ্মত দেবতাসকলক নৰৰূপে কল্পনা কৰা হৈছিল, ইয়াত নৰ-ৰূপ-বাদ বা “anthropomorphism” পৰিস্ফুট হৈ উঠিছে। সকলো ধৰ্মতে সকলো দেবতাৰ নৰৰূপ-কল্পনা নাথাকে, প্ৰাচীন মিছৰীয় ধৰ্মতে কোনো কোনো দেবতাৰ পশুৰূপ আছিল। বৈদিক ভাষত, ইবাণ আৰু হিত্ৰ ৰাজ্যৰ ধৰ্মত বেবিলনীয় ধৰ্মৰ দৰে নৰৰূপবাদ আছিল। কিন্তু বৈদিক, ইবাণী আৰু বেবিলনীয় ধৰ্মত নৰৰূপী দেবতাৰ লগে লগে ভূত-প্ৰেত আদিৰ বিশ্বাস কম বেচি পৰিমাণে আছিল, কেবল নাছিল হিত্ৰ ধৰ্মত। হিত্ৰ নৰৰূপবাদ আৰু বেবিলনীয় নৰৰূপবাদৰ প্ৰধান পাৰ্থক্য ইয়াতে। ডক্তৰ চেইচে লিখিছে—

“It thus differed from Hebrew anthropomorphism with which in other respects it had so much in common. Behind the lineaments of Hebrew anthropomorphism ghosts or goblins are not to be found.” (Glifford Lectures” ৪৯৮ পৃষ্ঠা)

৩ (৪৪) “Babylonian Religion and Mythology”—২০৩ পৃ।

এতিয়া বেবিলনীয় ধৰ্ম্মৰ নীতিতথ্যৰ আভাস দিহ। বেবিলনীয় ভাষাত লিখা কিছুমান নাতিমূলক ৰচনা পোৱা গৈছে। তত্ৰূপৰি পূৰ্বোক্ত হাম্ম-ৰাপিৰ আইন নানা অদ্ভুত বিধান থকা স্বৰ্বেও উচ্চ নীতিৰ পৰিচায়ক। হেজাৰ হেজাৰ বছৰৰ আগৰ নীতিকথাৰ নিদৰ্শন এই—

“লোকৰ অপবাদ নৰটিবা—পৰিত্ৰ কথাত কবা !

কু কথাত নকবা—স্বৰমেৰে কবা !

*

*

*

খং উঠিলে হঠাতে কৈ নেগেলাবা !

প্ৰাৰ্থনাই পাপৰ মাৰ্জ্জনা আনে।

জানী অৱস্থাত মাটিৰ ফলিৰ পৰা শিকিবা।”

তেতিয়াৰ দিনত সকলো কথা মাটিৰ ফলিত খোদিত কৰি থোৱা হৈছিল। বেবিলনৰ কিতাপ মাটিৰ ফলিত লিখা। কাজেই মাটিৰ ফলিৰ পৰা অৰ্থাৎ কিতাপৰ পৰা জ্ঞান আৰ্জ্জিবলৈ কোৱা হৈছে।

পূৰ্বোক্ত অমূল্যপাণ্ডা এটাৰ লগত তলত দিয়া কথাখিনি পোৱা গৈছে। মানুহৰ জ্ঞানৰ সীমাবদ্ধতাৰ বিষয়ে কোৱা হৈছে—

“মানুহ জড়বুদ্ধি—কাৰো জ্ঞান নাই।

জীয়াই থকা সকলোবিলাকৰে ভিতৰত কোনে অলপো জানে,

তালেই কৰিছেনে বেয়াই কৰিছে—কেৱে নাজানে।”

নানা বাগবজ্ঞ কৰিও অভীষ্ট ফল নাপাই বজাই হতাশ ভাবে কৈছে

“প্ৰাৰ্থনা মোৰ নিম্নম অছিল, বাগবজ্ঞ মোৰ বিধি আছিল,

মোৰ দেবতাৰ পূজাৰ দিনেই মোৰ লাভ আছিল।

কিন্তু মোৰ যিটো ভাল বুলি বোধ হয়, দেবতাৰ প্ৰতি সি অসন্তোষ-

জনক হব পাৰে,

যিটো অবজ্ঞা কৰা যায়, তাতে দেবতাৰ ভাল লাগিব পাৰে।

* * * * *
 মাহুহে কেনেকৈ দেবতাৰ কাৰ্য্যপ্ৰণালী জানিব পাৰিব ?
 যি সকলো জীৱিত অৱস্থাত, বাতিপুৱালৈ সি মৰি থাকিব পাৰে।

* * * * *
 এতিয়াই এজনে গাইছে আৰু বং কৰিছে,
 কিন্তু নিমিষতে তেওঁ ভ্ৰিলাপকাৰীৰ দৰে বিনাইছে।”
 (পূৰ্বোক্ত Aspects গ্ৰন্থ—পৃ—৩৩১—৩৩৩)

তলত দিয়া নিদৰ্শনটোত মনুসংহিতা আদিৰ দৰে ৰাজধৰ্ম্মৰ কথা
 কোৱা হৈছে—

“যদি ৰজাই জ্ঞান বিচাৰৰ ফালে মন নিদিয়, তেওঁৰ প্ৰজাবৰ্গ ধ্বংস
 পাব আৰু তেওঁৰ ৰাজ্য ছাৰখাৰ হব।

যদি তেওঁ নিজদেশৰ আইন বিধিলৈ কাণ নিদিয়, (তেন্তে) ভাগ্যৰ
 অধিপতি “ইয়া” দেবে তেওঁৰ ভাগ্য পৰিবৰ্ত্তন কৰিব আৰু তেওঁৰ চূৰ্ত্তাগ্য
 ঘটাব।

* * * * *
 যদি তেওঁ “ইয়া” দেবৰ আৰ্হেঁশ সন্মুখলৈ কাণ দিয়ে, (তেনেহলে)
 মহান দেবতাসকলে তেওঁক প্ৰকৃত জ্ঞান আৰু বিচাৰ শক্তি দিব।

* * * * *
 যদি বেবিলনৰ মাহুহে টকা নি তেওঁক ভোট দিয়ে আৰু তেওঁ (ভোট
 খাই) এই বেবিলনীয় মাহুহ বিলাকৰ প্ৰতি অকুপ্ৰহ দেখুৱায়, (তেনেহলে)
 স্বৰ্গ আৰু পৃথিবীৰ অধিপতি মাহুহক দেবতাই তেওঁৰ বিপক্ষে তেওঁৰ
 শত্ৰুক আনি তেওঁৰ সকলো বস্তু আৰু সম্পত্তি শত্ৰুক দিব। আৰু
 নিগ্নুৰ, ছিগ্গাৰ বা বেবিলন নগৰৰ মাহুহ বিলাকক—যি এই বিলাক

কাম কবে (অর্থাৎ ভেটি দিয়ে)—কাবাকক কবিব।” (ডক্টর কিঙৰ “Babylonian Religion and Mythology” পৃ ২১৭—১৮)।

খৃষ্টজন্মৰ হাজাৰ হাজাৰ বছৰৰ আগেয়েই আবিৰ্ভাব হোৱা বিচাৰ নীতিৰ এই ধাৰণাসমূহ প্ৰকৃতভাৱে মন কৰিব লগীয়া। আজি কালি প্ৰাচীন আইনৰ ইতিহাস সম্বন্ধীয় গ্ৰন্থসমূহত বেবিলনীৰ আদি প্ৰাচীন আইনৰ আলোচনা নথকা স্বত্বেও সেই বিলাকক প্ৰাচীন আইনৰ ইতিহাস বোলা হৈছে। কিন্তু হামুৰাণিৰ শৃংখলাবদ্ধ আইন, জেন্দ্ৰ্ অবেস্তাৰ বেৰুদাদ্ অংশৰ নানা আইন, খৃ-পূ নবম শতাব্দীৰ চীনৰ শাস্তি ডক্স (Penal code) এই বিলাকৰ আলোচনা কৰি আইনৰ ক্ৰমবিকাশ নেদেখুৱালে প্ৰাচীন আইনৰ প্ৰকৃত ইতিহাস ওলোৱাটো অসম্ভৱ। আইনতত্ত্ববিৎ পণ্ডিতসকলৰ ওপৰত এই এটা ডাঙৰ কামৰ দায়িত্ব আছে।

নীতি-তথ্য-সম্পৰ্কীয় বেবিলনীৰ ৰচনাৰ আক এটা উদাহৰণ দিওঁ। ইয়াত প্ৰশ্নৰ আকাৰেৰে দোষৰ উল্লেখ কৰা হৈছে। আপোন মানুহ পৰ কৰাৰ বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰা হৈছে—

“তেওঁ বাপেকক পুতেকৰ দ্বাৰা কৰিছেনে কি ?

তেওঁ পুতেকক বাপেকৰ পৰা কৰিছেনে কি ?

তেওঁ মাকক জীয়েকৰ পৰা কৰিছেনে কি ?

তেওঁ জীয়েকক মাকৰ পৰা কৰিছেনে কি ?

* * * *

তেওঁ বন্ধুক বন্ধুৰ পৰা কৰিছেনে কি ?

তেওঁ লগবীয়াৰ লগবীয়াৰ পৰা কৰিছেনে কি ?” ইত্যাদি

বন্দীৰ প্ৰতি ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে প্ৰশ্ন কৰা হৈছে—

“তেওঁ বন্দীক মুক্ত কৰি নিদিওঁ বুলিছেনে কি অথবা

বান্ধি থোৱা এজনক মোকোলাই নিদিওঁ বুলিছেনে কি ?
 তেওঁ কোনো বন্দীশাল পোহৰ পৰিব নিদিয়াকৈ ৰাখিছেনে কি ?
 তেওঁ কোনো বন্দীৰ বিষয়ে কৈছেনে কি - “ইয়াক জোৰেৰে
 ধৰি ৰাখ” অথবা বান্ধ খাই থকা এজনৰ বিষয়ে কৈছেনে কি—
 “ইয়াৰ বান্ধবিলাক টান কৰি দে ?”

সহস্ৰ সহস্ৰ বছৰৰ আগৰ বন্দীৰ প্ৰতি এই দয়াবৃত্তিৰ কথা ভাবিলে
 আধুনিক স্নসভা যুগত বন্দীৰ প্ৰতি কৰা নানা কৃত্যাকাৰ আদি অতি
 বিশ্বয় জনক বুলি বোধ হয়। এই উদাৰ প্ৰযুক্তি বেবিলনীয় সকলৰ
 পক্ষেহে খাটে, পাচত সম্মিলিত হোৱা সূক্ষপ্ৰিয় এচিৰীয় জাতিয়ে আচৰণ
 কৰা নানা নিষ্ঠুৰতাৰ প্ৰমাণ আছে। তদুপৰি, এই প্ৰসঙ্গত আদৰ্শ
 আৰু বাস্তবিক আচৰণৰ পাৰ্থক্যও মনত ৰাখিব লাগিব।

ধৰ্ম্মৰ বিবৰণ দিওঁতে পৰলোকৰ কথাও কব লাগে, কিন্তু বেবিলনীয়
 সাহিত্যত পৰলোক সম্পৰ্কীয় কথা অতি কম, তাৰ পৰা কোনো বিশেষ
 জ্ঞান লাভ কৰিব নোৱাৰি। পূৰ্বোক্ত নাৰ্গল বেবিলনীয় যম, মৃতৰাজ্যৰ
 অধিপতি। মৰণৰ দেশক বেবিলনীয় ভাষাত “ছিয়ল” (Sheol) বোলা
 যায়। “ইষ্টৰদেবীৰ পাতাল প্ৰবেশ” বুলি এটা উপস্থাপন আছে। তাত
 পাতাল বা প্ৰেতৰাজ্যক “উলটি আহিব নোৱাৰা দেশ” বোলা হৈছে।
 এই উপাখ্যানত প্ৰেতাৰাজ্যৰ ৰাজ্য অন্ধকাৰময়, ইয়াৰ পৰা ওলাই
 আহিবলৈ বাট নাই, ধূলিপূৰ্ণ—এনে বৰ্ণনা আছে। প্ৰেতাৰাজ্যৰ দেশ মানে
 মৰা মানুহৰ আত্মাৰ দেশ। অৱশ্যে বেবিলনীয় আদি কোনো কোনো
 সুপ্ৰাচীন ধৰ্ম্মত আত্মাৰ দাৰ্শনিক কল্পনা নোহোৱাটো সম্পূৰ্ণ স্বাভাৱিক।
 আত্মা যেন এটা অদৃশ্য জড় পদাৰ্থ এনে ধাৰণাৰে প্ৰচলন আছিল।—
 মাৰুত্ক দেবতৰ স্তুতিত মাৰুত্কৰ মৃত সন্তীৰ্ণী শক্তিৰ উল্লেখ
 কৰা হৈছে, সেই বুলি বেবিলনীয় বেদত আত্মাৰ অমৰত্ব সম্পৰ্কীয় কল্পনা

পোৱা নাযায়। যৰণৰ পাচত মাহুহৰ আত্মা বা প্ৰেত “ছিয়ল” ৰাজ্যলৈ যায়, ই বাতে পৃথিবীলৈ ঘূৰি নাহে তাৰ কাৰণে মন্ত্ৰ প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল। মন্ত্ৰৰ নিদৰ্শন দিয়া হৈছে। মোটেতে পুনৰ্জন্মৰ ধাৰণা বেবিলনীয় ধৰ্মত নাছিল, পৰলোক লৈ বেবিলনীয় ধৰ্ম ব্যস্ত নাছিল। ইহলোক লৈ ব্যস্ত থাকি বেবিলনীয় জাতিয়ে ইহলোকৰ উপযোগী বৈবয়িক উন্নতিৰ পৰাকাঠা দেখুৱাই প্ৰাচীন ইতিহাসত নতুন নতুন ধাৰা বোৱাই গৈছে। এই বিষয়ত মিছৰীয় ধৰ্ম বেবিলনীয় ধৰ্মৰ বিপৰীত। পৰলোক লৈয়েই মিছৰীয় ধৰ্ম, মিছৰীয় ধৰ্মগ্ৰন্থত কেবল পৰলোকৰ কথা, তাৰ নামেই হৈছে “প্ৰেত গ্ৰন্থ” (“The Book of the Dead”)। জগতৰ সপ্ত আশ্চৰ্য্যক অঙ্কত পিৰামিদ অপৰিসীম পৰলোকবিশ্বাসৰ মূৰ্ত্তিমান নিদৰ্শন।

বেবিলনীয় ধৰ্মজীৱন আৰু ৰাষ্ট্ৰজীৱন পৰস্পৰ সংশ্লিষ্ট। ৰাষ্ট্ৰীয় জীৱনৰ কেন্দ্ৰ—“নগৰ,” ধৰ্মজীৱনৰ কেন্দ্ৰ “দেবতা”—নগৰ আৰু দেবতা অভিন্ন। ৰাষ্ট্ৰীয় মঙ্গলকামনা বেবিলনীয় ধৰ্মৰ মজাগত আছিল, জাতীয় দুৰ্য্যটনা হলে কিদৰে জাতীয় প্ৰায়শ্চিত্তক্ৰিয়া পাতি জাতীয় শোকগাথা (national amentation hymn) গোৱা হয় তাকো পূৰ্বেই কোৱা হৈছে। প্ৰায়শ্চিত্ত কৰ্ম, শোকগাথা ধৰ্মৰ অন্তৰ্গত, কিন্তু ইয়াৰ সাৰ্থকতা হৈছিল ৰাষ্ট্ৰৰ কামত। ৰাষ্ট্ৰীয় উত্থান পতন, ক্ৰমবিকাশ আৰু বেদশাস্ত্ৰৰ ক্ৰমোৎপত্তি—বেবিলনত এই দুয়োটা মিলি এটা ধাৰা। এই দুয়োটাই মিলিহে বেবিলনীয় সভ্যতা গঢ়ি তুলিছিল। প্ৰাচীন বেবিলনৰ প্ৰকাণ্ড শিল্প-গৌৰৱ-মণ্ডিত দেৱ মন্দিৰসমূহ একেলগে ধৰ্ম আৰু বৈবয়িক সমৃদ্ধিৰ কীৰ্ত্তি চিন। বেবিলনৰ বৈবয়িক সভ্যতাৰ বিবৰণ ইয়াত দিলে অপ্ৰাসঙ্গিক হব; সাংসাৰিক হিচাবত ইমান উন্নত জাতিৰ পক্ষে পৰলোক ‘চিন্তা নকৰাটো সম্পূৰ্ণ স্বাভাৱিক।

প্ৰাচীন বেদগ্ৰন্থ বিলাক আধুনিক কিতাপৰ দৰে একে সময়তে এৰ্জন

বা কেইবা জনো মানুহৰ দ্বাৰা ৰচিত নহয়। সেই বিলাক ভিন, ভিন সময়ত ভিন ভিন মানুহৰ প্ৰাণত বহিৰ্জগৎ দেখি হোৱা আশ্চৰ্য্য বোধৰ আৰু ভক্তি-প্ৰেৰণাৰ, আত্মহিতকাহনাৰ আৰু অনিষ্ট নিবাৰণ প্ৰবৃত্তিৰ, অলৌকিক মহত্ত্ববোধৰ আৰু নিজ ক্ষুদ্ৰজ্ঞানৰ স্বাভাবিক উচ্ছ্বাস মাথোন। এই প্ৰাচীন ৰচনাবিলাক স্বাভাবিক প্ৰেৰণাৰ পৰা উৎপন্ন, পাচত হে এই বিলাক সংগ্ৰহ কৰা হয়। সংগৃহীত অবস্থাতে হাজাৰ হাজাৰ বছৰ অতিক্ৰম কৰি চলি আহিছে। ঋগ্বেদ, জেন্দু, অবেষ্টা আদি এই ধৰণৰ। বেবিলনীয় বেদবো উৎপত্তি এনেকুৱাই, কিন্তু সংগ্ৰহ কাৰ্য্য প্ৰাচীন যুগতে হৈ যোৱা নাই, আধুনিক যুগত আবিষ্কাৰ কৰোঁতে ইয়াক সংগৃহীত অৱস্থাত পোৱা নাই, এতিয়াহে সংগ্ৰহ কৰি ল'ব লগীয়া হৈছে। অৱশ্যে কিছুমান সংগ্ৰহো আছিল। আবিষ্কাৰ কৰা আটাই বিলাক স্তুতি, মন্ত্ৰ, অমৃতাপগাথা মিলাই আমি সুবিধাৰ কাৰণে “বেদ” এই নাম দি লৈছোঁ। এই বিলাকত বেবিলনীয় ধৰ্ম্মৰ তত্ত্ব নিহিত হৈ আছে বুলিও “বেদ” নাম সাৰ্থক হৈছে।

বেলেগ বেলেগ সময়ত ৰচিত—কাজেই বেবিলনীয় সভ্যতাৰ আৰ-
ম্ভণৰ সময়েই বেদ ৰচনাৰ আৰম্ভণৰ সময়। ওপৰত খৃ-পূ প্ৰায় ৩০০০ বছৰ মানৰ পৰা বেবিলনৰ “ঐতিহাসিক” সভ্যতাৰ আৰম্ভণ বুলি কোৱা হৈছে, বেদ ৰচনাৰ আৰম্ভণ কালো ইয়াৰ লগে লগে ধৰিব লাগিব। কিন্তু জাৰ্মান পণ্ডিত ডক্টৰ হমেলো বেবিলনীয় সভ্যতাৰ কাল আৰু আগলৈ নিব খোজে, তেখেতৰ মতে আন কি মিছৰীয় সভ্যতাও বেবিলনীয় সভ্যতাৰ পৰা উৎপন্ন (ডক্টৰ হমেলৰ *Civilization of the East—* পৃঃ-৩৯-৪৩)। তেতিয়া হলে বেবিলনীয় সভ্যতাৰ আৰম্ভণ কাল খৃ-পূ প্ৰায় ৬ হাজাৰ বছৰ মানৰ আগৰ পৰা ধৰিব লাগিব। ডক্টৰ হমেলৰ মত বিচাৰ কৰা আমাৰ পক্ষে সম্ভৱপৰ জনো ?

ডক্তৰ হমেলৰ মতত বেবিলনীয় সভ্যতাৰ যি অত্যাধিক প্ৰাচীনতা লক্ষিত হয়, এটা কথাই তাৰ পোষকতা কৰে। নেবনিডাছ বেবিলনৰ শেহ বজা, ৰাজত্বকাল খৃ-পূ ৫৫৫—৫৩৯। এই জন বজাই প্ৰভুবিষ্ঠাৰ ফাললৈ বিশেষভাৱে মন দিছিল। কোন দেৱ-মন্দিৰ কেতিয়া কাৰ দ্বাৰা সজা হৈছিল এনে কিছুমান কথা তেওঁ খোদিত লিপিত (inscription) লিখি থৈ গৈছে। এখন খোদিতলিপিত নেবনিডাছে লিখিছে যে প্ৰাচীন আকাদৰ ছিপাৰ নগৰত (৪৫) থকা সূৰ্য্যমন্দিৰটো সম্ৰাট নাৰামছিনৰ দ্বাৰা নিৰ্মিত, এই মন্দিৰৰ স্থাপন শিলা (foundation stone) তেওঁ আৱিষ্কাৰ কৰিছে, ইয়াক যোৱা ৩২০০ বছৰ পূৰ্ববৰ্তী বজা সকলৰ কোনো এজনেও দেখা নাছিল। ইয়াৰ পৰা বুজা যায় খৃ-পূ ৫৫৫ অক্ষৰ নেবনিডাছ বজাৰ ৰাজত্বৰ ৩২০০ বছৰৰ আগেয়ে অৰ্থাৎ খৃ-পূ প্ৰায় ৩৭০০ অব্দ বা তাৰ ওচৰাওচৰি কোনো সময়ত নাৰামছিন আৰু তেওঁৰ সহযোগী ছাৰগগৰ প্ৰাভুত্ব হৈছিল। ছাৰগগ আৰু নাৰামছিন আকাদ-চুমাৰৰ প্ৰথম বজা নহয়। ছাৰগগ চেমীয় (Semetic) বজা, তেওঁৰ আগেয়ে অনেক চেমীয় বজাই ৰাজত্ব কৰি গৈছে, প্ৰাচীনতম চুমাৰীয় বজা সকলৰ তো কথাই নাই। এই দৰে খৃ-পূ ৩৭০০ মানৰ পৰা আৰু হেজ্জাৰ আটাই হেজ্জাৰ বছৰ আগ বঢ়াই দি আমি ডক্তৰ হমেল নিৰ্দেশ কৰা বেবিলনীয় সভ্যতাৰ আৰম্ভণ কালৰ কাৰ চাপিব পাৰোঁ। কিন্তু জেট্ট, হল আদি পণ্ডিত সকলে নেবনিডাছে নিৰ্দেশ কৰা ছাৰগগৰ আৱিৰ্ভাব কাল নামানে, তেখেত সকলে ছাৰগগক খৃ-পূ ৩৭০০ অব্দৰ পৰা এহেজ্জাৰ বছৰ পাচলৈ টানি আনিছে। সি যি হওক, মতভেদৰ পাক-চক্ৰলৈ নগৈ আমি জেট্ট আদিৰ মত অনুসৰি বেবিলনৰ “ঐতি-হাসিক” সভ্যতাৰ আৰম্ভণ কাল খৃ-পূ প্ৰায় ৩০০০ অব্দ বুলি

ধৰিব পাৰোঁ। অৱশ্যে “পৌৰাণিক” যুগৰ আৰম্ভণ আৰু প্ৰাচীন হ'ব।

আৰম্ভণকাল নিৰ্দেশ কৰা হৈছে। এতিয়া শেহ সীমা নিৰ্দেশ কৰিব লাগে। বেবিলনীয় বেদৰ ভিন ভিন অঙ্গবিলাক মোটতে বেবিলনীয় সাহিত্যৰ সকলো শাখাকে, লগতে এচিৰীয় লেখকসকলে বেবিলনীয় সাহিত্যত যোগ দিয়া ৰচনাসমূহো, এচিৰীয় সম্ৰাট অচ্চুবনিপলে বেবিলন জয় কৰাৰ পাচত বেলেগ বেলেগ ঠাইৰ পৰা গোটাই আনি ভালকৈ নকল কৰাই তেওঁৰ গ্ৰন্থাগাৰত সঞ্চিত কৰি ৰাখিছিল! অচ্চুবনিপলৰ গ্ৰন্থালয়ত পোৱা সংগ্ৰহৰ পৰাই বেবিলনীয় বেদৰ অংশসমূহৰ বেচি ভাগ পোৱা হৈছে। অচ্চুবনিপল খৃ—পূ ৬৬৮ অব্দত সিংহাসনত উঠে, কুৰুজই খৃষ্টপূৰ্ব সপ্তম শতাব্দীকে আমি বেবিলনীয় বেদৰ সবভাগৰে আবিৰ্ভাবকালৰ শেহ সীমা বুলি ধৰিব পাৰোঁ। ইয়াৰ পাচৰ পৰা এচিৰিয়া—বেবিলনৰ ৰাজশক্তিৰ ক্ৰমাৎ ক্ষয় হৈ খৃষ্টপূৰ্ব চতুৰ্থ শতাব্দীত এলেকজেন্দাৰৰ আক্ৰমণৰ সময়ত লোপ পায়। এচিৰিয়া বেবিলনৰ পতন ইয়াৰ লগেলগেই সম্পূৰ্ণ হয়।

খৃ—পূ প্ৰায় ৩০০০ আৰু খৃ—পূ সপ্তম শতাব্দী মোটামুটিকৈ এই দুটা সীমাৰ মাজতে বেবিলনীয় বেদৰ অধিকাংশ আবিৰ্ভূত হৈছিল। ইয়াৰ ভিতৰতে আকৌ আগ-পিছ আছে। মন্ত্ৰভাগ ঘাইকৈ চুমাৰীয় জাতিৰ সৃষ্টি, বেবিলনৰ সৰ্বপ্ৰাচীন অলৌকিক-শক্তি-প্ৰধান ধৰ্ম্মৰ নিদৰ্শন, কাজেই মন্ত্ৰসমূহ বেবিলনীয় বেদৰ আদিম অংশ, যদিও কোনো কোনো মন্ত্ৰ পৰবৰ্তী কালতো ৰচা হৈছিল। খৃ—পূ প্ৰায় ২২২৩ অব্দত বেবিলনৰ আইন-প্ৰচাৰক হামুৰাপি সিংহাসনত উঠে। হামুৰাপিৰ সময়ৰ পৰা বেবিলনত চেমীয় প্ৰাধান্য দৃঢ়ভাবে প্ৰতিষ্ঠিত হয় আৰু চুমাৰীয় জাতিৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাভাৱ্য লোপ পাবলৈ ধৰে; চুমাৰীয় ভাষাৰো প্ৰচলন নাইকিয়া

হবলৈ ধৰিলে, যদিও ধৰ্মসাহিত্যত ভাৰতত সংস্কৃতৰ দৰে, ইউৰোপত লেটিনৰ দৰে ইয়াৰ ব্যবহাৰ চলি থাকিল। হাম্বুৰ্গৰ সময়ত চেমীয়া উত্থানৰ লগে লগে দেবতা প্ৰধান চেমীয়া ধৰ্মৰো সৰ্বানুপূৰ্ণ প্ৰাচুৰ্য্য হৈছিল বুলি মোটামুটিকৈ ধৰিব লাগিব আৰু হাম্বুৰ্গৰ সময়তেই চুমাৰীয়া বিশ্বাস সম্বলিত মন্ত্ৰভাগৰো ধীৰে ধীৰে আদৰ কমিবলৈ ধৰিছিল বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। হাম্বুৰ্গৰ সময়ত ক্ৰমাৎ আবিৰ্ভাব হৈ মহা দেবতাপূজাৰ ভেতি ৰাষ্ট্ৰীয় সহায় পাই অতি দৃঢ় হৈ উঠিল, কাজেই অলৌকিক শক্তিৰ আৰু মন্ত্ৰভাগৰ প্ৰাধান্যত বাধা পৰিবলৈ ধৰিলে।

মন্ত্ৰভাগৰ আনুমানিক সীমা দিয়া হল। স্তুতি, যজ্ঞবিধি আৰু অনুতাপ গাথাৰ আৰম্ভণ মন্ত্ৰভাগৰ প্ৰচলনসময়ৰ শেহতীয়া ভাগৰ পৰা পূৰ্বোক্ত বেদসংগ্ৰহকাৰী অক্ষুব্বনিপলৰ সময়—অৰ্থাৎ খৃ-পূ সপ্তম শতাব্দীলৈকে বুলি কব পৰা যায়। স্তুতি, যজ্ঞবিধি আৰু অনুতাপগাথাৰ ভিতৰত কোনটো আগ কোনটো প'চ কব নোৱাৰি, তদুপৰি এই বিলাকৰ বেচি-ভাগ সমসাময়িক হ'ব পাৰে। এটা কথা উল্লেখযোগ্য যে দেবতাৰ স্তুতিৰ লগে লগে, যাগযজ্ঞৰ প্ৰচলনৰ লগে লগে, দেবতাৰ প্ৰতি ভক্তিৰ প্ৰগাঢ়তাৰ লগে লগে, নিজ দোষ জ্ঞান আদি উচ্চনৈতিক ধাৰণাৰ আবিৰ্ভাবৰ লগে লগে ক্ৰমাৎ অনুতাপ গাথাসমূহৰ উৎপত্তি হৈছিল।

বেবিলনীয়া বেদৰ আৰু তাৰ অংশ বিলাকৰ ওপৰত যি সীমা নিৰ্দেশ কৰা হৈছে সেই বিলাক অবিচ্ছিন্ন, যথায়ত বুলি ধৰা উচিত নহয়। এই সীমা বিলাক প্ৰথমতে ওচৰাওচৰি (approximate) মাথোন, দ্বিতীয়তে অংশবিলাকৰ সম্বন্ধভাৱে সীমা এনে, সকলো বিলাকৰে যে এনে, সি নহয়। আগ পিছ সম্বন্ধে অনেক স্তুতি মন্ত্ৰ আদিৰ ব্যতিক্ৰম হ'ব পাৰে।

আগত বুজাবৰ চেষ্টা কৰা হৈছে যে বেবিলনীয়া বেদ এখন সংগ্ৰহীত গ্ৰন্থ নহয়, বহু কিছোৱান প্ৰাচীন সংগ্ৰহ (Collection) আছিল।

গাইওটীয়া, কোনো সংগ্ৰহৰ অন্তৰ্গত নোহোৱা স্তুতি মন্ত্ৰ আদ্য অনেক আছে। এই বিলাকৰ বাহিৰেও স্তুতি, মন্ত্ৰ, অনুতাপ-গাথাৰ কিছুমান সংগ্ৰহ আছে। এই বিলাক এতিয়া এনে সানমিহলি ভাবে পোৱা গৈছে যে কোনটো স্তুতি, কোনটো মন্ত্ৰ, কোনটো গাথা ভালকৈ চিন ধৰা টান হৈ উঠিছে। স্তুতি আৰু মন্ত্ৰৰ ৰচনা গ্ৰন্থালীৰ বিশেষ সাদৃশ্য আছে, এনেকুৱা সংগ্ৰহবিলাকত কোনটো মন্ত্ৰ কোনটো স্তুতি তত ধৰা টান। তদুপৰি অনুতাপগাথাৰ লগত কোনো কোনো মন্ত্ৰ চিন ধৰিব নোৱৰাকৈ মিহলি হৈ গৈছে। এনে বিধৰ সংগ্ৰহ বিলাক লৈ বেবিলনীয় ভাষাবিৎ পণ্ডিতসকল আহুকালত পৰিছে। ডক্টৰ চেইচে লিখিছে—

“Criticism will hereafter have to sift and distinguish these collection one from the other and, above all, determine the earlier and later elements combined in each, at present such a task is impossible” (“Glifford lectures”—পৃ—৪০৩)

ওপৰত বেবিলনীয় বেদৰ যি প্ৰথম আৰু শেহ সীমা নিৰ্দেশ কৰা হৈছে তাৰ ভিতৰৰ সকলো সময়তে যে বেবিলনীয় বেদৰ ভিন্ন ভিন্ন অংশৰ অবিৰত ভাবে ৰচনা হব লাগিছিল সি নহয়। পূৰ্বে যি কেটীয় জাতিৰ বেবিলন অধিকাৰৰ কথা কোৱা হৈছে সেই জাতিৰ আমোলত বেবিলনৰ সাহিত্য চৰ্চ্চা অগ্ৰসৰ হোৱা নাছিল। ষাটিৰ সীমা নিৰ্দেশ কৰিবৰ কাৰণে থোৱা কিছুমান শিলৰ (boundary-stone) ওপৰত পোৱা ক্ষুদ্ৰ ৰচনা সমূহেই কেটীয় আমোলৰ ভাষ্কৰ নিদৰ্শন। ইয়াৰ পৰা বুজা যায়, এচিবীয় জাতিয়ে বিদৰে বেবিলনীয় লিপি, সাহিত্য, ধৰ্ম আদি নিজ অৱস্থাৰ অনুৰূপ কৈ লৈ সেই সাহিত্য আদি অনুশীলন কৰিছিল; অথবা তাতোকৈ

আগেয়ে চেমীয় জাতিসমূহে যিদৰে চুমাৰীয় জাতিৰ লিপি, ধৰ্ম্ম আদি নিজৰ অনুকূলকৈ গ্ৰহণ কৰি স্বতন্ত্ৰ কল্পনাৰ ধাৰা আৰু স্বতন্ত্ৰ সাহিত্যৰ অবতারণা কৰিছিল, সেই দৰে এই বিশাল কেটীয় জাতিয়ে পাঁচ-শ-বছৰ-ব্যাপী বাষ্ট্ৰ-অধিকাৰ স্বৰ্বেও নিজ প্ৰকৃতিৰ লগত সন্ম-জ্ঞাত বাধি সাধনা ক্ষেত্ৰত বেবিলনৰ লিপি, ভাষা আদি সম্পদৰ একো যোগ্য ব্যৱহাৰ কৰিব নোৱাৰি নিজ অস্তিত্বৰ মূল্যবান নিদৰ্শন একো বাধি যাব নোৱাৰিলে। আন পক্ষত নিজৰ ধৰ্ম্মগত জাতিগত সকলো স্বাতন্ত্ৰ্য হেৰুৱাই লোপ পালে।

(৯)

বেবিলনীয় বেদ কি অৱস্থাত পোৱা গৈছে।

বেবিলনত প্ৰায় সকলো বচনা মাটিৰ ফলিত লিখি ৰখা হৈছিল। মাটিৰ ফলিত আখৰ খোদিত কৰি লৈ ভালকৈ পুৰি ইটাৰ দৰে টান, ভাগিব নোৱৰা কৰি লোৱা হৈছিল। এচিৰিয়াত এই প্ৰণালী আছিল। বেবিলনত ফলি বিলাক পোৱা নহৈছিল, বদত শুকোৱা হৈছিল, কাজেই এচিৰীয় ফলি বিলাকৰ দৰে এই বিলাক চিৰস্থায়ী নহয়, এই নিচিনা অম্লক ফলি ভাগি গৈছে। বেবিলনীয় বচনা সমূহ খৃ-পূ সপ্তম শতাব্দীত এচিৰিয়াৰ ৰজা অচ্ছৰবনিপলে নকল কৰাইছিল, কাজেই এচিৰীয় ভাষাৰ মূল গ্ৰন্থ-ৰাজিৰ বাহিৰেও বেবিলনীয় গ্ৰন্থাৱলী এই এচিৰীয় নকলতে অভগন আৰু যুগমীয়া হৈ সজ্জিত আছে। বেবিলন এচিৰিয়াৰ বেদৰ দৰে যুগমীয়া কব্ধি বাধিবলৈকে বোধ কৰোঁ এই কাগজৰ প্ৰচলনৰ যুগতো অষ্টাদশ শতাব্দীত মাণ্ডুংগীয়া তৃতীয় চিন সম্ৰাটে চিনৰ ধৰ্ম্মশাস্ত্ৰ সমূহ শিলত খোদিত কৰাই ৰাখিছিল। এচিৰিয়াৰ পূৰ্বোক্ত লেখন প্ৰথা উপলব্ধ কৰি বিখ্যাত মেকলে মহোদয়ে লিখিছে—“Gomer Chephoraod was so po-

pular that the clay of all the plains round the Euphrates could scarcely furnish brick-kilns enough for his eulogist. It is recorded in particular that Pharonezar, the Assyrian Pindar, published a bridge and four walls in his praise (মেকলেৰ “on the royal society of literature”) সি যি হক, বেবিলন কিতাপৰ দেশী এনে অনেক গ্ৰন্থালয় আবিষ্কাৰ কৰা হৈছে যত এই ইটাৰ ফলি বিলাক থাক থাক লগাই সজাই খোৱা পোৱা গৈছে। অকল টেল, নগৰতে এনেকুৱা ফলি প্ৰায় বহুিছ হেজাৰ খন আবিষ্কাৰ কৰা হৈছে! ওপৰত লিপি দেবতা নবুৰ উল্লেখ কৰা হৈছে। বেবিলনত লিপি ক্ৰিয়া পবিত্ৰ বুলি গণ্য কৰা হৈছিল, প্ৰত্যেক খন ফলিৰে দেবতা অধিষ্ঠাতা আৰু কৃপালু বন্ধা কৰ্ত্তা এই বিশ্বাস আছিল। ইটাৰ ফলিত লিখা গ্ৰন্থৰ ইমান প্ৰাচুৰ্য্য আছিল যে এচিৰিয়াৰ এখন নগৰৰ নামেই আছিল “কিৰ্জখ-ছেকাৰ” অৰ্থাৎ “কিতাপৰ নগৰ”! এই বিলাক দেখি শুনি পণ্ডিত বিভানে তেখেতৰ “Egypt and the Egyptians” গ্ৰন্থত আপ্ত হৈ কৈছে—

“was it there that an Assyrian Carnegie first founded a free library?” মহা মহা সভ্যতাৰ নিদৰ্শনসমূহৰ কেন্দ্ৰ ব্ৰিটিছ মিউজিয়মত এই ইটাৰ কিতাপবিলাক পৰম আদৰ আৰু যত্নেৰে সঞ্চিত কৰি থোৱা হৈছে। অকল ব্ৰিটিছ মিউজিয়মতে এক লাখ বেবিলনীয় ফলি আছে।

খৃ-পূ সপ্তম শতাব্দীৰ আচ্ছুবনি-পলে এচিৰিয়াৰ নিনেত নগৰত নিজ প্ৰাসাদৰ ওপৰ মইলত এটা বিশাট গ্ৰন্থালয় স্থাপন কৰি তালৈ বেবিলনীয় গ্ৰন্থ সমূহ আনি সঞ্চিত কৰি ৰাখে। বেবিলনীয় বেদৰ যিবিলাক অংশ পোৱা গৈছে তাৰ বেচি ভাগেই এই গ্ৰন্থালয়ত পোৱা। আচ্ছুব

বনিপলে নানা গ্ৰন্থ নকল কৰাই ৰাখিছিল। তেওঁৰ এখন 'খোদিত লিপি'ত এইদৰে লিখোৱাৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে। প্ৰথমতে পূৰ্বোক্ত সাতোটা দানবৰ হাত সাৰিবৰ আকাঙ্ক্ষা প্ৰকাশ কৰি কোৱা হৈছে—

“২০—এচিৰিয়াৰ ৰজা, লাথকোটিৰ ৰজা,

অচ্ছুবনিপলৰ কাৰে

২৫—লিখিত ফলিৰ ভাঙাৰ,

২৬—যি ফলিৰ সম্পৰ্কে, মোৰ পূৰ্ববত্তী ৰজাসকলৰ ভিতৰত,

২৭—এজনেও এই কাম হাতত লোৱা নাছিল,

২৮—“নবু” দেৱতাৰ গুপ্তবিজ্ঞা ..

২৯—ফলিত মই লিখিলোঁ...

৩০—মোৰ কাৰেঙৰ ভিতৰত থলোঁ।”

(খোদিত লিপি, চতুৰ্থ ভাগ, ৫, ৬)

এটা অম্লতাপ গাথাৰ শেহত মূল গ্ৰন্থ চাই নকল কৰাৰ কথা স্পষ্টকৈ কোৱা হৈছে—

“২০—অম্লতাপ গাথা, ৪৫ শাৰী আছে,

“মূললিপি” দেৱতাৰ ফলি।

২১—মূলগ্ৰন্থৰ দৰে নকল আৰু প্ৰকাশ কৰা হল।”

(খোদিতলিপি, চতুৰ্থ ভাগ, ২১)

এনেকুৱা উল্লেখ আৰু আছে। ইয়াৰ পৰা বেবিলনীয় স্ততিমন্ত্ৰ আদিৰ ৰচনা-প্ৰণালীৰ আভাস পোৱা যায়। অল্লেখ্য মন্ত্ৰ আৰু স্ততিৰ আৰম্ভনতে “মন্ত্ৰ” এই উল্লেখ থাকে। মন্ত্ৰসমূহৰ ভিতৰত কোনটো কি বিষয়ৰ মন্ত্ৰ সেইটো সদায় মন্ত্ৰৰ শেহত লিখা থাকে।

১০

বেবিলনীয় বেদৰ ভাষা আৰু লিপি ।

(ক)

ভাষা

বেবিলনীয় বেদ দুটা ভাষাত লিখা—প্রাচীনতম চুমাৰীয় ভাষা আৰু আক্কাদীয় বা চেমীয়-বেবিলনীয় (Semitic Babylonian) অৰ্থাৎ বেবিলনৰ চেমীয় ভাষা। চুমাৰীয় ভাষাত মূল স্ততি, মন্ত্ৰ আৰু অনুতাপগাথা ৰচা হৈছে আৰু তাৰ তলতে আক্কাদীয় ভাষাত অনুবাদ দিয়া হৈছে। চুমাৰীয় ভাষাৰ লৌকিক প্ৰচলন নাইকিয়া হোৱাতো সি শাস্ত্ৰৰ মূল ভাষা হৈ আছিল। কাৰেই সকলো সময়তে মূল ৰচনা চুমাৰীয় ভাষাত লিখি আক্কাদীয় ভাষাত অনুবাদ দিয়া হৈছিল। বেবিলনীয় সভ্যতাৰ অন্তিম যুগত এচিৰিয়াত এনে অনেক অনুতাপগাথা ৰচা হৈছিল সিবিলাকৰ ভাষা কেবল এচিৰীয় (Assyrian), চুমাৰীয় নহয়। চুমাৰীয় ভাষাত নিলিখা গতিকৈ এই বিলাক গাথা বেবিলনীয় বেদৰ অন্তৰ্গত নহয়। এচিৰীয় ভাষাত লিখা হৈছিল বোলা হৈছে; এচিৰীয় ভাষা আক্কাদীয় বা চেমীয় বেবিলনীয় ভাষাৰে সৈতে একে, অলপ পাৰ্থক্য মাত্ৰ। ভাষা তত্ত্ববিৎ ডক্টৰ চেইচে লিখিছে—

“Assyrian and Babylonian differ only as two English dialects differ... ..” (“Hibbert Lectures”—পৃ ৩৭) ।

সি যি হুগ্গক, মোটামুটকৈ কবলৈ গলে বেবিলনীয় বেদৰ মূল চুমাৰীয় ভাষাত আৰু অনুবাদ আক্কাদীয় বা চেমীয় - বেবিলনীয় ভাষাত লিখা। অবশ্যে অনুবাদ প্ৰকল্প স্ততি মন্ত্ৰ আদি ও আছে আৰু অকল চেমীয় বেবিলনীয় ভাষাত আৰু তাৰে সৈতে একে এচিৰীয় ভাষাত লিখা—চুমাৰীয় ভাষাত নহয়—এনে ৰচনাও আছে। বেবিলনীয় বেদৰ দৰে অলপ টোকা-

মেষ্টৰো আৰামীয় (Aramaic) ভাষাত লিখা "Targum" অনুবাদ আৰু ইহাৰী বেদ জেন্স অবেষ্টাৰো পছৰী ভাষাত লিখা প্ৰাচীন অনুবাদ আছে। ঋগ্বেদৰ এই নিচিনা দ্বৈতভাষিক পাঠ নাই।

চুমাৰীয় ভাষা সম্পৰ্কে পণ্ডিত সকলে এতিয়াও ভালকৈ অনুসন্ধান কৰিব পৰা নাই, ই কোন বংশৰ ভাষা সেই বিষয়ে এতিয়াও সন্দেহ আছে। কিন্তু বেবিলনীয় বা তাৰ লগৰে এচিৰীয় ভাষা সম্পৰ্কে বিশেষ আত্মকাল নাই। বেবিলনীয় আৰু এচিৰীয় ভাষা অথবা মোটামুটিকৈ এচিৰীয় ভাষা চেমীয় বংশৰ অন্তৰ্গত। "চেমীয়" এই শব্দটো প্ৰবন্ধত কেইবাবাৰো প্ৰয়োগ কৰা হৈছে। চেমীৰ (Semitic)—ইয়াৰ কোনো বিশেষ অৰ্থ নাই, কেইবাটাও ভাষা একে লগে বুজাবৰ সুবিধাৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা হয় মাথোন। প্ৰাচীন এচিৰীয় ভাষা, পেলেষ্টাইনৰ প্ৰাচীন হিব্ৰুভাষা আৰু তাৰে ওচৰচুবুৰীয়া আৰু তাৰে সৈতে প্ৰায় একে প্ৰাচীন ফিনীচীয় ভাষা (Phoenician), প্ৰাচীন চিৰিয়াৰ আৰামীয় ভাষা (Aramaic), আধুনিক আৰবী ভাষা, আৰবৰ দক্ষিণ পশ্চিমৰ ভাগৰ প্ৰাচীন চেবীয় ভাষা (Sabacan) আৰু তাৰ লগৰে মিনীয় ভাষা (Minaic), আৰবৰ পূব ফালৰ সাগৰ-তীৰবৰ্তী মহৰ আদি প্ৰদেশ আৰু ছ'জ'ট্ৰী দ্বীপৰ ভাষা, পূব আফ্ৰিকাৰ এবিচিনিয়া প্ৰদেশৰ ভাষা—এই বিলাকক একে লগে মিলাই চেমীৰ (Semitic) ভাষা বোলে। ১৮২৭ চনৰ পণ্ডিত Eichhorn এ এই শব্দটো প্ৰথমে প্ৰচাৰ কৰে। এই ভাষা কোৱা জাতি সমূহৰ কিছুমান বাইবেলৰ Genesis অধ্যায়ত উল্লেখ কৰা নৱাৰ (Noah) পুত্ৰ চেমৰ সতি সম্ভৱি বুলি যি পৌৰাণিক কথা আছে সেই অনুসৰি পৰস্পৰ সম্বন্ধ সূত্ৰত জড়িত নানা সাদৃশ্যযুক্ত শব্দ-সমূহ এই ভাষা কেইটাক সুবিধাৰ কাৰণে চেমীয় ভাষা বোলা হয়। চেমীয়—অৰ্থাৎ চেমৰ সন্তান, ইয়াৰ আন কোনো অৰ্থ নাই। তদুপৰি বাইবেলত চেমৰ

সন্ধান বোলা লিডীয় (Lydian) আৰু ইলামীয় (Elāmite) এই দুয়ো জাতিৰ ভাষা এই বিলাকৰ ভিতৰত নগৰে। সি যি হক, ভাষা বিজ্ঞানৰ মতে এচিৰীয় ভাষা চেমীৰ বংশৰ অন্তৰ্গত। আৰবী, হিব্ৰু আদি ভাষা সমূহৰ লগত ইয়াৰ প্ৰকৃতিগত সম্বন্ধ আছে।

(খ)

লিপি।

এচিৰীয় বেবিলনৰ লিপিক বাণমুখ বা Cuneiform লিপি বোলা যায়। আখৰ বিলাক কাঁৰৰ মুখৰ নিচিনা দেখি এনে বোলা হৈছে। এই লিপি বিশেষত্ব পূৰ্ণ। অস্ত্ৰাস্ত্ৰ লিপিৰ দৰে ইয়াত প্ৰত্যেকটো বৰ্গৰ কাৰণে এটা এটা চিন নাই। আমাৰ “ক”ৰ কাৰণে এটা চিন, “খ”ৰ কাৰণে এটা ইত্যাদি। কিন্তু বেবিলনীয় লিপিত কোনো কোনো বৰ্গৰ কাৰণে পৃথক্ চিন আছে যদিও, দুটা বা তাতকৈ বেচি ধ্বনিৰ কাৰণেও মুঠতে এটা চিন হে ব্যবহাৰ কৰা যায়। যেনে—“অ”ৰ কাৰণে আমাৰ নিচিনাকৈ এটা সূকীয়া আখৰ আছে :— , কিন্তু “অব্”

এই দুটা ধ্বনিৰ কাৰণেও মুঠতে এটা চিন হে আছে :—

“অবত” দুটা ধ্বনি আছে, এটা স্বৰ, এটা ব্যঞ্জন (অ+ব)। দুটাতকৈ বেচি ধ্বনি বুজোৱা চিনৰ উদাহৰণ হৈছে, যেনে—“বিত্” (ব+ই+ট্) :—

। অকল এয়ে নহয়, এনে বহুত শব্দ আছে যিবিলাকৰ কাৰণে অকলই এটা সূকীয়া চিন আছে। যেনে, “অবু” (পিতা)— এই শব্দটো আমাৰ লিখিলে হলে বেলেগ বেলেগ তিনিটা আখৰ লাগিব— অ+ব্+উ, কিন্তু বেবিলনীয় লিপিত এই শব্দটোৰ কাৰণে এটা সূকীয়া বেলেগ চিনেই আছে, আখৰ জোটাই লিখিব নালাগে; “অবু”=

এনে শব্দ আক আছে। তাৰ পাচত এনে কিছুমান চিন আছে বিবিলাকে “অবু” আদিৰ দৰে স্কীয়া স্কীয়া শব্দ বুজোৱাৰ বাহিৰেও বেলেগ বেলেগ ধ্বনি (Syllable) বুজায়। যেনে, এই চিনটোৱে দেশ (“মতু”), পৰ্কত (“ছতু”), জয় কৰা (“কছতু”), বেলি উঠা (“নপচু”)—এই কেইটা শব্দ বুজায়, কিন্তু ইয়াৰ বাহিৰেও ই কিছুমান ধ্বনি ও (Syllable) বুজায়। যেনে,—কাৰ্, মদ, মত, ছদ, ছট, লট, নদ, নত, কিন্ আক গিন্। এই বিলাক শব্দ নহয়, “শব্দৰ অৰ্থ ‘ধ্বনি’ (Syllable) মাথোন।

বেবিলনীয় লিপি পাঠ কৰা কিমান কষ্টসাধ্য ইয়াৰ পৰাই বুজা যায়। এটা কথাত অলপ সূবিধা আছে। কোনটো কোন জাতীৰ শব্দ ঠিক কৰিবৰ কাৰণে কিছুমান নিৰ্ণয়কাৰী চিন (“determinative”) আছে। যেনে, ওপৰত দি অহা দেশবাচক “মতু” আক পৰ্কতবাচক “ছতু” শব্দৰ চিনটো দেশ আক পৰ্কতৰ নামৰ আগত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এই চিনটো দেখিলেই পাচৰ শব্দটোৱে দেশ বা পৰ্কত বুজাইছে বুলি নিৰ্ণয় কৰিব পাৰি। সেইদৰে দেববাচক “ইসু” শব্দৰ চিন হৈছে—

এই চিনটো দেবতাৰ নামৰ আগত ব্যৱহাৰ কৰ-
; হয়। ইয়াক দেখিলেই কোনো দেবতাক বুজাইছে বুলি ধৰিব লাগে।

বেবিলনীয় লিপিৰ ভীষণতালৈ চাই এই অলপীয়া সূবিধাটোকে বহুত বুলি মানিব লাগিব। এনেকুৱা চিনো আছে যাব ২৩টা পৰ্য্যন্ত অৰ্থ থাকিব পাৰে। যেনে,— এই চিনটো প্ৰথমতে সূৰ্য্যবাচক আছিল। কিন্তু ই ১৪টা বেলেগ বেলেগ শব্দ বুজায় আক শব্দৰ বাহিৰেও

৯টা বেলেগ বেলেগ ধ্বনি বুজায় । মোটেতে বেলেগ বেলেগ ঠাইতে এই চিনটোৰ ২৩টা বেলেগ বেলেগ ব্যাখ্যা হব পাৰে ।

বাণমুখ লিপিৰ সৃষ্টি প্রাচীনতম চুমাৰীয় জাতিৰ যুগতে । চুমাৰীয় ভাষাৰ কোনো কোনো শব্দৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা কোনোটো চিন অনেক সময়ত তাৰ পৰা ভিন্ন এচিৰীয় ভাষাৰ সমানার্থক (synonymous) শব্দ বুজাবলৈকো ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল । গতিকে বেমেজালি আৰু বাঢ়িছে । যেনে, চুমাৰীয় ভাষাত “পি” মানে “কাণ” আৰু “পাণীৰ টোপাল” । দুয়োটা শব্দ বুজাবৰ কাৰণে এই এটা চিনকে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছিল । চুমাৰীয় বাণমুখ লিপিকে এচিৰীয় সকলে গ্ৰহণ কৰে । চুমাৰীয় ভাষাৰ দৰে এচিৰীয় ভাষাৰ “কাণ” আৰু “পাণীৰ টোপালক” “পি” নোবোলে, এচিৰীয় ভাষাত কাণক “উজ্জলু” আৰু পাণীৰ টোপালক “গিলটলু” বোলে । কিন্তু এই দুয়োটা বেলেগ গঢ়ৰ শব্দ বুজাবৰ কাৰণেও ওপৰৰ চিনটোকে প্ৰয়োগ কৰা হৈছিল । তদুপৰি এচিৰীয় ভাষাত “পি” এই ধ্বনিটো বুজাবলৈকো এই একেটা চিনকে লগোৱা হৈছিল ; বেমেজালি ইমান বেচি ।

মোটেতে বেচিলনীৰ লিপিক বৰ্ণলিপি (alphabet) হুবুলি বিশিষ্ট ধ্বনিৰ লিপি হৈ বুলিব লাগে । এই লিপি আমাৰ দৰে বাওঁ ফালৰ পৰা সোঁ ফাললৈ লিখা হৈছিল ।

চুমাৰীয় জাতিৰ দ্বাৰা প্ৰথম সৃষ্টি হোৱাৰ পাচত এচিৰীয় আমোলত এই লিপিয়ে স্থায়ী গঢ় লয় । ওপৰত দিয়া লক্ষণবিলাক স্থায়ী হৈ ভালকৈ প্ৰতিষ্ঠিত হোৱা এচিৰীয় লিপিৰ পক্ষে খাটিব । নানা ক্ৰম বিকাশৰ পাছত ~~বাণমুখ~~ বাণমুখ লিপিৰ স্থায়ী প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল, যেনেকৈ ~~আমোল~~ আমোলৰ দিনৰ পৰা ব্ৰাহ্মীলিপিৰ নানা পৰিবৰ্ত্তন ঘটি দেবনাগৰীৰ উৎপত্তি হৈছিল । প্ৰথমতে, বেথালিপি ; বেথা আঁকি বন্ধ বুজোৱা হৈছিল,

বেথাচিত্ৰত বস্তুটোৰ আকাৰ প্ৰকৃতিৰ ক্ষীণ আভাস দিয়া হৈছিল। এই বেথা লিপিৰ পৰা লাহে লাহে বাণমুখ লিপিৰ উদ্ভৱ। উদাহৰণ :—

এচিৰীয় ভাষাত মাছক “খ” বোলে, তাৰ চিন হৈছে

এই চিনটোৰ একেবাৰেই আদিম আকাৰ আছে বেথালিপি। বেথালিপি হইয়াৰ আকাৰ হৈছে—, দেখিবলৈ প্ৰায় মাছটোৰ

নিচিনা। ইয়াৰ পৰা বুজা যায় আদিম বেথা-লিপিৰ বস্তুটোৰ আকৃতি অনুসৰি বেথা অকা হৈছিল আৰু এই বেথালিলাক লাহে লাহে কাৰৰ ৫ নিচিনা তৈ হৈ শেষত বাণমুখ লিপিৰ আবিৰ্ভাব হৈছিল। আৰু এটা উদাহৰণ এই,—চুমাৰীয় ভাষাত “চু”

মানে ভৰি, ইয়াৰ চিন হৈছে, কিন্তু বেথালিপি হইয়াৰ আদিম

আকৃতি হৈছে , প্ৰায় ভৰিটোৰ নিচিনা।

বেবিলনীয় বেদৰ কথা কলে সেই বেদনো কেনেকুৱা আখৰত লিখা সেই বিষয়ে স্বভাৱতে কৌতূহল হয় বুলিহে চমুকৈ ইয়াত নিদৰ্শন দিয়া হল। বেবিলনীয় লিপিৰ যথাযোগ্য আলোচনাৰ কাৰণে স্বতন্ত্ৰ উত্তম আবশ্যক।

সামৰণিত কবলগীয়া এই যে এই প্ৰবন্ধত গোটেইটো বিষয়ৰে এটা মোটামুটি বিৱৰণ দিয়া হৈছে মাথোন। অন্তৰ্ধানাসমিতিয়ে নিৰ্দেশ কৰি দিয়া সীমা অতিক্ৰম কৰি যোৱাত ঠাইৰ অভাৱত অনেক লিখিব লগীয়া কথা লিখিব পৰা নাই।